

Ярослав Курдигук

Розмова
з
Мерітто

Чобели и опобіданя

Листоно 1993 р.
Выдубництво «Наша слава»

Printed by Trident Press — Winnipeg, Canada

Ярослав Курдидик

Розмова зі смертю

Новели й оповідання

diasporiana.org.ua

Торонто, 1993 р.
Видавництво “Наша слава”

Ярослав Курдик
(фото з 50-их років)

ЗАРИС ЖИТТЄПІСУ ЯРОСЛАВА КУРДИДИКА

(1907 — 1990 рр.)

Господня Рука добре підготувала автора цієї книжки до письменницької праці й добре корегувала його вже в повному її ході.

Тільки сім першим літ свого життя прожив Ярослав Курдидик у хлоп'ячій радості. Від восьмого року він уже переживав гул Першої світової війни, що перевалилася через приходство його батька в с. Покропивна (Тернопільщина) спершу відступом австрійської, потім двократною окупацією московсько-царської армій, застоєм підфронтов'ям, розвалом Австрійської монархії і створенням Західно-Української Народної Республіки, кількамісячним розквітом власної державности і ще потім більш як двадцятирічним засиллям Польщі. В зарані того твердого часу має Ярослав рідкісне щастя бути учнем Першої Української Державної Гімназії в Тернополі, що мала тризуб на своїй печатці, але скоро після цього прийшла нежданна смерть батька від повосного тифу та трагічне сирітство семеро його братів, серед яких Ярослав був другий у черзі старшинством. Сильний й енергійний зроду, він стає в допомогу матері-вдові і важкою працею підтримує її та рідних аж до 17-го року життя, коли — знову власним зусиллям — опинюється в бурсі та стає студентом Технічно-мистецької школи у Львові. У тому ж місті він теж швидко знаходить зв'язок з українською пресою і з того ж часу датується вже постійна черга його літературних спроб, членство в Літературному Об'єднанні "12", врешті й перша постійна праця за редакційним столиком у Концерні "Українська Преса" І. Тиктора. Подружжя дозволя Ярославові відкрити свій верстат праці (крамницю та скромну фабричку) та

мріяти про видання першої збірки своїх писань, але ці мрії перекреслює раніша обов'язкова в Польщі військова служба у кінній артилерії та кілька літ після неї — вибух Другої світової війни, що химерою долі покликує його знову у вояцький однострій та, наче на глум, на фронт... оборони Львова від німців.

Доля була знову химерна. Новий, московсько-большевицький окупант без решти знищив увесь життєвий дорібок Ярослава, але — ходом незвичних подій — зодягнув його в мундир німецького старшини, який із своїм відділом перейшов дослівно у фронтовій чи підфронтовій полосах вздовж і впоперек всю Україну й пізнав її людей та її красу, що такі відбиті в поезії і прозі нашого автора. Через Чехію, де здав чеському підпіллю майно своєї військової частини за ціну допомоги "його" воякам вернутись просто до своїх родин, Я. Курдидик черговими крутими дорогами дістається в табори втікачів у Німеччині, звідти у повоєнне "цивілля" і врешті виїздить "на німецьку квоту" до США, де працює спершу у пекарні, потім книговодом оселі і врешті службовцем амбасади Південної Африки в Н'ю-Йорку. Зібравши все писане досі "на наплечнику", нашому авторові вдається і тут зустріти побратимів зброї і почати свої загально знані воєнно-політичні статті для української преси, згодом як постійний кореспондент престижевої "Свободи". З того "американського" часу маємо вже повновартні літературні збірки писань Ярослава, в 1954 — вояцькі нариси "Два кулемети", в 1955 — мініатюри "Етюдів" й у 1976 — збірку вояцької поезії "Серце і зброя". Написаних і розкинутих по різних українських періодиках творів пера Я. Курдидика (маємо на увазі виключно літературні!) є стільки, що з них можна зробити ще ряд дальших збірок, — але смерть автора в 1990 році не дозволила йому на здійснювання та друк їх, і ця, для якої ці наші рядки, виходить уже як посмертне видання його новел та оповідань. Плянуються й інші такі ж видання, — гуморесок, мініатюр та поезій Я. Курдидика.

Химерність усього життя нашого автора, в тому й двократного невдалого подружжя, рівноважиться таким чином публікаціями його творчості, видання яких зможливив він своїм архискромним життям і рідкісною особистою ощадністю. Контраст — знову контраст! — до цієї ощадности знайде читач у неймовірному багатстві та пишноті творів його пера, що давно знайшли свого щирого прихильника, добру оцінку знавців літератури та достойне місце на полиці книжкових осягів України.

СЛОВО ДО ЧЕТВЕРТОЇ КНИЖКИ

Ця книжка — чергова у літературному дорібку Ярослава Курдидика. Три раніші змогли вже міцно вмотити його ймення в літературну скарбницю України, і ця ще більше підбудовує здобуту ним позицію в тій ділянці та зокрема насвітлює іншу, — неохоплену тамтими виданнями, — форму його письменницької творчості: новелу й оповідання. Таким чином літературний портрет нашого автора стає повніший і колоритніший, часом аж стає дивно, як зміг Я. Курдидик і в цьому вияві свого таланту бути на такому ж самому рівні, як у творах свого пера, що є у згаданих уже трьох раніших збірках: блокнотних нарисах “Два кулемети” (Н’ю-Йорк, 1954 р.), мініатюрах в “Етюдах” (Торонто, 1955 р.) та вояцькій поезії “Серце і зброя” (Торонто, 1976 р.).

Говорім точніше. В мініатюрах, — чи не найранішій формі своєї літературної праці, яка сягає ще студентських часів Ярослава Курдидика, — талант його аж розсаджував ті мацінькі твори, обмежені простором, часом і темою. Вони подібні на екслібриси, що змушують хоч який талант графічного мистця вмотитися-втиснутися в обмежені рамки цього образотворчого вияву і тому й вимагають від свого творця небудь-якого таланту та технічної практики. Але якраз тому й спинюють теж вони віддых, — зовсім наче при погляді на клясично виконаний ювелірний архитвір. Ряд тих, що є у збірці “Етюди”, напевно належать до “залізного фонду” тієї літературної ділянки, — навіть на найраніших з них можна пізнати вже талановитість їх автора. І найважливіше: кожна з мініатюр Я. Курдидика — оригінальна і неповторна.

Сказане про мініатюри можна сміло повторити і при блокнотних нарисах Я. Курдидика у збірці “Два кулемети”. Як вояк-старшина, що перейшов у мундирі та фронтовій і прифронтовій полосах дослівно всю бойову кампанію 1941-1945 років на території України, він не мав часу робити та ще й “опрацьовувати” баченого, пережитого й передуманого. Він схоплював моменти того скаженого часу в суттєвій їх формі: раз окривавлені, то знову безкровні, але смертельні своїм холодним жахом, ще іншим разом повні своїм бодем, тугою й аж розпаччу. Але і в цьому трагізмі вояцького життя попадають під перо нашого автора контрасні до дійсности моменти, коли треба якщо не сміятися, то хоч усміхнутися, моменти, — про які знає кожний вояк та які заставляють його з побратимами зареготати таки дослівно у вічі смерті. Схопити ці і ті “на гарячому” бистрим поглядом і витонченим пером, — це чергова вартість “нарисів на торністрі” Я. Курдидика з воєнного часу, коли він зміг, — як про це свідчать його друзі та знайомі з того часу, — ще й по-рідному та по-побратимськи порятувати і вирятувати ще й ряд земляків з смерчу тогочасного воєнного пекла. І тут знову, в зовсім новій для його пера формі літературної творчости, маємо чергову риску таланту Я. Курдидика: його обсерваційний, аж репортерський зміст, перелитий у новелну наявність.

Не будемо далеко від правди, коли скажемо, що третя дотеперішня книжка творів Я. Курдидика з назвою “Серце і зброя” та з підзаголовком “Збірка вояцької поезії” була дальшим кроком у його письменницькій кар’єрі. Вона, мабуть, найбільш мистецька з усіх трьох дотеперішніх збірок, і на ній ніби відбився літературний досвід та сюжетна впевненість його пера, яке ніколи не пробувало сили в якомусь великому та розмашному творі, але й на цей раз насичене “ювелірським” висловом моменту. Хто мав нагоду прочитувати цю збірку, міг би погодитися, що ледве чи можна спокійно перелистовувати її сторінки, коли запізнаєшся з написаним на них, — при деяких мусите

затриматися довше, до деяких навіть вернутися. І це вже не нариси і не мініатюри, — це вже твори, в яких відчуваєте і майстерність мови та вислову, і глибину, часом аж філософічність думки та суті поезії. Бог, лицарська честь і вояцька вірність у службі своєму народові та історії, — все у збірці “Серце і зброя” складається на завершену цілість.

І нарешті ми при нашій збірці. Ще один і новий жанр творчости Я. Курдидика, — новела й оповідання. Перша може бути претенсійна, що аж відходить далеко від дійсности і стає густо-часто мистецьким пустослів'ям, друга має здебільш марку банальности і сірости щоденного хліба, в який часом силоміць вмоцують грозинки та мигдалі, щоб подивувати читача. Правда, новел і оповідань має кожна література вже стільки, що вимагати в цій ділянці надзвичайностей важко, але й серед цього добра та багатства таки знайдете майстрів — і це на них базусться саме окреслення суті новели чи оповідання: і це, і те повинно, насамперед, бути оригінальне змістом та формою, — в дальшому мати ще й таку описову мову, щоб кожне хотілося дочитати до кінця і тягнутися до чергової. Сучасні новела чи оповідання давно вже відбігли від клясичної колись їх форми, — з вступом і описами природи, з розгортанням дії і з таким її описом, що іноді згори знаєте, чи закінчення буде трагічне чи кіново-гепієндське. Від новели чи оповідання вимагає сучасність темпу, швидкості, справности технічної доби, коли немає часу застоюватись на одному місці чи розглядати щось повільною аналізою. Теоретики літератури і її критики не змогли ще остаточно вирішити, яка має бути форма чи зміст новели та в якому її місці має бути її “пуанта” — на початку, по-середині чи при кінці, — але в одному вони згодні: і новела, і оповідання мають бути “читабельні”, на людську мову — цікаві, вартість їх росте впарі з якістю згаданої читабельности та зацікавлености. Правда, обое можуть бути цікаві не тільки тематично, але архицікаві з мовного чи технічного боку,

проте це вже більш теоретична як суттєва прикмета цих літературних явищ.

З такого погляду новели і оповідання Я. Курдидика, зібрані в цій нашій книжці, витримують вимоги теоретиків і критиків. Вони насамперед цікаві своєю фабулою, до яких долучується своєрідна їх структуральна побудова та добра мова. В них схоплені життєві ситуації, на які багата наша сучасність, вони розгортаються з напругою в різних середовищах, при чому завжди змагають до цікавого, часто й несподіваного закінчення. Таке новелістичне завершення додає новелам і оповіданням нашого автора окремого посмаку, здобуває признання для його вміння сказати звиклі речі небуденним способом і часто заставляє призадуматись та поставити питання, чи прочитане є відбиткою та з'ясуванням якоїсь дійсності, а чи тільки літературною теоретичністю, розрахованою на зумисне й ефектовне враження. Та для цієї справи немає спеціального мірила, бо, по перше, зацікавлення читача не завжди вважають за вартість літературного твору, і з другого боку, висока майстерність якогось твору може бути чисто утопійного значення, бо нарешті ніхто ще не вирішив, чи гасла "література для літератури", "мистецтво для мистецтва" і подібні — чи вони правильні, чи тільки експериментальні і основні виключно для тих, що їх видумали та пропагують. І якщо для одних теоретиків літератури та образотворчого мистецтва надбання культури повинні бути зрозумілі та досяжні для найширших мас народу як засіб прикрасити буденність їх життя, так для інших таких же теоретиків досягнення різних ділянок культури мали б бути тими найвищими шпильями верховини, побувати на яких збираються не маси, а тільки нечисленні одиниці, для яких мала б існувати особлива й найвища насолода красою щойно на таких підсонячних шпильях. І ця, і тамта теорії мають і будуть мати своїх прихильників — і ледве чи це основне питання знайде колись своє остаточне вирішення...

Та теоретичне розважання при вступі до цієї нашої книжки, чергової, як сказали ми, в літературному дорібку Ярослава Курдидика, на наш погляд тут ні при чому. Читач її новел і оповідань знайде окреме задоволення з кожного з них, раз усміхнеться і раз схмарить брови, але напевно переходитиме з цікавістю до чергової сторінки. Він теж не заперечить, що книжка написана цікаво та дещо інакше, як прочитані ним досі твори, — і це для вартости цієї збірки та для місця нашого автора в реєстрі літератури України найважливіше. Бо скажім щиро: навіщо взагалі тоді друкувати книжки і витрачуватись на труди і кошти, коли тих книжок люди не читатимуть? Навіщо?..

А. Бовшівський

ЧОРНОМОРСЬКИЙ КАПІТАН

Мені було тоді дев'ять років, коли я з батьками і рештою рідні перенеслися до міста Б. Ми жили над ставом, що своєю широчінню здавався моїй дитячій уяві малим морем.

Нашим найближчим сусідом був старий Анатоль Таборський. Його титулували мої батьки “капітаном”. Він був худий-прехудощавий, і шкіра в нього на обличчі та на руках була така тонка і прозора, що крізь неї видно було всі судини та порухи костей. Навіть ніс у старого Таборського висох був і вигострився наче швайка. Брови в нього розрослися були так, що до половини закривали очі, а вуса він праколишнім козацьким звичаєм запускав рости “у вплав”, і вони росли далеко поза бороду.

Якось раз я підслухав, як батько мій розказував матері:

— Доктор Чировський казав мені вчора, що капітан Таборський має рака, і що він уже не проживе довго...

Після того, що я почув від батька, мені не сходив з думок оцей “рак”, що сидів десь захований всередині капітана, бо ззовні, як до нього не приглядався, ніколи нічого не бачив. Мати пояснювала нам, дітьми, як могла про рака, що його мав Таборський на шлунку, але ми цим ніяк не могли вдоволитися. Та після цього роз'яснення моя дитяча уява запрацювала ще сильніше. Я почав собі уявляти це зовсім образowo, — що в Таборського на шлунку сидить великий червоний рак, задерши вгору дебелі клешні...

Я поділився своїми думками з молодшим братом

Миколою. Він зморщив у великій натузі своє дитяче чоло й заявив з тріумфом соломонівської мудрости:

— О, тепер я вже знаю, чому капітан мусить вмерти. Той рак, що вліз йому в нутро, не може звідтіля вилізти. Він не має там що їсти і тому їсть йому шлунок, серце, печінку. І як він йому те все поїсть, капітан мусить вмерти.

“Філософська відповідь“ Миколи мене трохи заспокоїла.

Таборський служив колись у нашому Чорноморському бойовому флоті, і вже по ході можна було пізнати, що він більш як сорок років свого життя мав під ногами хиткий поклад кораблів. Він, бувало, йдучи вихитувався так, що якби хтось прив'язав був глечик зі сметаною на його горбаті плечі, то сметана була б за день збилася на масло...

Ми, діти, прозвали старого капітана, так між собою, “Старий рак“.

Як тільки на небі показувалося сонце, старий капітан виходив на веранду свого чепурного дому, сідав у великий плетений фотель і дрімав, як кіт на припічку. Скучно бувало іноді старенькому, і він оце починає кликати нас, дітей, по імені, щоб підійти до нього. І ми підходили, але наче з острахом. Боялися, щоб той рак, який сидів у старого капітана на шлунку, не вискочив з-за пазухи та не вщипнув за руку чи щоку.

Якось раз я сидів над ставом і читав книжку. За плечима я почув пронизливий кашель. Оглянувшись, я побачив старого капітана. Він тримався рукою за шлунок. Його обличчя було скривлене, мабуть, від болю. Я зірвався на ноги, поздоровився і ходів відходити, коли він витягнув руку й сказав якось вельми добродушно:

— Не відходь. Мені скучно самому, і я хочу з тобою поговорити. А що це в тебе в руках за книжка?

Я подав йому, і він почав її з цікавістю перелистувати. “Пригоди морських лицарів“ — був заголовок книжки.

— Як бачу, Павлику, ти збираєшся бути моряком? Що?.. Цікава книжка, правда?..

— Дуже цікава, — відповів я. — Особливо це оповідання про капітана Вовка, який хоробро бився і завжди перехитрював своїх ворогів...

— Еге ж, сину, — промурмотів старий морський вовк, — колись, як підростеш і станеш старшим і розсудливим, зрозумієш, що у світі є багато гарних речей... Але найкращі з-поміж них — це синє небо, море і молодість...

Таборський підійшов до мене й погладив рукою по виполовілому на сонці волоссі.

— Оце я і поселився над ставом, щоб мати постійно перед очима воду й небо. Молодість — це вже твоя, сину. Не змарнуй її тільки. Вчися і старайся бути добрим для інших. Для прикладу май завжди перед очима моряка. Він один з тих лицарів, про якого ти саме й читаєш. Моряк завжди й думає про те, як у нещасті рятувати інших, хоч і сам часто пропадає в чорних грізних хвилях...

...Після насиченого сонцем літа прийшла барвиста й райдужна осінь, і старий капітан так підупав на силі, що не виходив нікуди з хати. Лежав самотній, всіми опущений і призабутий та очікував смерті. Тільки двічі в день приходила до нього на дуже коротко стара беззуба баба Івга, щоб йому зробити те, що було найбільш необхідне.

Проскакували погідні морозні дні, і велетенський став почав покриватися лискучим льодом. Нашій дитячій радості не було кінця. Ми з молодшим братом Миколою наділи ховзи і все пополудне ковзалися під вікнами Таборського. В розгоні ми заїхали задалеко і враз почав тріщати під нами лід. Брат шубовснув у воду, а я, що підбіг йому для порятунку і простягнув руку, зарвався з льодом і шубовснув теж. Ми побовталися таки добре, поки, розпростерши руки, вчепилися за лід і почали з лементом кричати.

Не пригадую собі зі страху, як довго воно тривало, але за кілька хвилин по леді біг до нас старий капітан і тягнув за собою довгу драбину. Він нашвидкоруч натягнув

нагортку і капці. Голова в нього була відкрита, і вітер підривав високо вгору його довге сиве волосся. Старенький рятівник наблизився до нас, потім висунув драбину і крикнув:

— Чіпляйтеся обидва з Миколою, я вас витягну!..

Ледве ми вчепилися драбини, як лід у тому місці, де стояв старий капітан, почав тріщати та ламатися, і він сам почав пірнати. Але старий моряк скоро справився з лихом, підплив до нас і скомандував:

— Тримайтеся за мою загортку і будемо плисти, — додав нам відваги старенький. — Хлопці, — крикнув він знову, — ворухіть руками й ногами! Так по-моряцькому, як я вам колись показував!..

Поки старенький вибрався з нами на лід і потім добився до берега, це потривало таки довгенько.

Чергового дня мати взяла мене і брата та сказала:

— Підемо до нашого капітана. Подякуєте йому за те, що він, хоч і сам важкохворий, наражував своє життя, щоб урятувати вас від неминучої смерти.

Ми зайшли у півтемний коридор його дому, й мати постукала у двері.

Коли я відчинив двері кімнати, війнуло на нас задухою, насиченою якимись ліками та їдкістю, наче з кролячої клітки. Ми підійшли утрійку до високого ліжка, на якому лежав Таборський. Тепер я побачив, що лице старенького було налите кров'ю і пашіло від гарячки. Його щоки запалися глибоко, а тихі очі ледве блимали з-під стріпихатих брів.

Якась старша пані, мабуть, лікарка підійшла до моєї матері і шепнула до неї півголосом:

— У старого капітана гостре запалення легенів...

А потім чергою ми з братом підійшли до постелі, стукнули в закаблуки і вирецитували заздалегідь вивчені вдома слова:

— Дякую, вам, пане капітан за те, що ви рятували мені життя...

Таборський хотів підвестися з подушки, але в тому моменті на нього напав такий страшний кашель, що він знову опустився на подушку. Після довшої перерви він таки підвівся, повернувся до своєї матері й вистогнав придушеним голосом:

— Мені не потрібна подяка. Я вчинив тільки те, що повинен зробити кожний моряк, байдуже, де він знаходиться і скільки йому не було б років. І як їх не рятувати, коли вони ось тільки починають жити? Хто знає, якими вони підуть дорогами. Може котрийсь з них заступить моє місце у нашому воєнному флоті...

Капітан важко перевів дух.

— А я?.. Кому потрібний старий Таборський? Відробив і відбув по-чесному, що міг, а тепер, ніби старе й поржавіле судно, заїхав у порт і очікує свого кінця з волі Всевишнього...

— і в тому місці старенький перехрестився.

Старий капітан по черзі простягнув мені і братові руку. Сухо, костисту, з гострими нігтями, немов у яструба. Я почув, що мене нігті легенько вкололи, коли він стискав мені руку.

Три дні пізніше помер старий капітан Таборський. Лежав на високому катафальку, у своєму моряцькому темносиньому однострої. На рукавах рук, що були складені на грудях, блистіли три золоті пояски — його капітанські відзнаки. На грудях у нього було вісім золотих медалей. Кризь легенько відхилене вікно шелестів на ставі зісохлий очерет і ніби нашіптував:

— Є на світі три гарні речі: — синє небо, море і молодість...

Я поглянув на обличчя старого морського капітана. Воно було жовте, якби його хто помазав охрою. Мені здається, що капітан Таборський ніби підсміхається до мене і питає:

— Хіба не гарно бути капітаном і носити золотом обшиті рукави та стільки медалей на грудях?..

ДВІ НЕДІЛІ

Орест Кольський був співробітником щоденника “Вільна Трибуна”, коли його призначили на одного з членів журі. Вони мали розглянути вісімнадцять коротких оповідань, присланих читачами того щоденника. Редакція розписала конкурс. В заклику було написано: “Шановні читачі! Напишіть нам коротке оповідання, в якому ви, або хто будь із ваших найближчих, послужили б за фабулу і були безпосередніми, або і прямими учасниками. Тема оповідання довільна. Довжина найбільш 24 сторінки рукопису, або 15 сторінок машинопису. Нагорода — 1000, 500 і 250 долярів за три перші оповідання, які журі уважатиме за найкращі”.

Ми не могли погодитися щодо оповідання під заголовком “Дві неділі”, авторка якого скрилася за псевдонімом “Чорна троянда”. Мовний редактор, проф. Шуленко, був рішуче проти того, щоб це оповідання прочитувати й брати до уваги та оцінки. “Річ, — казав він, — взагалі не підходить до друку. Графоманство якоїсь панянки, що заледве навчилася писати. Ані сюжету, ані ідеї, хоч би якоїсь цікавішої проблематики не заторкнено у цій писанині. Словом — халтура, яку слід відіслати авторці з заміткою, що писати оповідання на конкурс редакції не може кожна домохазяйка”. Проф. Шуленко червонів, говорив піднесеним голосом, уставав і ходив нервозно по кімнаті, розводив різно руками.

Ми перший раз бачили його в такому стані. З ним солідаризувався редактор Волошко, але Кольський і проф. Недільський були протилежної думки. Вони твердили, що

оповідання цікаве й оригінально написане, та що його слід взяти під увагу. Та голоси були таки поділені наполовину, і журі уважало справу за невіршену. “Дві неділі” не були надруковані, а переслати їх назад авторці не було змоги, бо вона не подала адреси, і рукопис залишився в архіві редакції.

А починалася історія так:

“ДВІ НЕДІЛІ

Мені часто доводилося читати новели, або оповідання, які за тему брали шматок життя. Їхнім змістом був здебільш проміжок часу, в якому відбувалася якась подія. Найчастіше подія була вигадана, прикрашена барвистістю слів і вишуканих фраз. Моє оповідання — це дійсність, у якій головною постаттю є хтось з моїх найближчих. Приймім, що це я сама.

Мені тепер 40 років. Для жінки це, правда, вже таки поважний вік. Злобний Бернард Шоу каже, що після тридцятки це найцікавіший, але водночас і найкращий час для того, щоб поступитися і зробити місце іншим жінкам. Молодшим, свіжим і кращим від тих, що свою красу намагаються доповнити мальовилом та підсилити рафінованістю, тупетом і строями.

Жінка, що збагнула цю тайну, ніколи не буде роздирати себе в сумнівах — яка вона, яка її роль та де її справжнє місце й почот. О, вміти жінці вести себе так, щоб у тому віці не стати смішною і наївною кокеткою, чи нудною і пристрасною любкою — це своєрідна жіноча второпність. Точніше, може, і найбільша мудрість. А я скажу, що в мене є оця поміркованість і бистрота відчуження, перемішана трішки з визовністю і прикритою скромністю перфідією... За це називали мене мої знайомі “солодкою шельмою” — очевидно, в доброму розумінні — хоч я такою ніколи не намагалася бути. Вони, очевидно, мужчини, твердили, що я маю в собі того “другого чортика”, тобто, не “визивного”, а “заманливого”. Від визивного, як твердив маляр М., можна по деякому часі втекти, може точніше — відсунутися

і забути. Але заманливий — це нещастя, якщо не трагедія. Він всотує мужчину так, що стаєш безвольний і безвідповідальний за те, що з тобою діється, і як ти поводишся.

Треба дуже сильної волі й натуги, щоби подолати цей вплив. Цю безпомітну й невидиму, але все ж таки таку велику міць.

Назагал, я подобаюся чоловікам, що ставлять до жінок ті вищі вимоги, яким вони повинні відповідати і з фізичного і з інтелектуального погляду. Я висока, струнка, маю, може, трохи зарізки рухи і, може, не надто поетично висловившись, легкість метелика. Мій природний колір волосся темний з мідним відтінком. Я вибілюю його, і воно робить мене трішки легшою і етеричною. Я ще свіжа й молода, але здаю собі з того справу, що мій вік — це, так би сказати, пізні літа, після якого за короткий час вже треба надіятися осені, тобто, повноти й повільного відквітання.

Колір моїх очей сірозелений. Пригадую собі, як ті, що вдивлялися в них, казали з нетасним захопленням: “Яку ж глибину й невимовність мають ваші очі...” Мої зуби рівні, білі, здорові. Іноді я маю почуття, як оте маленьке звірятко-гризун, що мені хочеться щось твердого гризти. Коли мені хтось дуже подобається, я б хотіла в жартівливому шамотанні вкусити його до болю. Мені здається, що це питоме кожній жінці, тільки вони з цим криються. Мій маленький ніс легенько задертий, це познака, що я дуже легко всім зворошуюся і підпадаю легко під чужі впливи. Маю гарні руки. Вони невеликі, з довгими граціозними пальцями. Мої ноги теж непогані. Стрункі, хоч може з малим недоліком. Я колись займалася спортом, й тому, може, при згинанні трохи зарізка виступають м’язи. Декому це дуже подобається. Одне мале недомагання, вони заростають мені волоссям. Особливо влітку я мушу їх брити кожний другий день. Але про це не знає ніхто, хоч це мене постійно дратує.

Із фізичних недомагань у мене хіба що те, що влітку виступають у мене на обличчі веснянки. Я за цим особливо слідкую і намагаюся їх завжди по-мистецьки запудрувати й затерти. Збоку на лівій щічці маю родимку-перчик, вона надає мені трішки визивности й кокетливости. Така моя зовнішність.

Про мої моральні вальори можу сказати хіба те, що витримую суперництво з усіма моїми приятельками і знайомими жінками. Маю дуже консервативні погляди і поняття про мораль, жіночу чесноту і достойність. Веду себе опановано й здержливо. Хоч воно не легко доводилося, але я досі встигла відбити всі залицяння справді інтелігентних і гарних з вигляду мужчин.

Тиждень тому минуло три роки, як я одружилася. Мій чоловік нічим особливим не замітний. Малий, худощавий шатин без явного окреслення його, як чоловіка, що має якісь вельми замітні чи додатні прикмети. Ростом зависокий, як я. Пересічної інтелігенції. Працьовитий і наполегливий у праці й те, що він добре й основно знає — це мова. Він цим і розплянує закріпити своє майбутнє. Коли мої товаришки довідалися про те, що я вийшла за нього заміж, не могли цього зрозуміти, ні в те повірити.

Признаюся, що вийшла за нього заміж не, як його кажуть, з “головокружного кохання”. Ні, я любила його може за його скромність, щирість і роботящість. І за те, що він любив мене до безтями. Вибрала його ще й тому, що знала про його чесне минуле, яке не було таке замазане й облудне, як це було в більшості женихів, що старалися про мою руку.

По році в нас розпочалася гризня. Ось так — просто з нічого. Причин до цього було дуже багато. Він ніколи не намагався бути поважний. Дрібними дотепами і поверховною легкістю розмови намагався дотримувати кроку іншим. Спочатку мене це дратувало, а потім почало дошкулювати й боліти. Я почала глибоко переживати, дивлячись на це і часто ставила собі питання: “І це має бути

мій чоловік?“ А я ж мріяла та очікувала, що йому біля мене почнуть виростати мужеські крила, якими він зніметься до високого лету і ще мене пірве за собою.

Він мабуть відчував це. За деякий час змінився. Зробився скритий, замкнений, похнюплений і маломовний.

А я, як жінка, розцвіталася. З природи я дуже романтична. Люблю романтику й ніжність. Я вдумлива. Часто на самотності я буду сидіти годинами й подивляти природу. Особливо люблю широкі відкриті поля і квіти. Люблю ще простір, що на овиді замкнений синім горизонтом, ніби невидною синьою брамою, сонце, що розчісує золоті кучері на високих кедрах, і місяць, що немов великий золотий цвяшок забитий у саму середину неба...

Якось склалося так, що під час нашої літньої відпустки знайомі приїхали і забрали нас автом у гори. Це було 300 миль від міста, в якому ми жили. З якоюсь невимовною радістю, а водночас, із нетасною торжественністю в душі, я вибиралася в цю дорогу. Перед нами розтягнулися уявні ланцюги гір, які високими соснами, наче потужними маштами, передавали вістки, що за ними щойно криється вся неувяна велич і краса розп'янілого літа... А в долинах журчать і шарудять потоки та пересовують на своїх мережаних хвилях — хвилини, години, дні й роки. На берегах у них буйна зелень, така сочиста й запашна, що в неї хочеться пірнути, ніби дикому зайчикові, й пересидіти серед тих квіток і чагарнику від ранку аж до ночі...

І чомусь думалося мені, що серед тих потоків я віднайду те місце, де немов зупинилася на момент моя ясна і весела життєва струя, яку тепер придавило важке, сиве каміння. Побутом цим у горах я наче хотіла відсунути й відкрити те каміння, яке накопичила життєва буденщина. Гадала, що тим побутом у горах я переодолію цю перешкоду, яка невидимим маревом станула мені з чоловіком впоперек нашого життєвого шляху. Що цією романтикою в горах розвію ту надмірну нервозність і подратування, яку він виявляв на кожному кроці.

Ми приїхали на місце. Сама подорож — це була душевна розкіш і насолода. Де не спинилися ми, мені здавалося, що до нас підходило сонце і за старим нашим звичаєм — з хлібом і сіллю — промовляло: “Вітаю любих гостей...”

Товариство було велике й дібране. Яке ж було мое розчарування, коли таки з першого дня, замість піти в гори з чоловіком і втішатися тією неописаною красою, про яку я весь час мріяла, він підшукав собі ще трьох партнерів, і вони розпочали грати цілісінський день у карти. А я сиділа на терасі й читала книжку. Я не читала з увагою, і мої думки були — хто знає де. Вони були перемішані з тупим жалем, який час від часу, здавалося, підповзав до грудей і відзивався пронизливим болем. У цій прикрій розгубленості я майже не розуміла змісту книжки, але зрозуміла одне — в мене на книжку почали падати сльози...

Я встала й пішла між квітники. За мною почулися кроки. Я оглянулася. Це був наш приятель, маляр Морозенко, що приїхав намалювати кілька гірських пейзажів.

— Вітаю, пані Лялю, яка несподівана й мила зустріч — ви самі тут?

— Ні, я з чоловіком.

— А де ж він?

— Розважається. Знаєте, мужчин треба розуміти. Дібрав собі товаришів і десь у вітальні грають у бріджа чи ската.

— Та куди там грає у бріджа. Я саме малював і випадково запримітив, як він сидить над потоком з якоюсь дамочкою і розважається. А я побачив вас саму і забажав поговорити, а може, краще — показати вам свої нариси за останні три тижні. Ви завжди мали для цього неабияке зрозуміння.

Морозенко розгорнув палету і почав показувати мені невеликі розміром картини, намальовані аквареллю. Я дивилася на них, але їх не бачила.

— Чудові, — кажу, — одна в одну кращі. Якись такі вони дивно оригінальні.

А в душі я почула протяжний і глибокий біль — невже ж воно правда, що мій Коля, коли я його просила, щоб ми пішли на прохід десь самітні у гори, висміяв мене, що я переніжений і хворобливий романтик, а сам сидів з кимось і захоплювався тим же самим романтизмом?

— Е, це, напевно, якась знайома з нашого товариства, що з нею сидить мій Коля. Він більше ніяких жінок, крім тих, що з нами приїхали, не знає.

— О, ні, — запротестував Морозенко. — Якась чужинка, бо розмальована, немов картина Пікассо, тобто, не надто толково, але оригінально.

Того вечора Коля вернувся досить пізно до дому. Був стомлений і трохи заносило від нього вином. Від його нагортки, коли він скидав, вийнуло якоюсь екзотичною парфумою.

— Ех, і товаришів я тут зустрів — десять років, як останній раз бачилися, — були його слова. — Завтра, Лялю, познайомлю тебе з ними. Розказував, яка то в мене славно й гарна дружина. Вибачаюся за все, моя мацьопця.

Він розманіжився і хотів мене поцілувати. Я шамотнулася, скрутила голову, і він встиг поцілувати мене десь у голову між волоссям.

— Моя романтичка, — прошепотів він, — а все ж таки ти краща, як всі вони, оті розмальовані цяці. Мій янголик... Але я втомлений і хочу спати.

Ніч ця була для мене, як чорна й довга мука. Мені здавалося, що вона вже не скінчиться. Через сон він кілька разів промимрив: “Мері, Мері...” А потім я виразно почула: “Ніхто тебе так не любить, як Нік...”

Ага, її ім’я було Мері, а він називає себе перед нею Нік. Тепер мені було ясно.

Чергові дні були такі самі. Чудові. Здавалося один був кращий від другого. Повні сонця, запаху сосон, квітів і щебету малих гірських пташенят.

А мене в’ялила і ранила туга. Коля пропадав кожного ранку і з’являвся тільки дуже неточно на обід. На

вечерю взагалі не приходив. Одного дня ми пішли на прохід. Ми ішли ввесь час мовчки і за яких три, або чотири години ми перекинулися заледве кількома банальними словами.

— Ну, як там твої товариші, Колю, коли познайомиш мене з ними?

Він помітно збентежився.

— Еге ж, приятелі, вони непогані, але це старі кавалери, і коли я згадав їм, що прийду до них в гості з дружиною — запротестували. Знаєш, Лялю, “підтоптаних” мужчин треба розуміти. Вони часом стають відлюдками й грубуватими. Не люблять, коли між них попаде дама і їм треба розніжнюватися, приділяти їй окрему увагу і вести себе штучно й натягнуто.

Ми вернулися до пансіону, і Коля за кілька хвилин пропав. Я була всім тим така пригноблена й стомлена, що взяла насонний лік у знайомого лікаря і першу ніч за цілий тиждень, що я спала аж до четвертої години ранку. Коли я пробудилася, чоловіка вже не було в хаті. Він прийшов аж десь біля п'ятої. Був таки на добре підпитий, а на комірі його сорочки й на вискові біля вуха були сліди з жіночого кармену. Я вдавала, що того всього ніби не бачу. Ціле дополудня Коля намагався бути дуже ввічливий до мене. Він навіть подобався мені своєю турботливістю, бо кожна жінка простить чоловікові навіть і велику провину, якщо вона бачить, що він для неї ніжний та добрий і ставить її все ж таки попереду всіх інших жінок.

Пам'ятаю точно, це була неділя. Під вечір Коля за старою звичкою пішов до “приятелів”, а я пішла у такий закуток в лісі, щоб мене ніхто не міг зустріти. Хотіла, отак на самотності, “по жіночому” добре виплакатися, бо хто може щось порадити у таких випадках?

Я знайшла такий закуток. Це було чудове місце серед скель. Глибока жолобина обросла чагарником і квітцям. Сівши там, я почула два голоси, чоловічий і жіночий. Жіночий був мені незнайомий, але в чоловічому, хоч він

був і притишений, я пізнала голос Колі. Я підкралася тишком ближче. Не дихала. Чула як дзвеніли і зуміли якісь комахи і билося моє серце. Я почула ще їхню розмову, повну любовних ніжностей і поцілунки. Я не бачила цієї жінки.

Вернувшись до пансіону, я написала Колі коротеньку записку, що вертаюся додому. Непомітно пішла на залізничну станцію.

На другий день приїхав Коля. Він накинувся на мене повний обурення, що я так поступила, і що всі знайомі осудили мене дуже суворо за таку мою невічливу поведінку.

— А про твою нічого не говорили? — спитала я з досадою.

— Про мою? Я був увесь час такий, як і повинен бути добрий чоловік.

Хоч як це все мене боліло, я намагалася не думати й не згадувати того, що я пережила, забути цей прикрий і болючий епізод, який затаврувався мені в уяву і в душу. Буденні турботи віддалювали мене все більше і більше, і коли я нехотячи поверталася думкою до цього, відчувала, що все це десь глибоко, що воно буде жевріти, і що не так воно легко втекти від цього.

Коля, ніби бажаючи спокутувати свою провину, намагався бути дуже добрий.

Але в усій турботливості Колі я відчувала якусь напруженість. Він дуже часто, за найменшу мою заввагу, вибухав непогамованим обуренням. Час проходив і затирав буднями чудові красвиди з гір, перемішані з прогомонілим тупим терпінням. Яких три місяці пізніше Коля вибрав дуже симпатичний момент, коли ми сиділи в парку і заявив:

— Мушу виїхати на три дні в подорож. Одна компанія висилає реклямовий відділ до міста Б. і мене ангажують туди, щоб прочитувати тексти в радіо слов'янськими мовами. Він згадав при цьому таку винагороду, яка рівнялася двократній його місячній платні у видавництві.

Я з захопленням погодилася і навіть дораджувала

Йому, як він має одягнутися, щоб якнайкраще запрезентуватися.

Це була п'ятниця перед його від'їздом. Якраз день моїх народин. Коля приніс мені велику китицю білих троянд і дуже гарні опалеві сережки та перстень. У нас було багато гостей, і цей вечір був повний дружньої та сердечної атмосфери. Всі, здавалося, були невдавано і безтурботно вдоволені.

— Як тобі подобаються сережки й перстенець моєї Лялі? — запитав Коля в нашого старого приятеля, інженера Нагірного.

— Дуже гарні й оригінальні, — відповів старий знаток, — Тільки чому ти, Коля, вибрав якраз опаль? Знаєте, не гнівайтесь, що вам скажу, але я трохи забобонний. Говорять, що опаль це недобрий камінь. Погане за ним приходить до власника.

— Забобон, старий приятелю, — сказав Коля. Він ухопив мене, пригорнув і поцілував у щічку. — А ось, ми — дуже щасливі, неправда, зоренько? Чого нам боятися нещастя, що до нього має смішний забобон? Щастя мусять творити самі люди, правда, Лялю?..

Він так при тому поглянув зворушливо мені в очі, що я відчула, як він говорив правду, і як я його кохаю.

Вже після його від'їзду в суботу я порядкувала в нього на столі і найшла маленьку карточку такого змісту: "Все поладнане, кімната замовлена й заплачена. Я дивлюся і бачу з вікон усі ті місця, якими ми ходили..."

Я прочитала цю маленьку, ніким не підписану карточку і не знаю, що мені підказало, що це вона, оця Мері його визиває. Хоч ні дати, ані місцевості не було подано, й Коля телефонував і описував мені, який то він має успіх уже першого дня в місті Б., але чомусь була певна в тому, що він в горах. О, ми, жінки, маємо предивний дар відчування. Він буває іноді небезпечний, бо переплутус контролю розуму, але він вирівнює в дечому чоловічу проворність.

Пізно ввечорі в неділю я прибула поспішним поїздом

до тієї гірської оселі, де ми перебували тому три місяці. Я до сьогодні не можу собі пояснити, що саме запевнювало мене, що Коля мусить бути тут з тією невідомою мені Мері.

Заходжу до великого готелю, що був по дорозі недалеко від оселі, де ми жили в літі і питаю в молодого портієра:

— Чи не мешкає тут у вас випадково містер Звоненко?

— Еге ж, — відказує усміхнений молодик, — живуть тут у двійку.

— Як у двійку? — питаю.

— З дружиною. Їхня кімната номер 8, на другому поверсі. Можете потелефонувати, коли хочете. А може, бува, пішли на вечірку до ресторану-бару, що через дорогу. Туди всі наші гості ходять.

— Дякую, телефонувати не буду. Я його сестра і зроблю йому несподіванку.

Що я за той короткий час пережила й передумала, коли ішла по сходах угору, важко словами переповісти. Я мусіла бути дуже бліда на обличчі, бо служанка, яка мене зустріла по дорозі, запитала з нетаємним страхом:

— Чому пані така бліда на лиці, що з вами, може вам погано?... У нас на партері живе лікар. Доктор Вурворд. Дуже ввічлива людина, зайдіть до нього.

— Ні, дякую. Я почуваю себе добре. Трохи втомлена, бо цілу добу була в поїзді.

І я підійшла до кімнати, до дверей номер 8. Хвилинку надумувалася, що маю сказати. Постукала раз, другий, третій. Ніхто не відізвався. Тепер я на перемініну почула, що кров вдарила мені в обличчя.

Я пішла до танцювальної залі. На порозі мене зустріли звуки танго. Мій Коля танцював якраз з якоюсь різко намальованою худощавою жінкою і прихилився до неї ніжно, як це було його звичкою в танго. Я сіла при одному столикові на видному місці. Коли я хотіла витягнути хусточку, запримітила, що в мене дрижать руки.

Коли скінчився танок, і гості засідали при столиках,

Коля запримітив мене, покинув свою даму і підійшов до мене.

Спантеличений, з широко розкритими очима, він промовив, зацокуючися:

— Лялю, ти яким робом сюди попала?

— Негіднику! — сказала я до нього. Це було моє останнє слово, яке я до нього промовила. Ми розійшлися.

* * *

Якось випадково, аж кілька років згодом, я довідався, що авторкою оповідання “Дві неділі”, яка скрилася була за псевдонімом “Чорна троянда”, була якраз колишня дружина професора Шуленка. Щойно після того мені стало зрозуміле, чому він так гаряче протестував не то проти друкування, але навіть проти того, щоб це оповідання прочитати.

ІДЕАЛІСТКИ

Нас шестеро сиділо на пляжі в гарячому піску під широкою парасолею.

— Звідкіля ви берете теми до своїх, таких завжди цікавих новел? — спитала пані Дора новеліста Павла Барського.

— О, це зовсім просте. Кожна людина, з якою я зустрічаюся, цікава своїми переживаннями, конфліктами, задумами чи пригодами. Ось ви постарайтеся обсервувати людей, як вони з іншими говорять, а тоді може найкраще пізнаєте їх характер. Для прикладу скажу, що людина скупа, скрита, або егоїстична не сміється ніколи повними грудьми й широко розкритими губами. Вона жаліє іншим людям навіть щирого сміху... А втім, ви читали може Гемінгуея “Старий і море“?

— Так, читала.

— А що ви скажете про ту цінну книжку?

— Дуже цікаво й живо написана.

— А знаєте, пані Доро, що в ній найцікавіше?

— Ні, не застановлювалася й не проаналізувала, що в ній таке особливе.

— То я вам скажу. Гемінгуей вміє геніяльно розповідати про звичайні і пересічні речі. І в тому ціла його велич...

— Але мені теж було б цікаво почути від вас, що, на вашу думку, впливає і дає натхнення письменникові, чи всім, без винятку.

— О, це дуже складна справа, щоб її можна було схопити у кілька слів чи речень. І воно дуже різне. Ось,

для прикладу, Шіллера настроював запах свіжих дозрілих яблук, а Гайного гра на роялі. Але найбільший вплив мали на всіх їх, без сумніву, жінки, в яких вони кохалися і які настроювали їх своєю ніжністю і п'янкою нерозгаданістю.

— Так ви і почали б зразу від нас, жінок, — намагалася жартувати пані Дора, — А то ви почали про якісь там яблука і гру на роялі... Я не раз призадумувалася над тим, що у вас, пане Барський, всі думки зароджуються, без сумніву, під впливом панни Слави. Я знаю Славу ще зі школи. Її твори на вільні теми дуже часто прочитував нам професор Давиденко вголос, як зразки, що за його оцінкою мали літературний вогонь і творчу пуанту... А крім цього її ніжність, неперевершена жіночість і той, може й надміру роздутий, романтизм робили її завжди цікавою і заманливою. Я назвала б її типовою ідеалісткою. А до цього треба додати, що вона таки гарна і все це разом пов'язавши, неабияке щастя та ще й до того, коли попало чоловікові, який вмів це належно оцінити й перелити у творчість.

— “А пропо“ ідеалізму. Мій приятель Яновський приніс мені вчора до редакції рукопис під заголовком “Ідеалістки“. Він вияснивав мені на поспіху, що цю річ він написав “душком“, тобто без більших поправок, і одиноке, що він не змінював, це автентичність. “Хтось це пережив, — казав він мені, — і не в образі тобі чи твоїй дівчині, головна постать з цього біографічного репортажу називається теж Слава“. А тому, — докінчував Барський, — що воно завтра появиться друком, вважаю, що я не зроблю цим ніякої кривди авторові чи головній героїні, яка виступає в цьому творі, коли прочитаю його. Добре?

— Звичайно добре, — погодилася першою пані Дора, а за нею інші.

— Починаймо. Заголовок “Ідеалістки“.

— Я вирішив сьогодні піти до Слави і заявити їй, що я хочу з нею одружитися і то в найближчому часі, точніше, до двох, або трьох місяців. Давніше наші прадіди для таких

церемоній надівали фрака, білі рукавиці і твердий високий комірець, що витискав з голови очі, не згадуючи вже велетенської китиці троянд, у якій стирчав голубого кольору лист з млосно запаморочливим визнанням у досмертному коханні. А що я людина сучасної доби, я вирішив це все спростити. Я був одітий у темносірий спортивний костюм, в руках мав маленьку китичку перших весняних фіялок, що їх продавали на розі чи не кожної вулиці, а під пахою мав загорнену у білий папір маленьку чепурну книжку. Це були сорок дві поезії, які я написав під впливом Слави продовж нашого трилітнього “шоломливого” знайомства. Деякі з них Слава знала напам’ять і коли мені їх переповідала, розманіжнювала мене цим так, що я був усією душею біля неї, а думками тону в божеській насолоді. Я видрукував їх потайки перед нею. На першій сторінці всередині книжки вгорі у правому кутку було написано курсивою: “Присвячую дорогій Славі, що завжди мене повнотою розуміла і була моїм найбільшим щастям”.

Це факт, що я був зі Славою у справжньому коханні, в якому смуток був мені солодкий, свідомість радісна і п’янка, а ціла моя душа була немов у якомусь чарівному завороженні. Останні дні моє щастя ніби згустилося, і я просто впивався ним, як ковтками чудодійного вина... Слава розвивала тисячі приваб у різних подробицях, які для постронніх людей не є нічим, але для закоханого творять суть його уявного щастя. І той момент, коли я не йшов, а дослівно біг до неї по сходах на четвертий поверх, був завершенням усього того, що я досі пережив з нею.

Я підійшов навшпиньки під двері. Не хотів зрадитись навіть ходою, а ось так непомітно й несподівано з’явитися, як дух, обняти Славу, сказати, щоб закрила очі, поцілувати в маленькі губки і спитати: “Ану, вгадай, моя кохана, яку я тобі приніс несподіванку?”

Вона піднесе брови й кине такий погляд, що від нього аж закрутиться в голові й затьмариться в очах. І почне згадувати: “Парфума... Серезжки... Браслет...?” Зупиниться,

побачить, що у мене в руках немає ніякого більшого пакетика, пригорнеться до мене і скаже солодко: “Не вгадаю.. Бо ти знаєш, що я маленька...” І наставить губки, червоні, теплі й свіжі, що коли прилипнеш до них, то під тобою немов зарвалася земля, і ти падаєш безвольно в безвість розкоші... А я відвернуся, відкрию сторінку, на якій напечатана присвята і...

Я зупинився, щоб зібрати думки, що почали були переплутуватися від щастя, зробив навшпиньки ще крок, і ось я під дверима. Не знаю, щастя чи нещастя хотіло, але двері були незачинені, розхиленні на один-два пальці. Ким, коли, з якої причини — не знаю. Але крізь цю щілину я почув з вітальні дзвінкий альт якоїсь жінки, що звернулася була до Слави:

— То ти скажеш, Славо, що крім Ореста, який влюбився в тебе до безтями, ти ще зуміла намотати ось так, для резерви, ще двох інших?.. Хвалю тебе за це...

Коли я почув своє ім'я, я затримався на хвилину, не постукав до дверей і почав прислухатися далі. А цей самий голос продовжував:

— Козир-дівчина з тебе, Славо, що намотала аж трьох відразу. На це вони і бовтаються по світі, ці патентовані дурні в чоловічій одежі, щоб кожному з них говорити любовно-млосні теревені, тільки на інший лад і зі зміненою модуляцією голосу. Підійти до такого коханням запамороченого, приласкатися з м'якістю кішечки, поглянути на нього з-під рясниць трохи примруженими очима... Чи не ось так, Славо, подивися!..

— А справді, Лялю... Ха-ха-ха!.. І ти виконуєш це як справжня артистка...

— Справді?

— Йй-богу, так переконливо, якби це було правдиво.

— Повір, Славо, що поки я проробила цей номер і дійшла до такої досконалости, то очі так боліли, що думала іноді — повилазять з болю, коли я ними вивертала й перевертала на всі лади... Але знаєш, як це кажуть

американці — “пректіс майкс перфект” (вправа доводить до досконалости). Як бачиш — вивчила, а в хитрої дівчини всі ці штучки більш варті, як краса чи строї... Але до речі. Ти схарактеризувала мені їх усіх трьох і всі ніби то нічого. Кожний з них має те основне, з чим треба в’язатися і що слід брати до уваги, як підставу, коли хочеш вийти заміж — гроші. А знають хоч вони один про одного, ці нещасні деліквенти, що ти їх записала на любовну тапету, і що вони в тебе в подружньому реєстрі?

— І так і ні, — сказала з повагою в голосі Слава. — А коли, бува, натякну котромусь, що за мене старається ще хтось інший, то кожний з них, як півень, кинувся б і почав клювати свого конкурента. А особливо Орест. Той залюблений дурниголова заїдає мене своїми ревнощами...

Коли я почув, як про мене починає насправді говорити моя кохана, я застиг. Мені зробилося мерзотно й прикро, але я слухав далі.

— А хто ж то є, оцей твій Орест, бо ти коротенько натякнула про трьох, але мені цікаво почути б дещо ближче про кожного з них зокрема. Ти мені наговорила стільки про цих смішак, а мені цікаво, хто чим з них грішних займається, або сказавши по-теперішньому — який у кожного з них “джаб”?

— Отже, Орест, — чую голос Слави, — він працює в Об’єднаних Націях перекладачем п’яти мов. Заробляє 1600 доларів на місяць. Журналіст з нього, кажуть, непоганий. Крім праці в ООН він ще пише новели, статті й фейлетони і доробляє теж гарні гроші. Ти не смійся, але він пише вірші і для мене написав може яких з тридцять. Знаєш, комічний чоловічина з нього. Нудний, як каша з рициною. Подумай, приходять, приносять мені оцю свою віршову бузу і питає: “Скажи мені щиро, моя кохана Славо, чи зворушують тебе оці вірші, що я їх пишу виключно під твоїм впливом. Бо ти в мене у цьому ділі найбільший авторитет і неперевершений критик.” А я йому так і відрубую, довго не задумуючись: “Всі вони надзвичайні. Я

тільки не можу надивуватися, що всі вони пронизані такою оригінальністю, і я завжди завдаю собі питання — і як це воно в його геніяльній голові все вкладається...“ При цьому, Лялю, моя дорога, голову відрубай мені, коли я хоч раз призадумалася над цією його базграниною. Повір, воно мені таке байдуже, як вовкові дині... Але, як знаєш, я цим компліментом так приголомшую цього квадратного дурня, що він з радощів аж променіє, обнімає, цілує мене в губи, чоло та каже, зацокуючись: “Такої другої голівки немає ніде на світі. Була одна і та мені попала.“ І скажи, Лялю, не дурень з нього, коли він вірить у це, у що я сама не вірю? А, зрештою, ти знаєш, ми, жінки, цікавимося не поезією, або якоюсь там глибиною думки, а тим, що оригінальне, трохи перверзійне і що підходить під наш смак своєю пікантністю.

— Славо, ти капітально схарактеризувала того розмазаного поета Ореста, але ти відвела тому безголовому мрійникові таки рішуче забагато уваги. Але давай дещо і про твоїх інших любовних деліквентів.

— Орестової знімки я не маю під рукою, а для кращого уявлення скажу тобі коротко, що це мужеська гусінь з амбіцією орла і лева... Але ось мій другий кандидат — доктор Мирон Богута-Новицький. Правда, яке оригінальне в нього прізвище? Аристократичне. І ти повіриш, Лялю, що я люблюся в ньому може якраз і тому, що він є ще одним із тих наших конкіскадорів-аристократів, які тут і там зблиснуть, мов самоцвіти серед теперішнього спролетаризованого світу. Бачиш?

За дверима втихло, мабуть обидві подружки щось розглядали. Згодом я знову почув:

— Але ж, моя Славо, він, цей аристократ, косоокий, і то таки добре. А при цьому він порядно підтоптаний і лисий!..

— А я скажу тобі, Лялю, що ти надто дрібничкова. Бо, для прикладу, що воно кому перешкоджає, що в нього одне око трішки на друге налазить і волосся може не таке,

як у міфологічного Адениса? Удень він буде на роботі, то ти цього всього не бачиш, а вночі спиш — то це все і так тобі байдуже. Найважніше в нього це те, що він має генеральне заступство “Дженерал Електрик” і зложену готівку.

— На оцій другій знімці, де ви гуртом, він подібний на твого батька. І нагадує мені карикатуру Пінокіо, — чути голос тієї, що її зве Слава Лялею. — Високий, худий, як тика і, мабуть, ще й трохи загикується...

— Так, трохи загикується, але тільки тоді, коли дуже зворушиться.

— Ну-ну, Слава, молодець з тебе, “катай і мотай”, як москалі кажуть, а чого доброго і справді матимеш аристократичне прізвище, а ще важніше, безтурботне життя і гроші. А тепер про твого третього?

— Ха-ха-ха! А ось і він, подивися на нього! Це знімка з минулого року з пляжу “Раквей Біч”. Знаєш, у нього є все, чого душа забажає. І авто “Кадилак”, і затишна хатка в горах, і грошей, що не перелічиш...

— Боже, який же він об’ємистий товстух! Ніяк з цього барильного живота, з обличчя, круглого, як сковорода і з того закопченого носа не впізнати, щоб він був адвокатом. Як, ти кажеш, йому на ім’я? Магістер Туманкович?

— Та він, між нами кажучи, родом десь з Донбасу. Все інше включно з титулом він придбав уже в еміграції. Моторний дядя був з нього. Він робив гроші, а інші вчилися за нього і за півкабана і за кучу грошей вручили йому диплом “магістра права”. Правду кажучи, мене в жах кидає його грубість, приполірована зверху лубочними манерами, але для Америки — він ніби тут народився. Це хлопець з практичним розумом. До Америки він приїхав з готовими грішми... Покрутився трохи і, не знаю як, але взявся до будови малих домів і розкрутив діло так, що його вважають за одного з багатіших нових емігрантів. Оце минулого тижня признався мені у коханні і блиснув

перстенцем так може на п'ять-шість каратів.

— А ти маєш його? Цікаво, покажи.

— Ні, він, бачиш, хитрий і каже до мене: “Славцю, моя кохана, все це буде твоє, але аж по шлюбі...”

В цьому місці, після заяви про перстенець, мені урвався терпець. Я постукав сильно до дверей. Дівчата в кімнаті заворушилися, і я почув, як Слава скомандувала:

— Лялю, це котрийсь із цих моїх деліквентів. Біжи до сусідньої кімнати і мершій наводи красу. Малюйся і причепурюйся!

Слава розкрила двері і так, якби ніколи нічого поганого не було, прощобетала зворушливо:

— Орест-Орест... І хто був би подумав, що мій коханий редактор до мене сьогодні прийде в гостину! Що, ти не працюєш сьогодні?

І кинулася до мене, щоб обняти, при чому кликнула на всю кімнату:

— Лялю, ходи сюди чимскоріш!!! Я тобі представлю і познайомлю з моїм лицарем, з моїм коханим поетом!

І хоч я відпихав від себе Славу, вона, здавалося, не звертала на це уваги й говорила безперебійно далі:

— Знаєш, мій коханий, до мене приїхала моя найкраща подруга, Ляля. Це, знаєш, ота ідеалістка, про яку я тобі стільки наговорила, а ти завжди повторяв: “Це щось просто неймовірне, щоб сьогодні жили ще на цьому поганому світі такі ідеальні дівчата”. А ось бачиш, вона жива і приїхала до мене.

А коли я врешті відштовхнув Славу обома руками і зміряв її холодним поглядом, вона поступилася назад і отетеріла:

— Що з тобою, Оресте?

— Нічого. Прийшов тільки, щоб тобі заявити, що я більш не хочу бути у тебе квадратним дурнем у твоєму почоті між женихами, яких ти собі так самовпевнено намітила. З моєю занудливістю, що така тобі відразлива, як каша з рициновою олією...

Я повернувся, і навіть не сказавши “до побачення“, пустився по сходах униз.

По дорозі, десь на повороті першого поверху я зустрів магістра Тумановича. Була це справді замашиста купа людського м'яса, що йдучи по сходах, сопіла паровою машиною. У правій руці у нього була велика китиця білих троянд, а в лівій якийсь невеликий пакетик.

Я поступився йому ввічливо з дороги й доброзичливо вигукнув:

— Добродію, ви виграли!

— В чому річ? — спитав Туманович і повернув до мене спантелчене обличчя — двоє хитрих маленьких очей і кирпатий носище. — Я вас зовсім не знаю і перший раз вас бачу! — пробурмотіла купа людського сала.

— Це нічого не шкодить. Ідіть чимскоріш нагору і там про всі подробиці з вашим виграшем довідастесь від панни Слави!..

ДЖІПСІ

У клубі “Богема” завжди глітно. Сюди сходяться члени та запрошені гості, й за столами ідуть іноді такі дискусії, яких ледве чи ще будь-де почуєте. А які тут гості!..

Ось і вчора був я свідком розмови чотирьох чоловіків, які зійшлися, як кажуть, з чорирьох кінців світу — вислужений високий урядовець міністерства мореплавства, адвокат, філолог і поручник-летун, що мав за собою два рекорди — висоти і швидкості. Дискусія була гаряча й цікава. Про жінок...

Я попав якраз на ту хвилину, коли молодий старшина, що мабуть, переживши недавно якесь любовне розчарування, говорив з ноткою жалю, аж гарячився:

— А я тверджу, що якщо і є на світі справді солідні й вірні жінки, то це тільки ті, які ще не мали нагоди зійти на нечестиву дорогу, або такі погані, що ними досі не поцікавився ніякий мужчина.

Закінчивши, він насильно й з ароганцією посміхнувся.

— Не попадайте у крайність, пане поручнику, — сказав до нього старший сивий, аж білий, пан. Він був дуже елегантно одітий. З першого погляду кидалася в очі його шовкова біло-синя краватка та його сіро-сині великі, проникливі та второпливі очі. Краватка й очі зачудовано гармонізували одне з одним.

Він звернувся до старшини й продовжував:

— Ви послухайте про одне моє особисте переживання, а тоді й напевне зміните свою думку про жінок та про їхню вартість, посвяту й вірність.

Це було в липні 1912 року в дорозі з Панами до Маршальських островів. Я був у той час, мабуть, одним з наймолодших морських старшин, що, незважаючи на мій вік, став капітаном. У тому часі я мав точно намічені цілі — заробити, по змозі, якнайбільше грошей, побачити широкий світ й пережити якусь таку пригоду, про яку я досі тільки читав у книжці.

Торговельні кораблі Панами мали завжди дуже погану славу у світі. Моряки звали їх злобно “плаваючими домовинами”, і хто пускався ними у дальший рейс, був завжди приготовлений на те, що така “домовина” була завжди доброю запорукою для безплатної подорожі на другий світ. А обслуга й матроси? Ніхто ніколи не розпитувався точніше про їхнє минуле, і з того погляду це був своєрідний другий “чужоземний легіон” з півморяків та півпіратів. Словом — “зброд” з цілого світу. Бути для тієї босоти капітаном міг поважитися тільки той, хто мав не більше, як тридцять років і не розчовпував надто глибоко, що з такого рейсу могло вийти...

Вночі на одинадцятому дні нашої подорожі корабель, на якому я тоді був капітаном, збився був дещо з курсу, а вихор, наче якийсь злющий велетень, взяв наш корабель у пригорщу й посадив на міліні біля якогось невеликого тропічного острова. Після півночі важкі брудні хмари розсунулися, і з-за них викотився пузатий місяць і мов роздивляв покопирсане вихром море. Досвітком трохи направо від місця, де зачепився наш корабель, побачили ми другий, трохи більший острів і на ньому невеличку оселю, може з двадцяти колиб-хат. Мене повідомили, що там живуть бідні рибалки, які виловлюють з моря губки та сушать рибу, і що серед них є чимало вродливих дівчат.

Половина залоги залишилася на мій наказ на кораблі, а друга бушувала між хатами й моряцьким звичасм підшукувала таких жінок, з якими можна трохи погуляти. Мені підшукали мої хлопці пристановище в одній, розміром найбільшій хаті, при чому запевнювали мене, що в ній живе

старий рибалка з найкращою дівчиною, яку вони досі бачили. Хлопці мали добрий смак і не переборщували.

Коли я ввійшов у низеньку й дуже скромну обстановкою хатчину, то остовпів. Мені здавалося, що це з'ява, або сон. Вона кивнула мені на привітання головою, попросила сідати й кликнула на батька, що був у сусідній кімнаті: “Ходи скоріш, маємо несподіваного гостя. Капітана з пароплаву, що стоїть біля нашого острову на міліні...”

Що можна було говорити з людиною, що все своє життя провела на цьому маленькому відлюдному острові? Краще вже було з пиятикою. Старий засмакував собі мій сильний порторіканський коньяк і, без більшого припрошування, за короткий час видудлив майже цілу літрову пляшку. Він так догодив собі, що ми удвох з його дочкою ледве відвели його у сусідню кімнату й примостили на причі. Старий за хвилину захропів, і я був радий, що позбувся так легко невігідного свідка.

Я почав ще раз приглядатися небуденній дикій красі дівчини й почув, що в мене до неї було якесь інше почуття, як сама тільки побудливість пристрасти.

Це був тип непорочної, засмагленої сонцем красуні, і хоч мені доводилося зустрічати по різних портах океанії справді гарних дівчат, але такої дівчини, що не кажіть, я таки не бачив. З розмови я довідався, що їй сповнилося рівно 17 років. Вона розказувала мені, що в неї є наречений, що він зараз поїхав дуже далеко заробити трохи грошей, і що вони після того теж поїдуть далеко... Ми гуторили одним полінезійським говором і, хоч було дуже важко, ми розуміли одне одного досить добре.

Наша ромова затягнулася допізна в ніч, але я навіть не торкнув її за руку. Все більш і більш я впевнявся у тому, що я знаходився під її всевладним жіночим впливом. А вона наче відчувала до мене зовсім щось протилежне — була байдужа й навіть не дивилася в мій бік.

А потім я почав її допитувати і, повірте, що в тому не було нічого більшого, як сама справжня щирість, чи вона

не схотіла б поїхати зі мною.

— Я називаюся Діді, — сказала вона, — і Діді просить, щоб капітан ішов на корабель спати. Діді має когось і капітан має теж когось. Капітан “бомбосо” (багатий пан), а Діді бідна дівчина. Капітан “бомбосо” і все знає, а Діді — нічого.

Я знову просив з усією відданістю, а вона простійно заперечувала — ні і ні.

Врешті я почув щось, наче образу. Я пригадав собі мигцем, скільки то жінок залицялося до мене в Панамі, і я навіть не хотів на них поглянути, а тут ось тобі звичайна бідна дівчина, яка навіть не має на собі доброї накидки-саронги, не те що не звертала на мене уваги, але й, не скриваючи того, відштовхувала й погорджувала мною. І тоді відізналася в мені зранена амбіція чоловічини-самця — не хочеш добровільно, так я тебе заберу підступом, або й силою. А потім мені чергою ставало їй жаль. Вона ж боронить тільки свою жіночу честь, і вона у своїй простоті та щирості здає собі справу з того, що ми не підходимо одне одному...

Так, як зрозумів Діді. Я намагався виправдовувати її тільки тому, що вона не була мені байдужа. Я підвівся з ослона, простяг руки, щоб її обійняти, але вона у відповідь відштовхнула мене з усією силою від себе й сказала з погордою:

— Я нічим так не гиду, як чоловічиною, який тільки думає про те, щоб звести безборонну бідну дівчину, — потім додала зухвало: — Поки я жива, я нікуди ні з ким не поїду. Я казала, що в мене є мій хлопець, що він далеко, але він повернеться. Капітан, іди з моєї хати. Іди. Діді хоче бути сама.

Вона стояла подратована проти мене й не зводила тепер з мене очей. А потім я запримітив, що її очі наливаються сльозами.

— Іди, капітан...

У тому моменті мені здалося, що її очі були кращі й

більш вимовні, як цілий світ, і ніби мовчки промовляли до мене:

— В мого коханого є вірне, гаряче серце, що видзвонює мені хвилини щастя... А в тебе?..

І тоді я відчув, мабуть, уперше в житті, що в мене в грудях була болісна пустка, і що я справді нікого в житті не кохав щиро і віддано...

— В мого коханого є великі чорні очі, і в них заховалася тасмниця, якою він кохає і прив'язує мене до себе... А в тебе?..

І тоді я теж, чи не вперше усвідомив собі, що я мав недобрі й жосткі очі, зрадливі як білий день...

— В мого коханого здорове й звинне тіло, сильне ніби в бенгальського тигра, й кручене чорне волосся, як дикий виноград... А в тебе?..

І тут я втратив зовсім над собою контроль. В мене в душі немов щось боляче скрутилося і обірвалося. Я не мав сили про ніщо інше думати, тільки про Діди... Я почав відчувати все виразніше, що я готовий на найбільш навіжений вчинок, якщо це може допомогти мені перетягнути її до себе... Але чим?.. Адже ж у мене не було серця — так сказали мені її очі.

Не повірите, але я став на коліна перед цією бідною дівчиною. Це було вперше в моєму житті. Я досі ні перед ким себе так не спокорював. Може я був у той час напівзбожеволілий, але я й відчував найбільш упевнено, що я робив це не вдавано й не по-театральному, а найбільш віддано й щиро.

— Діди, — лебедів я, — будь моєю... Я зроблю для тебе, що ти лишень запрагнеш. Ходи, тікай з цього бідного острова, на якому люди навіть не мають у що одягнутися. Я віддам тобі все, що я тільки маю. Всі мої гроші, які я заощадив, ризикуючи за них своїм життям. Діди, ти розумієш, що я тобі говорю?

Вона потакнула рухом голови, відступилася, стала на порозі другої кімнати й сміялася. Отак зовсім просто —

розкривала два ряди гострих білих зубів й викидала з-поміж них їдкий глум, що всотувався гадиною в кожен клітинку мого мозку. Вона ще раз подивилася погірдливо на мене й сказала тоном, повним легковажності:

— А чи капітан думає, що гроші — то все найважливіше, і що за них можна купити щастя?.. О, ні, бо як когось кохаєш — воно варт більше від усього світу!

Вона повернулася й вийшла другими вихідними дверима, залишивши мене самого, як висміяного дурня.

З розбитою душею і своєю глибоко зраненою мужеською гідністю я вернувся до корабля. Скоросвітом знявся знову ураган з такою силою, що, здавалося, поторощить на шматки не лише корабель, але всі ці острівці й море. Ясний ранок змінився у кромішну ніч. Море стугоніло й ревіло, а вітер розшматовував великі морські бовдури на дрібні бризки й порох.

Але він, цей ураган, прийшов з поміччю. Він зрушив і зіпхнув наш корабель з мілини, і ми знову похитувалися на морю. За якийсь час все втихомирилося, сонце залило глибоке небо, й море вирівнялося так, що нагадувало велетенську прозору площу.

Я покликав чуру й сказав, щоб він привів до мене чотирьох моряків, найбільших посіпак з усієї моєї залоги. Їхнім провідником мав бути “Джіпсі”.

“Джіпсі” був велетень-моряк. Йому було вже під п’ятдесятку, і з того 30 літ перевів він по тюрмах мало що не всієї Південної Америки за грабежі та одне вбивство. Вже раніш я знав деякі подробиці його нелюдяности, як він, наприклад, в закладі з товаришами-моряками за 20 фунтів задушив на їхніх очах свою продажну дівчину-любку.

— Джіпсі, я знаю, що ти найбільш відважний моряк з цілої моєї залоги. Я дам тобі сто фунтів, як ти із своїми побратимами приведеш мені зараз дівчину, в якій я побував вчора. Ти знаєш котру?..

Мулят Джіпсі кивнув головою і засміявся вголос тупим ідіотичним дискантом — між його губими й

ослизлими губами лиснули рідкі, понащерблювані зуби. Він простягнув бандитську дебелу долоню й заявив:

— Все буде, Джіпсі присягає, але містер капітан дасть фунти.

Загорнувши п'ять 20 фунтових банкнотів у брудну порепану долоню, Джіпсі вийшов з каюти, а я аж плюнув з огидою услід за цим опришком.

Після цього я кинувся на гамак і почав з нетерпимости закусувати губи. Я не знав, куди подітися з моїм соромом і болем. Доведений нервово до остаточности, я витягнув пляшку старої панамської віскі і випив стільки, що мало не отруївся. Після того одурманів так, що не здавав собі справи з нічого. Все немов перемінилося в одне велике ніщо... А спав я після того довго, майже десять годин.

Збудив мене Джіпсі. Він тормосив мене щосили за все тіло й гукав:

— Містер капітан, містер капітан!..

Я відкрив очі й відвернувся головою до стіни.

— Маєш, капітан, ту “лейді”, що смердить рибою!..

Так, це була дійсність. Переді мною стояла Діді. Червоніючи від люті й сорому, вона мала в очах не сльози, а щось таке неблаганне й немилосердне, як це мають люди, що готові згинуть і не поступитися... На руках, на грудях й на лиці видніли в неї набренілі кров'ю дряпини. Мені стало дуже прикро, а з перепою голова розскакувалася з болю, ніби хтось заганяв в неї клина й роздирав надвоє. Я почувався винним перед цією дівчиною, і не знав, як мені підійти до неї, щоб це все якось надолужити, відпокутувати й направити.

Я підійшов, простягнув руки й заявив голосом невдаваної щирости:

— Діді, тепер ти вже поїдеш зі мною. Коли хочеш, я заберу теж твого батька.

У відповідь вона заперечила порухом голови й конвульсивним скрутом усього тіла, що не поїде, затупотіла ногами і крикнула вголос — “Но-но!..”

Не вмію пояснити собі чому, але саме в тому моменті вона мені ще більше подобалася. Вперше від зустрічі з нею відізналася в мене нотка садизму. І коли її очі горіли й наливалися з безраддя сльозами, мені ставало якось немов легше...

Я кивнув головою і дав знак Джіпсі, щоб він вийшов. Коли він з лоскотом закрив каютні двері, я схопив Діді в обійми й притягнув до себе. Щойно тоді я запримітив, що вона мала стягнені назад і зв'язані пальмовим ликом руки. Від того виду мені стало так прикро і боляче, що я мало сам не бризнув сльозами. Я кинувся мерщій розв'язувати, але в моменті, коли я нагнувся, вона припала до мене, як навіжена й почала кусати де попало. В рамена, груди, шию і навіть в обличчя. Я не був у силі від неї відв'язатися. Щойно тоді я побачив, що вона була не лиш гарна, але й сильна та звинна, ніби морський в'юн. Проймаючий біль і вид мосої крові довів мене до шалу. Двома ударами джудо я звалив її на землю, витягнув пістоля і крикнув:

— Якщо ти не заспокоїшся, я тебе застрелю!..

Я цілий трусився, ніби у лихоманці й майже не бачив її обличчя. Діді піднялася взад, оперлася на стіну в каюті і, плюнувши мені в обличчя, крикнула:

— А будь же ти проклятий!

Що далі сталося — не пам'ятаю вже. Згодом тільки розказував мені чура, що я попав у якийсь неопанований шал і виглядав страшніш чорта. Я почав стріляти в Діді і зранив її двічі у груди і в руку. Я був би її напевно застрелив, якби не вбігли моряки й не відняли у мене пістоля. З черги я трохи заспокоївся й наказав відвезти дівчину назад на острів. А залозі наказав виплисти кораблем у відкриті море і заякорити.

На якорі ми простояли повну добу, і той час був знову для мене однією великою мукою. Я почав по-тверезому передумувати ще раз усе те, що виглядало скоріш на кошмарний сон, як на дійсність. І серед того всього я не був у силі обтруситися від одного — від туги за Діді...

Я казав тоді покликати Джіпсі. Коли ми залишилися удвох в каюті, я сказав до нього невдавано й щиро:

— Джіпсі, мені дуже прикро за те все, що в останніх днях сталося. Мені невимовно жаль, що я зранив цю бідну дівчину, але ж ти мужчина і зрозумій мене так, як і слід у такому випадку розуміти мужчині мужчину. Джіпсі, скажи мені щиро, чи ти вже будь-коли кохав у житті так, що знаєш, що без неї не можеш жити? Байдуже, хто це, бо тут не вибирає розум, а тільки щось інше...

Джіпсі підсміхнувся значуще. Це мало в нього означати — так...

— Джіпсі, я покохав її, ту бідну дівчину, і я не хочу більш нічого від неї, тільки її серця. Ти розумієш?..

Він кивнув головою і вийшов. А я знову почав пити до неприємності. Я спав і мене збудив мій перший ботман, який на спілку з чурою обмивали мені обличчя холодною водою. Саме в цій хвилині відчинилися двері, і в каюті на порозі став Джіпсі. Він засміявся дико і подав мені шмат пом'ятого сірого паперу, в якому було щось загорнене, щось не більше від малого кокосового горіха.

— Що це?..

Джіпсі вийшов і вже з порога кликнув:

— Те, що добрий капітан хотів конче мати!..

Я взяв жмут і з острахом поклав на стіл. Ботман почав розмотувати папір і скрикнув:

— Серце!

Боже, невже ж це серце Діді? Серце жінки, яке не хотіло скоритися перед ніким і залишилося до останнього удару вірним якомусь невідомому мені мужчині?

* * *

— І що ви тепер? — спитав старий морський вовк і повернувся до молодого поручника.

Той здвигнув плечима й не знав, що має відповісти. Я почув, що мені зробилося моторошно. Мої сусіди теж перекинулися вимовними поглядами.

— Але чи не найцікавіше було те, що я дістав за це 1000 долярів!

— Як це так? — спитав здивовано рудоволосий лінгвіст.

— Виграв на конкурсі. Усе, що я вам оце розповів — це приблизний зміст моєї нагородженої новели, яка чергового місяця має з'явитися в журналі "Колерс".

КОХАННЯМ ЗНИЩИЛА МІСТО

Ми зупинили автомашину при в'їзді до місцевости Груші. У мене на військовій мапі було зазначене, що Груші — місто. На перше враження — ніби місто. Широкий майдан, виложений камінними плитами, й довкола низькі присадкуваті великі доми з почорнілими дахами і позабиваними дошками вікнами. Тьфу його! — і ми тут маємо примістити цілий наш штаб з чотирьох сот людей, в якому коло сто самих старшин?

Мій товариш, що якраз намагався зробити знятку зі стада кіз, які паслися на базарі, засміявся вголос:

— Головне, що молоко свіже буде. Приділимо кожному старшині козу і хай доїть і забавляється. Театру ні кіна тут не видно, ото ж коза для кожного може і залишиться одинокою розрадою...

У тому моменті проходила біля нас якась старша жінка. Я козирнув, і вона засміялася. Але не білістю зубів, з діркою в роті.

— Скажіть, будь-ласка, чи Груші — це місто?..

Її обличчя в одну мить перемінилося із сміху в суворість.

— Авжеж, що місто. Хіба не бачите камінням вимощеного базару й великих домів довкола? Правда, люди в них не живуть, а справжні Груші тепер на спаді до річки. Там і церква, і школа, і все, що захочете.

Ми під'їхали під горбок і перед нашими очима відкрилася чудова панорама. В далині блистіла річка, як

повигинана залізна стрічка, і обабіч неї тягнулися чепурні білі домики, що потопали в зелені, а серед цього стріляла вгору п'ятибанна церква і вибивалося кілька більших будинків.

— Е, не думаю, щоб тут було аж так беззглядно на приміщення штабу, — відізався мій приятель. — Яюсь ми примістимося в тому селі, що зазначене на мапі, як місто, й має назву села, але мешканці якого наполегливо твердять, що Груші — це таки місто!

І примістилися ми там, хоч і не на довго. Але зате, побуваючи у Грушах, я довідався про цікаве минуле цього міста. Воно нагадувало мені трохи легенду про славу колись у старовинних часах Трою, за яку зводилися бої, і хоч за Груші ніхто не бився, але обидва міста мали одне спільне: причиною їхнього упадку була жінка...

Історію Груш розказував мені прямий нащадок кошового Кресила. Справжній степовий орел. Плечі в нього були широкі як двері, а коли стиснув мені руку на привітання, мої пальці хряснули. Пасічникував. Гостив питним медом, про який казав, що зварив його того року, коли вчетверте женився. І сміявся добросердно. Хоч стукнула вісімдесятка, своїми власними зубами тримав невідлучну коротку люльку, в якій тлів медом заправлений тютюн.

— Груші мали колись свою славу, — казав, — яка поволі переходить в переказ. Місто наше знищило кохання однієї дівчини. І це не вигадка, а дійсність...

Ліворуч на закруті над річкою, — як з'ясував нам Кресило, — поміж старими осокорами, що розрослися тепер на велетнів, стояв колись млин і біля нього невеликий тартак і склад з лісопильним матеріалом. Жив у тому млині найбагатший чоловік на всю околицю, Микола Черемха. Він був не з місцевих. Дідо його десь з-під Одеси виводився. Був купцем. Мукою і сіллю торгував колись.

І вирішив дід Миколи купити всю долину над річкою і там побудувати млин. На початках це був млин на

“курячій ніжці“. Але з роками діло розрослося. Розбудував його батько Миколи, а самий Микола роздув таке, що млин мав нову машинерію і перемелював десятками тон муки на добу. Тартак теж помагав Миколі робити гроші, день і ніч бувало висвистував на всю долину гострими пилами. Одне горе було в Черемхи — не було в нього сина нащадка. Одна тільки дочка.

Оксана було їй на ім'я. Славилася так своєю красою і дівочою заманливістю, що купці приїздили до Груш не по муку до Черемхи, а щоб подивитися й налюбуватися видом Оксани. Є ще у Грушах двоє таких живих козаків, що з Оксаною на танці ходили. Як почнуть вони розказувати про ту дівчину, то їй віри не даєш. Така вона солодка була оця клята дівчина, що заговорить до хлопця, а його в жар кидає. І не гордовита була, як її батько, а до кожного як приліпочка приставала. Пожартує, засміється і на стрічу потайки перед батьком вийде.

Як Оксані сповнилося двадцять років, сватів було в неї, мов у княжни. А між ними — кого захочете: багатії купці, офіцери і навіть високі державні урядовці. Бо хто ж не хотів би мати таку принаду за дружину? Але всі ці женихи приїздили до батьків. Оксані вони були байдужі.

До всіх них сміялася Оксана білими зубками, споглядала на них синіми великими очима з-поза тінистих вій, бо так веліли батьки. Казали бути ввічливою. І була ця дівчина такою, як настоювали батьки, але серцем і думками була при вчителєві Науменкові. Вродиливий він був, але бідний. Сорок п'ять рублів місячної плати. Оце і всеньке його майно...

Якось батько щиро, по-батьківськи, питає Оксану:

— Скажи, Оксано, котрий з усіх цих женихів, що приїздили до нас, найбільш тобі сподобався?

— Ні один! — відповіла дівчина.

— Як же ж так — ні один? То що, ти в черниці вибираєшся поступати?

— Ні, навпаки, вибираюся виходити заміж.

— А за кого ж? — і батько аж підскочив з радощів.

— За Петра Науменка.

І старого Черемху від цієї вістки якби громовиця вдарила.

— То хіба тоді вийдеш за Науменка, як я не буду твоїм батьком, — промовив, спалахнувши від люті, Черемха. — Так, тоді ти зможеш вийти за цього нуждаря...

І почався двобій. Батьки постановили, що Оксана повинна їм скоритися і вийти заміж за того, кого вони їй підберуть, а дівчина завзялася поставити на своєму — Науменко і ніхто інший.

Щоб сватання з учителем розбити, Черемха взяв Оксану й відправив кудись з міста. Казали, що до Одеси, до якихось там своїх родичів.

Вістка про це рознеслася миттю по Грушах. Всі солідаризувалися з Оксаною. Дівчину зробили мало що не мученицею за свої права. Божищем стала. Поступок Черемхи всі найпоганіше засуджували.

Кожна вістка має, як це кажуть, двісті пар ніг і сто язиків. Всюди зайде і все розкаже. Казали, що Черемха відправив дочку в монастир. А довколишні люди обурювалися:

— Як це так? То Черемха признає за людей тільки тих, що в них купа грошей? А Петро Науменко, хоча й освічений, але без більших грошей, він уже не пара його дочці, не гідний того, щоб бути його зятем?

— Ех, попам'ятаєш ти, Черемхо, як зневажати людей! — відгрозувалася молодь.

І повірите, в усій околиці проголосили бойкот на мельника Миколу Черемху. Ніхто не їхав до його млина чи до тартаку, а в тих, що відважувалися робити навперекір, парубки з довколишніх сіл перехоплювали підводи й рубали сокирами в колесах шпиці. Жінок, що купували муку в Черемхи, ловили парубки й для посміховища очіпки з голів здирали.

Ярмарки, що відбувалися тричі на тиждень у Грушах,

припинилися. Боялися люди їхати до Груш, бо там і з жінок глумилися, і колеса у підводах рубали.

— Не їдьте, — перестерігали одні одних, — а то подумують, що їдете до Черемхового млина, то й з люті не тільки шпиці в колесах, але й голову відрубають.

Вмішалася в це діло влада і жандармерія. Дійшло до того, що до Груш прибуло півроти війська, і щоб вдержати лад, простояло пів року. Черемха мав гроші і знав, куди ними стукнути...

Але саме ця солдатня, що приїхала до міста, найбільш пошкодила Грушам. Юродиві нахаби-москалі насміхалися з наших людей. Висміювали нашу мову і за будь-що грубо лаялися. Парубків ловили, приводили на каравульню і там бешкетували, збиткувалися над ними й побивали. І це й припечатало не тільки долю Черемхи, але і усього нашого міста, — тягнув дід Кресило.

— Не їдьте до Груш, — ходило по найдальшій околиці, — бо там якщо свої не порубають коліс, або не зірвуть з жінки очіпка, то москалі, гидкі кацапури, вас піймають і такого вам чосу дадуть, що борода на потилицю влізе...

І що було порадити? Силою на базар людей не поженеш, так же само, як до кохання не заставиш. Вийхала Оксана і не вернулася більш. Науменко від сорому теж кудись виїхав, і чи вони десь подружилися, ніхто не знає. Перестали навідуватися до нашого міста люди, а з цим і припинився добротут і колишнє значення Груш. Купці, не маючи покупців, позачинювали крамниці, або вивозили крам, а доми продавали по нічому, або, позабивавши вікна дошками, залишали на ласку й неласку долі.

— Таким-то чином перемінилися наші Груші, — кінчив розказувати дід, — у те, що ви зараз бачите. Майдан, на якому стояло колись сотні підвод, а в крамницях купці перепускали через руки тисячі рублів за всяке добро, заглух і затих.

— А чому Черемха не продав комусь свого млина? —

спитав я старого козарлюги. — Був би, по-моєму, врятував і своє майно і Груші.

— Намагався, але не знаходив нікого. Боялися люди купувати, щоб і з ними не розпочався такий самий крутіж, і щоб люди не почали обходити нового власника, як обходили зненавидженого Черемху. То був гнів народу й Оксанині сльози. А коли те чи тамте розіллється, то на ньому, як і на прокляття, ніщо не прийметься й не зав'яжеться. А були ви в нашій церкві? — спитав старий симпатыга і долив меду.

— Був і не можу начудуватися, що в такому малому містечку таке багате устаткування. І розмальована відомими чужими мистцями. Цікава, справжня краса.

— А знаєте, хто на це дав гроші? Якийсь невідомий добродій. Всі переконані в тому, що це був Микола Черемха, який таким чином намагався спокутувати свою вину за те, що скривдив одну дитину й обидив увесь нарід...

МОПС

Я зустрів цю гидоту з людськими ногами на порозі ждальні доктора Харченка. Якби ця погань не промовила була: “Вибачайте!” — і не поступилася при цьому ввічливо на бік, я був би подумав, що це пес бульдог у чоловічій одежі й на двох людських ногах. Ви тільки уявіть собі: великі чорні й вирячені очі без повік, які ледве тримаються в обрамуванні очних ям-заглибин, замість носа — опецькувата картоплина з двома великими дірками, що сягають глибоко в нутро обличчя, — і верхню до половини обірвану губу, з якої повикочувалися клаптики червоносірого тіла. Спідня губа намагалася насилу закрити с'як-так горішні зуби, а там, де колись були вуха, сторчали дві безформні маленькі хр'ястки. Словом — типічна голова расового бульдога.

Простягнувши руку на привітання моєму доброму знайомому, доктору Харченкові, я спитав його у веселому тоні:

— Що це ви, докторе, переводите свою лікарську канцелярію на ветеринарське прибіжище? Без перебільшування, але той тип, якого я зустрів на порозі і завважив, що він виходив з вашої ждальні, нагадував, без обиди йому, скоріш на якесь міфологічне страховище, ніж людину. Боже, кого ж то так скривдила й спотворила доля?

— А ви знаєте, хто це був? Напевне чули про одного з найкращих і найбільш надійних артистів Київської Опери, баритона Миколу Носенка?

Я пошолопав у пам'яті. Еге ж, пригадую. І це мав би бути він, той красунь, артист Микола Носенко? І я

пригадую собі, як у свій час часописи розписувалися про нього й поміщували світлини на четвертину сторінки, та як кожна молода дівчина в Києві тільки й мріяла про те, щоб він посміхнувся до неї або поглянув на неї своїми чарівними очима. Пригадав теж, як якийсь рецезент намагався доводити, що Носенко — не тільки великої міри співак, але й з вигляду справжня чоловіча довершенність, приводив до цього його ріст та репрезентативність, освіту, голосову заавансованість та популярність, що сягала далеко поза межі самої нашої Батьківщини.

— Так, це війна поробила з людей таких жахливих дивовиж. Відривала їм частини тіла, опалювала їх живцем так, як оце й зробила з Носенком, залишаючи їх на позорище всіх людей... А знаєте, — продовжував лікар, — ми з Носенком найкращі й найщиріші друзі. Носенко, мабуть, відчув, що ніхто не намагався так глибоко сприймати його трагедію, як я, і це, мабуть, послужило за причину, що він став таким близьким до мене. І тепер, коли неугавний біль починає закрадатися в його свідомість, а йому немає з ким обмінятися думками, він приходив до мене. Сідасі, — як це звикли тривіально казати люди, — розкладає переді мною свою наболілу душу...

...А боліти йому є чого. Ви побачили б тільки його дружину. Мабуть, не зустрінете часто таких жінок, як вона. Поки не зустрінувся з нею, мені завжди здавалося, що вона, йдучи, не торкається землі, а чарівністю своєю заворожує все довкола... Колись ідеальне подружжя, пов'язане справжнім коханням, а сьогодні...

— Що сьогодні? Чому ви зупинилися? А ви так цікаво розкажете. Ось ви, пане докторе, сіли б, зібрали всі відомі вам подробиці й написали б новелу. І вона б була цікава. Глибиною трагедії і її наслідженням...

— Я не письменник, — пробував боронитися д-р Харченко. — Я скромний хірург-пластик і в тій ділянці я хотів би добитися тільки одного, — знімати з людей тягар такої трагедії, яка оце й розторошує співака Носенка.

Мій знайомий спинився і за хвилину продовжував:

— Теоретично це видається просто — зробити трансплантацію шкіри, з обличчя зняти ганебне тавро тварюки і дати цій людині духову поміч. Моральну підтримку, почування, що вона може побувати між людьми, тішитися свідомістю та насолоджуватися радістю, мовляв, я теж нормальна людина...

— Ось, ви уявіть собі, що в Носенка бракує тільки носова хрястка, частина горішньої губи й половина обидвох вух, — гарячився й доводив д-р Харченко. — З точки зору сучасної пластичної хірургії воно не у сфері чогось нездійсненого. Для цього потрібно перевести трансплантацію яких 15 квадратних сантиметрів шкіри і Носенко тим тільки й живе, що я зможу перевести на ньому таку операцію... А я просто боюся йому сказати, що воно неможливе. Діло в тому, що його шкіра понадпалювана й така послаблена в усіх пошкоджених місцях, що вона буде не всилі будь-що до себе присвоїти.

— Повірите ви, чи ні, — говорив доктор, — а його називають “мопсом“. Учора він приходив до мене, розказує про це — і я бачу, що в нього очі в сльозах.

— Знаєте, дорогий мій приятелю, — казав Носенко, — що рідко коли виходжу за дня на вулицю. А вечорами я так і завважив, що сусідські хлопчиська тільки й слідкують за тим, щоб мене десь зустріти. І як тільки я появляюся будь-де, вони гавкають і свищуть за мною, а дехто ще і крикне: “Мопс, йди сюди, я дам тобі кістку!..“ Вчора я вже таки вельми пізно вийшов до міського парку, але й те хлопчиська просліддили. Якийсь нахаба вернувся, підбіг до моєї дружини і крикнув на бігу: “Мопс, Мопс! Дивися — онде побігла твоя сучка!..“

Д-р Харченко підійшов до мене й поклав мені на рама́ руку.

— Попробуйте собі уявити, як воно мусить бути прикро такому артистові співакові, як був колись Носенко. Колись — божище театральної публіки, людина, що стояла

на вершку слави й збирала оплески як тільки появлялася на сцені, сьогодні — посміховище хлопців-підлітків, вуличної босоти!..

Я відчув дивний приступ викидів совісти, що я так посмів висловитися про вигляд цієї людини, яка переносила тепер стільки прикрощів і була безрадна у своєму непотішному горі. Мені було ясным, що те, що переживав Носенко, можна зрозуміти тільки натуживши всі свої зусилля — всі наші слова виглядали мені безсильні переповісти це. В моїй душі наче щось дуже важке й болісне обернулося, і я ясно побачив інший, відвернутий бік трагедії, яка скривалася за цим zdeформованим обличчям. Часами доля позаплітає людину в такі дивовижі, що не знаєш, як їх назвати, розуміти чи вияснити.

— Ви уявіть собі, — говорив лікар голосом, повним зворушення, — що минулого тижня прийшла Носенкова дружина до мене не як пацієнка, а як людина, що має поранену душу й не знає, як тому зарадати й до кого вдатися у своєму душевному розпачі. Ще уявіть собі: дивиться на вас чудовими, повними сліз очима й тим тільки підкреслює глибину свого страждання.

— Я свідома того, — каже мені його дружина, — що те, що я живу з ним в одному мешканні, говорю, розважаю й усміхаюся до нього, що він, нещасний, тільки тим і живе. Знаю теж, що він у своєму безрадді тримається за мене так, як сліпий тримається свого добродія-водія і знає, що коли цей водій його залишить серед гулу на глітній вулиці, він пропаде. Його розіб'є або розчавить як не одна, то друга смерть, — як не ця, що сидить на радіаторі кожної автомашини, то та, що гуде залізними колесами трамваїв, що лящить і дзвонить пронизливо та кличе незрозумілих людей вступитися їй з дороги.

Вона вся тремтіла. Судини на її шиї поширилися, обличчя набрякло й налилося кров'ю.

— Допоможіть мені, дорогий докторе, — звернулася до мене і витягнула руку. Говорила прискорено і мені

здавалося, що кожне її слово просякнуте було якоюсь внутрішньою гарячкою, що з кожної літери вискакувало мале червоне полум'я й горіло такою жагою, що мене це фізично пекло й боліло, — Я не можу так довше жити і бути дружиною моєму чоловікові Миколі... Це факт, що відколи почали його дражнити “мопсом“, а мене, його дружину, “сучкою“, мене все більше огортає до нього відраза, — казала вона й зо сорому опустила очі. — Коли він приходить, щоб мене поцілувати, мені здається, що це не він, а гидливий бульдог хоче мене по-собачому лизати. Я не можу більше з ним заїнтимнюватися, як з чоловіком... Не можу.. Мені соромно, що я вам про це розкажу, але я хочу, щоб ви мене зрозуміли як чоловік, як лікар і як людина з глибокими почуваннями, що я не всилі цього довше робити. Це не по моїй силі... — переповідав неспокійно слова тієї жінки д-р Харченко. — Ви розумієте хіба, що переживає кожна жінка, коли до неї зближується її коханий?.. Чоловік, якого кожний порух ошоломлює... І як воно боляче, як осоружно й прикро, коли я примушена заставляти й ламати себе, закушувати губи до крові, щоб їдким фізичним болем заглушити відразу і нехіть... Ви повірите, що я хворію після кожного разу, коли він підходить до мене. Так, я вся така перевтомлена й така нервово розбита, що якщо такий стан потриває ще кілька тижнів — я покінчу з собою...

— Ліда Носенко плакала, — говорив мій приятель. — Спочатку грубі поодинокі сльози викочувалися на її щоки, а потім вона затулила лице долонями, наче ховаючись від того сорому, який мені тільки що переповіла. Я ще не бачив, щоб хтось так плакав, як ця жінка. Щохвилини судороги струшували всю її постать, і вона ридала вголос. Крізь тонкі плекані пальці просочувалися сльози і прозорими струмочками стікали аж до загибів рук, а там і всотувалися в рукави її фійольної сукні... — д-р Харченко спинився на момент.

— Це була, мабуть, перша пацієнтка в моєму житті,

якій я не міг допомогти ні ліками, ні порадою. Всією силою боліла мене моя неміч. Мені здалося в тому моменті, що все те, що я вивчав стільки років, було наче затратою дорогого часу. Мене славили, що я один і з кращих лікарів-хірургів у трансплантації шкіри, а ось тут не міг я перевести такої операції, щоб її чоловікові повернути людський вигляд. Мене розторошувала безпомічність супроти цієї жінки, якій я міг тільки одиноке сказати: “Ви знаєте, пані, що я ще раз...”

До дверей хтось сильно постукав, й на порозі став чоловік у білому халаті, мабуть, теж лікар:

— Ідемо, Петре Івановичу. І то поспішайте, негайно. Ви чули ж про цей випадок, що сьогодні вранці скоївся в арсеналі... Всі лікарі в місті залярмовані до головного шпитального центру...

ПОМИЛКА

Сильні й широкі залізні ворота і над ними іржою проїдений напис: “Табір для військовополонених, Ч. 78.”

Довкола обведений потрійними рядами колючого дроту на висоту чотирьох метрів і ровом, наповненим смердючою зелено-чорною водою. Понад воду теж перетягнені кружива дротів, що покручені ніби в судорогах і своїм виглядом символізують долю тих, які опинилися за ними. Табір має невелику площу, яка вглиблюється посередині і, коли дивитися на нього з вартової вежі, він нагадує собою велику й понуру яму, наповнену вщент живими людьми, димом і гнильним сопухом. Усе це обмотане дротами, мовби їдким кільчастим павутинням, серед якого тільки вартові вежі відбивають трохи свіжостю. А за тим усім стоять і вештаються понурі та брудні людські постаті і жадно впиваються очима у рівний степ, що розтягся зеленню аж до синього горизонту. Там, за тими дротами, проходять на зміну день і ніч. Ночі бувають темні і теплі, аж ласкаві. У таборі немає ночей, там пронизні світла рефлекторів не дають ні спокою, ні відпочинку і клюють людям до нестерпного болю очі, мозок та кожну ще живу клітину тіла. Рефлектори навіть і вночі відкривають всю цю понуру гидоту, яку створили люди як один із виявів властивих їм хиб — пожади володіння...

Серед того мурашника худих, зарослих облич і кістяків, одітих у пом'яте й брудне людське лахміття, є бувший вояк з Вінницької дивізії, Всеволод Сірий. Учора скоросвітом збудив його голод, що в'ялив болісно у

підчеревині. Йому снився хліб, до якого він припав і, не ламаючи його навіть, відкушував просто з буханця. Він пішов на смітнице, щоб там знайти якийсь їстівний відпадок чи порожню коробку з консерви й хоч полизати бляху в тому місці, де колись було сочисте й запашне м'ясо. Сірій не знайшов нічого, але, риючи, він попав на маленьку сіру книжечку.

Розкрив — паспорт. Фотокарточка трохи вилиняла, але ще добре пізнати риси лиця. Він почав пильніше приглядатися і закримітив, що обличчям попередній власник дуже скидався на нього, і якби не чуже прізвище, він міг би впевнювати людей, що це він, Всеволод Сірій. Великий трохи видовжений ніс, піднесені вгору рідкі брови, чорний колір волосся і ріст тільки на три сантиметри вищий. Семен Андрєвич Качанов... І думка проскочила така солодка, що він аж сп'янів і на хвилину забув про голод: ось втекти б тільки і мати на руках готовий документ... Хто міг би йому доказати, що він Сірій, а не Качанов. Найважливіше такий нещасній людині як він, мати цивільний документ, що підтверджував би вірогідність. Сірій всунув паспорт глибоко за пазуху, перехрестився і зі зворушенням почав молитися. Скільки їх тут тисяч сидить і вмирає повільно з голоду, а йому самотньому випало таке щастя. Паспорт якогось Качанова, що зовсім до нього подібний.

І Сірій втік. Дві ночі йшов полями і обминав села, щоб якнайдалше відійти від того триклятого і гидкого табору. Врешті на третій день відважився зайти до села. Попав на людей, яким з'ясував, що його звільнили з табору полонених і на підтвердження — ось вам паспорт. Помилково взяли мене за полоненого, і поки справа виявилася, протривало таки довго, — пояснював Сірій тим, хто боявся його впустити в хату.

— Вам треба піти й зголоситися на поліції, — казали, — бо, ви знаєте, воєнний час і розумієте, що чекає такого, що переховує полоненого.

І Сірій пішов до поліційної станції в селі Юнаки і

почав випробуваною методою роз'яснювати як-то його помилково взяли за полоненого. З гордістю і з незатаєною радістю показував маленьку, таку цінну для нього книжечку-паспорт з виляючою знімкою на ім'я Семен Андрєвич Качанов.

Командант поліції і голова сільради дивилися на зміну на нього і на знімку, потім на зріст і сказали: віримо вам.

Не знайшовши нічого підозрілого, виписали довідку, що Качанов зголосився на роботу, а коли жнива закінчилися, йому порадили піти до Полтави і там знайти собі роботу, яка б його повністю вдовольняла.

І тут щойно усміхнулася йому доля. Отримав роботу як помічник книговода. Знайшов гарне помешкання, приодівся і навіть познайомився з гарною полтавкою, якій він дуже впав до вподоби. Тільки не знав Сірій, що мав прізвище одного опришка, який подавав себе за командира партизанів і немилосердно грабив і вбивав людей. Справа з часом призабулася трохи, але люди завжди побоювалися, що Качанов колись може знову з'явитися, як це він робив уже тричі. Особливо останнім разом він накоїв у Сумщині своїми більшовицькими самосудами стільки злочинів, що, згадуючи ці жахливі сцени, люди хрестилися з переляку.

Від банди, якою командував Качанов, ніхто не знаходив пощади. Це були кривавим шалом п'яні звірі, що вдиралися до хат і перебивали всіх підряд. Дорослих, старших віком і навіть дітей.

У Полтаві прожив Сірій спокійно майже півроку. Одного дня в установі, де він працював, з'явилася поліція, а щоб не наводити підозріння — всі були одиті по-цивільному. Сірого покликали до контори.

— Ваше прізвище?

— Семен Андрєвич Качанов, — сказав Сірій, не передчуваючи нічого злого.

— Хоч правду говорить і не крутить, — сказав один з агентів. Сірого заарештували, посадили в авто і відвезли до тюрми. “Що ж, — пояснював собі Сірій, — потрима-

ють і відпустять“. Тільки дивно йому, що куди він не повернеться, в усіх шії мовби видовжуються від того, щоб поглянути на нього. Кілька разів до нього долетів придушений голос:

— Бачили, Качанова піймали. Бач, яке падло. Перебивав людей, а потім влаштувався і як невинне ягнятко книговодом прикинувся.

Воєнний суд. За столом сидять троє старшин у німецьких уніформах. Перед ними стоїть Сірий. Блідий на лиці, але спокійний. Він наставився вяснити і розказати, як це сталося, що він має не свій, але чужий паспорт.

Один із старшин звертається до перекладача:

— Скажіть йому, що ми все про нього знаємо, хто він і тому навіть не питаємо його про такі формальності, як його ім'я, прізвище і т. д. Спитайте його тільки, чому він так по жорстокому вбивав стільки людей, не жаліючи навіть малих дітей...

Сірому переводять. Він ніяковіє і почуває, що від того питання йому крізь усе тіло пробігає дроз, і мозок немов деревіє.

— Я, я-я... — зацокуючись, почав Сірий, — я не вбивав ніяких людей. Це не мій паспорт, що я ним досі виказувався. Я знайшов його, але, не маючи ніякого документа, записався і подавав себе за Семена Андрєєвича Качанова.

Старшинам переводять. Один з них підсміхнувся. Зараз побачимо. Привели першого свідка.

— Він — Семен Качанов, пізнасте?

— Як же ж не пізнати. Стрижене коротке волосся, великий ніс і ці гадючі очі.

Другий свідок. Прийшов, спираючись на милиці.

— Пізнасте Качанова?

— Пізнаю. Може він мене не пізнає, то я йому можу пригадати, де ми зустрілися з цим недолюдком, — і він повертається до Сірого. — Забув, як у Яготині ти перестріляв усіх моїх сусідів. До мене стрілив теж тричі і те, що я

залишився живий, то лише випадок. На мене звалилися інші побиті, і цим я врятувався.

Перекладач, старшин сивий панок, переповідає монотонним голосом. Сірий розводить безпорадно руками, і на його обличчі поглиблюється блідість. Морщини на чолі згущуються, і він з розпукою не говорить, а кричить уголос:

— Я ніколи не був у тих місцевостях, про які мені тут говорять, і цих усіх людей я взагалі бачу перший раз у моєму житті. Вони всі помиляються. Я ніякий не Качанов. Я називаюся Всеволод Сірий, і до часу покликання в армію я жив у Вінниці при Садовій вулиці.

Один із старшин б'є п'ястунком у стіл, і це примушує Сірого замовкнути.

На залю вводять ще кількох мужчин і жінок, і одна з них, поглянувши на нього, залебеділа й заголосила:

— Він має на совісті всю мою сім'ю!..

Одна тільки жінка завагалася і не пізнала “Качанова“, але, схлипуючи, додала:

— Хіба в такі моменти можна приглянутися до людини, яка розмахує вам перед очима пістолетом і на кожного кричить: “Ти чому не ішов в армію “защитати родину?“, і, бах! — йому з пістоля в голову, або в груди. До мого чоловіка цей недолюд вертався ще знадвору, і хоч він уже лежав мертвий, Качанов продовжував у нього стріляти.

* * *

Півгодини пізніше Сірого вивели на тюремне подвір'я і привели під шибеницю. Один із старшин, що були при розправі, звернувся ще раз до перекладача:

— Спитайте його, де перебувають і скриваються члени його банди.

Сірий відчуває, як йому до горлянки підступас спазм, і він ще раз на силу вистогнує:

— Скажіть усім, що я не Качанов, я не вбивав людей. Я — Всеволод Сірий, і вони засудили невинну людину...

Перекладач переводить, а старшина похитує головою і мовчки відходить.

Сірому зв'язують руки, зав'язують очі, і він навіть у тому моменті, коли йому закладають петлю, лебедить крізь затиснені зуби:

— Я не Качанов... Я... Я Всеволод Сірий...

* * *

Коли трупа привезли на цвинтар, один з гробівників почав дуже уважно розглядати небіжчика.

— Але ж це не Качанов, отой, що його сьогодні повісили. Я кілька разів бачив ту потвору. Він завжди, коли стріляв, то з лівої руки, тому, що у правій не міг втримати пістолю, бо на ній бракувало три пальці.

Він підійшов і підняв догори закостенілу праву руку Сірого, на якій усі п'ять пальців були затиснуті смертельними судорогами у п'ястук.

ПАНСІОН “ТРОЯ”

Коли скорий поїзд з ломотом вкотився на станцію Д., нас зійшло сім осіб. Дрібний дощ, що сів з неба срібним порохом, окутав дві великі звисні лямпи, і вони виглядали від того як дві великі доспілі помаранчі.

Я, мабуть, вирізнявся серед місцевих купчиків й виглядав на такого, що міг без торгу заплатити удвічі стільки, ніж тутешні гості, бо мене обскочили всі візники, ніби хорти зайця, й пропонували галасливо свої послуги. Нарешті один з них, що був ростом найбільший, взяв мені валізу з рук, і я хоч-не-хоч пішов за ним до його брички з великою сірою будою, яка на тонких жовтих колесах нагадувала моримуха на кирпатій зігненій ніжці.

— Завезіть мене до пансіону “Троя”! — сказав я візникові і вліз у буду, в якій відносило лихо вичиненою шкірою і плісінню.

Доброї півгодини перекидала мене бричка на твердому сидінні з одного кута в інший, а візник, здавалося, не обминав ні однієї ями.

— Гов! — крикнув врешті на коней візник і почав галасливо: — Оце вам і “Троя“, висідайте і подзвоніть дзвінком, що висить над дверима, на службу.

Я подзвонив. На порозі з’явилася якась старша заспана жінка, спитала про моє прізвище й повела за собою довгим коридором. Двері були рядом одні біля одних і чомусь нагадали мені лікарню. Ми минули кілька однакових дверей, поки вона не затрималася біля одних, на яких було наклеєне “Ч. 12.“.

— Оце й ваша кімната. Сніданок у нас починається

в загальній їдальні з 8-ої години ранку, — і моя супровідниця пішла, побажавши мені доброї ночі.

Я поклався на біло мальоване залізне ліжко. Щойно тепер я розглянувся, що моя кімната мала тільки одне вікно, а скромна, хоч і чиста обстановка нагадувала трохи монашу келію. Я погасив світло і збирався якраз заснути, коли в одному моменті я почув крізь тонку стінку м'який жіночий голос:

— Мішель, який сором палить мене, коли я подумаю, що ще ледве два тижні тому ми були чужі одне одному. Мішель, який сором, який сором! Я — чиясь чужа дружина, — лежу у твоїх обіймах і дозволяю себе цілувати не лишень в уста, але й в... всюди... Мішель, ти не уявляєш собі, як я тепер жалію, що послухала твоєї намови і приїхала сюди... В це відлюдне місце... І з цього моменту почався мій упадок. Почалося щось, чого я ніяк не можу схопити розумом і не хочу повірити, що це все дійсність...

Під кінець я почув, як у голосі цієї жінки пробивався відтінок важкої розпуки. Настала хвилина мовчанки і потім відізався дзвінкий баритон якогось чоловіка:

— Льоро, чому ти хочеш всю вину, що виплила з нашого справді ідеального кохання, перекинути тільки й виключно на мене?.. Чому?.. А хто ж, Льоро, як не ти писала до мене у свосму першому листі, і я переповідаю точнісінько твої дорогі слова: “Чому ж то мені не судилося бути Розітою, тією щасливою жінкою з вашої останньої повісти, що жила в невеличкій тільки кімнаті, але в якій було велике щастя?.. Чому мені доводиться жити серед повного достатку, але як же ж нудно й самотньо серед того всього багатства? Я можу мати все, чого мені тільки забагнеться, але я досі не змогла пережити не то якогось глибшого любовного зворушення, ба навіть не знаю присмаку гарячого й пристрасного мужеського цілунку, який, коли закрити очі, наче проходить крізь губи в серце, а далі розбігається ніжною дрожжю по всьому тілі й робить жінку оп'янілою й напівбезвольною.

— Кажуть, що є розкішний біль, і його переживаєш якраз у таких хвилинах, коли, зосередивши всю свою душевну напругу, відчуваєш, як з кожним віддихом наче передаєш частинку своєї істоти тому, хто являється твоїм ідеалом...

— А далі, моя кохано Льоро, хто в чергових листах бажав зустрітися зі мною десь далеко серед безлюдних гір, де не було б більше нікого, тільки нас двоє, спокій, квіти і сонце... Хіба не пізнаєш своїх слів, що були у твоїх маленьких листах синього кольору?.. І хто писав: "Такий самий колір, як ці листи, мають мої сині очі... Якщо будь-коли доведеться тобі їх цілувати, згадай тоді, що в цих синіх листах я визнала тобі моє справді перше кохання..."

І мужчина попросив благально:

— Льоро, піднеси на мене очі, і нехай їхній погляд запевнить мене, що ти тоді писала мені правду...

Я почув, як Льора порушилася нетерпляче:

— Мішель, візьми руку й поклади на мої груди.

Мовчанка... А потім промовила так ніжнопестно, що голос її бринів, як найшляхетніша струна, яку торкнув хтось, проходячи необачно мимо.

— Вийми з грудей це серце, що ним я покохала тебе і віддай мені мій давній спокій... Мішель... Мішель... Оце, що пережила я за ці останні два тижні, я сама не знаю, як їх назвати... Назвати їх щастям, чи може розкішною мукою?.. Ще більше від щастя болить мене свідомість, що ти, Мішель, ніколи не можеш бути мій... Не можеш, бо в мене є хтось інший, якому я присягла... Це той, що дав мені все, чого я тільки бажала, і з мене, з бідної колись дівчини, зробив ту, яку ти зараз подивляєш, масш біля себе і називаєш своєю... Але воно так ніколи не станеться... Неможливо... Неможливе тому... що... Дюффі... Дюффі... — залебеділа вона зміненним, повним трагізму голосом.

— Дюффі... Як я зараз віддячуюся за всю твою шляхетність... За всю твою доброту, відданість і чесність...

Ти і далі віриш мені й бачиш у мені свого провідного янгола... Для якого ти тільки й живеш, для якого увесь світ — це я... Твоя, але не твоя Льоро...

Настала знову прикра й довша мовчанка, яку порушив Мішель:

— Льоро, — сказав він якимось дивно спокійно, — Ти повіриш, що не раз, коли я писав, не міг я собі уявити, щоб насправді могли ще будь-де існувати такі жінки, як ти, моя нерозгадана й незбагнута Льоро... Коли дивлюся на тебе, мені нагадується перська легенда, яку мені переповів біля Тегерану один печерний мудрець, що жив на відлюдді й наче мав розгадувати такі тайни... як ти... Він розказував таким тремтливим голосом, що це, що він переказував, була не легенда, а дійсність...

— Коли Аллах збирався створити жінку, то пішов і взяв: від метелика — легкість, від ненюфарів — колір, від сосни — маєстатичність, від голуба — чистоту й від ночі — таємничість... Коли ж жінка вже була готовим творивом, він улив в її серце кров з недавно вбитої пантери, а поцілунком у чоло передав їй життя і свою божеську мудрість...

— Чудова легенда, правда?.. Коли я вдумуюся в неї, жалію одного тільки — що ми протратили довгих три роки лиш на те, щоб писати одне одному листи...

— Так, Мішель, це були листи, в яких були не лише тільки слова...

— Це правда, моя кохана... Ніколи не забуду, як в одному листі я прохав тебе прислати мені знимку, а ти відписала: “Знимки не посилаю. Скажу тобі, мій коханий, на виправдання тільки таке... Я гарна молода жінка, маю сині великі очі й золоте волосся... Очі, якщо колись зустрінешся з ними, зможеш цілувати тільки перший ти... Досі мої очі цілували тільки вітер і сонце...” І ти писала тоді теж: “В руки цілували мене, але тільки так банально, зверху... А я так багну, щоб їх цілував хтось у долоні і в кожний пальчик зокрема і щоб говорив при тому: “То для мене...””

— Я думаю, Льоро, що якби хтось зібрав усі наші листи і склав їх в один цикль, це була б чудова незрівнянна повість двох закоханих людей... А найцікавіше було б у ній те, що її не вигадували, а переживали двоє людей, які розгубилися і не вмiли вдержати свого щастя...

Чути було, як у ліжку, чи софі заянчали пружини. Це Льора встала.

— А все ж таки, Мішель, хоч ти й письменник, але такий відразливий, як кожний найзвичайнісінський смертний... Кожний з вас намагається очарувати й заворожити жінку словами, й вона часто й не стямиться, як полонена солодкою уявою, замотується у своє власне почування, мов у безвихідні тенети чи в якесь головокружне павутиння. Спершу починає вкрадатися у сполохане серце якась дивна тривога й сумніви... Жінка намагається від того втекти... Це починає діяти наче духовий інстинкт самооборони... А потім приходить заломання й безвольна кволість. І мужчина якось дивно, немов органічно, відчуває такий момент і починає пестощами розманіжувати жінку аж до того ступеня, коли вона, бідна й безборонна, обнімає його у своєму любовному очманінні і пригортає до себе... Ех, всі ви, мужчины, однаково мистці, письменники, композитори чи профани до занудности однакові... Починаєте від музики чи гарних слів, а кінчите на тому... на тому — на чому ось я і зараз скінчила... Іди геть, Мішель, з моєї кімнати!.. Йди геть і зтям, що це наш останній спільний вечір!.. Мусиш забути про мене, і хай тобі здається, що все, що ми пережили спільно досі та що тягнулося довгі, аж до болю щасливі, роки, що це був лише сон... Друга у світі “недокінчена симфонія”...

Зному настала довга прикра мовчанка. Мішель шелестів листами паперу й мабуть перечитував її листи. А Льора плакала...

Я намагався уявити собі Льору, як вона затулила очі довгими тонкими пальцями, і крізь них протікали сльози... Сльози цієї небуденної жінки, що впала жертвою

своїї самотності, може й жертвою звичайної жіночої цікавості. Потім я почув, що Льора сіла, знову нервозно встала і зробила кілька кроків. Я немов бачив, як вона обтерла сльози, піднесла гордо високе чоло і ще раз повторила з рішучістю в голосі:

— Іди геть з моїх очей, Мішель!.. Хай тобі вистане те, що я плакала майже кожної ночі довгих три роки, коли тебе не було коло мене. А тепер?... Чого ти ще очікуєш від мене?..

— Льоро, віднайдений світе мій, що сталося з тобою?.. Невже ж ти з такою багатою душею і таким творчим зрозумінням можеш піти на те, щоб ради якихось просто неувяних і перестарілих забобонів та заскоружлих догм руйнувати своє щастя й у пориві хвиливого піднесення поважишся так скривдити мене?.. За віщо, Льоро?.. За те, може, що я жив і останні три роки, здавалося, віддихав тобою?.. Чи за те, що я, вимовляючи твоє ім'я, вимовляв його з якоюсь торжественністю і святістю, бо думав, Льоро, що ти доросла до того, щоби бути гідною жінки письменника, який три останні роки розголосу й слави завдячує тобі?.. Тобі, моя Льоро... Твоїм листам, що були для мене завжди всім моїм натхненням... Чарівною музикою, що заставляла мене творити... І тепер, коли ми мали завершити наше спільне щастя, й наші душі у тому поєднанні мали це продовжувати, ти, Льоро, хочеш бути жінкою, яка намагається це все знищити?.. Знайди і дай мені відповідь — чому і в ім'я чого?..

— Мішель, то не я була та жінка, що досі все це тобі говорила. Мішель, прости мене! Прости й намагайся не думати про те, що я... могла бути такою недоброю до тебе... Я не знаю, що тепер зі мною... Я ніколи не уявляла собі, що я зможу бути такою нелюдяною... Ні-ні!.. — майже крикнувши сказала Льора, — Я хочу бути для тебе такою самою, як була досі. Як усі ті три повні роки... Мішель, ти розумієш мене?.. Я хочу бути тільки твоя. Я хочу, як і досі, бути тихим співтворцем твоєї слави... Ти

можеш бути, хоч би й найбільш злий, химерний і незрозумілий для всіх, але мій... І якщо я маю бути отим, як ти кажеш, Мішель, творчим натхненням, я намагатимуся, хоч і справді не знаю... Коханий... не знаю... Але вірю.

— Льоро, — сказав Мішель з такою розніженістю в голосі, що я щойно з його тону відчув, як він її справді кохає... — Поклади свої малі рученята в мої долоні й не говори нічого... Вслухайся в биття свого серця і, напевно, почувеш те саме, що і я відчуваю... Не говори, тепер за нас говорять наші душі...

Вони перестали говорити вголос, і я чув їхній шепіт і поцілунки.

Я довго не міг заснути й думав про цю загадкову жінку, якої я не знав і не бачив ніколи, але влюбився в неї. В її словах і синіх листах, що вміли плакати, але не словами жалю, тільки сльозами радісного безрадя, яке насовувало ще непережите їхнє спільне щастя...

* * *

Чергового дня я встав дуже пізно. Я вийшов надвір, і мене привітав господар, власник пансіону “Троя”. Типове обличчя розбишаки. Десятки дірочок з віспи й посинілі губи робили його якимсь несамовитим. Він простягнув мені на привітання руку. Холодну, пухку та осоружну, як велику жабу й почав перший розмову:

— Ваші співмешканці в сусідстві з-під Ч. 11, напевне, перебивали й не давали вам спати. Але чергового дня будете мати вже спокій. Я сьогодні виповів їм мешкання.

Невже цей опришок теж підслуховує вночі цю щасливу пару, що скрилася перед людською злобою й цікавістю аж у це гірське містечко, щоб тут завершити своє щастя?..

Я спитав з удаваною байдужістю:

— А хто вони такі — оці мої сусіди?

— Артисти з мандрівного театру. Приготовляються до якоїсь любовної драми й цілими ночами товчуть дурні

та банальні любовні монологи, не дають сусідам спати. Зрештою, мій пансіон для спокійних людей, а не для сценічних мародерів.

Після цих його слів я почув прикрий несмак і розчарування.

І справді: навіщо цей драбуга розвіяв може найбільшу мою ілюзію?..

РЕЦЕНЗІЯ НА ОЛЬГУ СОКІЛ

З театру висипалися люди, і під великим будинком знявся гамір, як від рою людських джмелів або бджіл.

— Ходіть, пане Святославе, й підемо разом додому. Хоч-не-хоч, але еміграція заставила нас бути сусідами, — пробував жартувати мій знайомий, учитель Жук. — Очарувала мене ця наша примадонна, Ольга Сокіл, своїм чудовим голосом.

— Та це не тільки вас, але мабуть без винятку всіх. Талант, який появляється раз на сто років. Та не тільки її феноменальний голос, але й ця маєстатична жіноча грація, що проявляється в кожному її русі.

— Вас може заскочить те, що я вам скажу, але я знаю Ольгу ще з дитинства.

— Як же це так, з дитинства?

— Я вчителював у містечку Солоному, де народилася Ольга, добрих два роки. Згодом мене перенесено в Харківщину, і з того часу я не бачив її двадцять літ. Ніколи не забуду моєї першої зустрічі з Ольгою. Їй було тоді сім років, і вона була мабуть найсолодшою дитиною, яку мені вдалося будь-коли зустріти. Вона бігла понад озером і в синій мусліновій суконці виглядала на маленьку русалку, що вискочила з води. Вона поздоровилася, і я тоді вперше почув її ім'я.

— Називаюся Ольга Сокіл, — сказало це маленьке янголятко.

І який предивний контраст: довкола білого чола

вилися темні кучері, а темносині великі очі обрамовані були такими довгими віями, що аж тінь відбивалася під ними.

— Важко повірити, що з того часу проскочило двадцять років, — говорив учитель Жук, — Змінилося теж чимало, ми ось на еміграції, а Ольга примадонною в чужому театрі...

А потім на вечері, що її влаштовувано в честь нашої славетної землячки, я зустрівся та познайомився з Ольгою Сокіл. Вона відспівала своїм кольоратурним сопраном кілька пісень, і коли в одному місці передавала голос солов'я, запримітив я, що її голос мав у собі наче якусь нотку туги.

Гості не зводили з неї очей, це факт, що не знати було, що краще має в собі ця жінка — голос, поставу чи, може, очі, що коли їх повертала й навіть сміялася, мали в собі якийсь синій і незглибимий та притасний смуток.

Учитель Жук, що був її почесним гостем, вертався зі мною разом додому й розказував мені прецікаве минуле примадонни Ольги Сокіл.

— Ви запримітили той глибокий смуток, що притаївся в її очах? Або тугу, що пробивається так глибоко і зворушливо, коли вона виконус трагічну роллю?

Я пригадав собі, як мої знайомі, що бачили Ольгу Сокіл на сцені та опісля побачили її зблизька, були ошоломлені її красою і чарівністю.

— Яка ж вона гарна, — перешіптувалися між собою жінки, а кожний, хто знає жіночу повздержність в оцінці іншої жінки, признає, що воно трапляється дуже рідко, щоб одна, навіть і гарна жінка признала другій її вищість над собою. Дехто твердив знову, що очі в Ольги мали якусь дивну і сугестивну силу й коли хтось зустрічався з їхнім поглядом, впевняв, що вони вбивчі й небезпечні. Мужчини говорили, що очі в Ольги приказують коритися мовчки кожному, хоч би й найбільш холодному чоловічому серцю.

— Треба знати минуле тієї жінки, — сказав до мене учитель Жук, коли ми входили до міського великого парку, — а тоді всім стане ясно, чому в неї стільки смутку в очах...

Було вже далеко поза північ, і в парку не було нікого. Електричні придорожні ліхтарі немов позамотувалися в зелене листя і дивилися мелянхолійно та мрійливо в глибоку тишу, яку порушували наші кроки...

— В Ольги були ще дві старші сестри, Маруся і Ганна. Дві дебелі і рослі селянські дівчини з великими кирпатими носами і широкими костистими лицами. Вони були наче протилежністю до Ольги своєю поганістю й вайлуватістю. Батько Ольги, Петро Сокіл — високий і широкоплечий — подобав на типічного сина землі, якого важка праця похилила була трохи вниз, ніби спілий колос.

Мати Ольги була, у прирівнянні до чоловіка, як його тінь. Це була дуже тендітна, висока русявка і вийшла за Петра тільки тому, бо так веліли їй батьки. Петро був вельми роботящий і заможний господар й мати не раз повторяла дочці:

— Панею будеш все своє життя, коли вийдеш за нього заміж.

А Тамара не любила Петра. Він був незугарний, як медвідь і разив її завжди своєю простотою і грубістю. Вона не раз говорила про це матері й плакала.

— Дурна вигадка, що він тобі байдужий, звикнеш. Ти молода, дурна і думаєш, що з кохання будеш хліб їсти. Знаю, — викрикувала мати, — що ти за лісничим Козаченком очима пасеш, але хіба він тобі пара?

Тамара хотіла настояти на своєму і втекла з дому до Києва. Працювала прислугою півтора року, але потім надокучило бути в чужих, вернулася додому і зробила так, як веліли батьки — вийшла заміж за Петра Сокола. Ввесь час свого подружжя Тамара хворіла, й особливо після останніх пологів з Ольгою. Ольга не була від Петра, а від якогось співака, що приїздив на літо до Солоного. Врод-

ливий був дуже, і Петро твердив, що Ольга не від нього, а подібна на цього співака з Києва.

Щоб не наводити сорому, Петро прийняв Ольгу теж на своє прізвище, але для Тамари і маленької Ольги не мав він ніколи ні теплоти, ні серця, і життя цієї бідної дівчини було одним безперербійним терпінням, від якого вона не могла втекти. Свої дочки — то Петро і ласкав і голубив, а до Ольги відносився ніби до чужої. Як тільки вона звернеться за чимось, то він не відповість, а гаркне на неї:

— Забирайся геть, прибуду, чого в очі лізеш?

Повернеться Ольга, розплачеться і біжить жалітися до матері. А Тамара, що вона могла допомогти бідній дитині? Пригорне Ольгу, обтирає її сльози і чує, що від болю не може губ розтулити. А сама не зводить з Ольги очей, гладить голівку й думає: “А такі самі кучері, як були колись у нього і такі саміські великі сині очі...”

— Зайду, бувало, у двір до Соколів, а Ольга розкрис рученята й вискоками біжить мені назустріч.

— Заходьте, будь-ласка, в хату! — і тягне мене за руку до світлиці. Я тільки сяду, а цей маленький пестунчик — плиг мені на коліна. І ластиться до мене, як мале котенятко. Яюсь наче відчувала ця манюсенька зранена душа, що крім матері мусить бути ще хтось інший, що виявляв би їй батьківську теплоту і печатливість. І питається:

— А чому то не всі великі люди такі добрі, як ось ви? Погляньте на батька — для Марусі і Ганни в нього завжди є час з ними поговорити, а мене, як тільки зближуся, відганяє і лається.

— Батько втомлений і часу в нього ніколи немає, — пояснюю Олі.

Тоді маленьке тіло Ольги зашевелиться, заворушиться і ніби ще ближче намагається мені до грудей. І зному починає допитувати:

— А чому батько іноді кричить до мене: “Не приставай, бо ти і так не моя, а бог-зна звідкіля взялася на мою голову.”

— Ти, Олю, не зрозуміла добре й переплутала те, що батько тобі казав.

— Може, — каже й дивиться на мене широко розкритими мудрими очима.

А Тамара слухає мою розмову з Олею, закусуючи губи і виходить з хати.

Я намагаюся перевести розмову на щось інше:

— Знаєш, Олю, що на світі є дуже багато таких дітей-сиріт, які не мають ні батька, ні матері і живуть у сирітських притулках, бо в них немає своєї хати, — розказую про їхню дитячу бідоту й самотність і бачу, що вона ніби трохи заспокоюється від того. А потім мені стає жаль, що я навів їй такі понурі картини, бо бачу, що в неї оченята наливаються сльозами, і вона, мабуть, бачить тих нещасних дітей, яким вона не може допомогти. Але водночас їй немов робиться легше від думки, що є ще більш беззахисні від неї діти...

Ольга — це була дитина-феномен. Бувало щось раз прочитаю, або розкажу, а вона пам'ятає слово у слово. Не тільки у своїй клясі, але взагалі в усій великій школі вона відрізнялася феноменальною пам'яттю, і її виступи на пописах, або в дитячих виставках звертали на себе увагу всього міста. Вже тоді, в ті часи, я бачив, що вона, граючи якусь ролю, перевершувала себе. Вона часто, коли діти розгублювалися на сцені, пригадувала їм призабуті слова, при чому я стверджував, що вона вивчала дослівно цілу п'єсу, що проходила на сцені.

Бувало, що я колись щось розказував їй і згодом, повторяючи, переставив в деяких реченнях слова, вона, сидячи мені на колінах, прикладе свою маленьку руку до моєї щоки і ніби пригадує, що я помилився. “Так, ви вже розказували про це, тільки трохи інакше“, — каже, і я чую, що мені стає ніяково, що я змушений виправдовуватися перед цією маленькою голівкою.

— Так продовжувалася наша дружба з моєю маленькою приятелькою два роки. Вернуся, бувало,

додому і застаю в себе на столі в'язочку волошок або маків. Або побіжить у луг, назбирає суниць і сама не їсть, а принесе їх мені, або мамі. І я знаю, чому вона так зробила, бо я розказував їй, що кожна дитина повинна бути добра і щира. І Оля намагається ще й весело підійти до мене:

— Там у вас був зайчик і поставив на столику кошичок з малинами.

І сміється малими губками, ніби свіжо роздушеною ягідкою...

А потім доля перекинула мене далеко від Ольги, від моєї ніколи не забутої маленької приятельки. Від принагідних людей я довідався тільки, що в рік після того, як я покинув Солоне, Ольгу зустріло найбільше нещастя — померла в неї мама. З того часу життя Ольги перемінилося було в пекло. Старші сестри її постійно зневажали, а батько старою звичкою не жалів лайки, навіть і побоїв. Це були роки, які вона дослівно перетерпіла і проплакала. Згодом вона підросла і, за моєю порадою і допомогою вступила до драматичної школи, яку закінчила з відзначенням.

Тепер вам може буде ясно, чому в чудових очах цієї дівчини стільки смутку... — закінчував учитель Жук.

* * *

Ці мої скромні стрічки вирішив я відвести тобі, дорога наша прімадонно, і хай вони будуть замість рецензії. Це життєва драма, в якій на зміненій сцені Ти продовжуєш грати далі свою головну ролю.

При чому я збагнув найбільшу тасмницю, що Твоя блискуча гра — це тільки частинка пережитої Тобою дійсності...

ДАНА

Я прибув до свого приятеля Карла Гавсмана на село. Карло – син колишнього німецького колоніста з Криму. Він добре говорить і пише по-українськи, так, що я не вважаю його за німця. Співає чистим металевим баритоном усі українські пісні і в нашому хорі “Трембіта” був першим солістом. Не знаю, хто це придумав, але Карла прозвали по-українськи “Домашній” (Гавсман) і так його тільки й кликали. За фахом він журналіст-економіст і скульптор. Як він погоджував один фах з іншим — не знаю. Ось і тепер, коли важко було вижити в місті, Карло різьбив декоративні рами до великих 22-ох образів у місцевому костелі-монастирі і, як писав, виходив на цьому незле.

Сімнадцять кілометрів треба було йти пішки до цього невеликого підгірського села, що приліпило білі квадратики стін і червоні прямокутники дахів до широкої, надутої гори. Коли ми оглянули всю найближчу околицю і монастир, я сказав приятелеві:

— Одиноке, що мені справді подобається в тебе, це — стара каплиця на горбку біля твоєї хати.

(Її збудували довколишні багатії, щоб нею вславити пам'ять полководця Герна фон Шторма, який згинув біля цього села, але розбивши до щенту шведських наїздників. Це було в тому часі, як шведи наїздили на середню Європу, накидували всім свою волю і диктували мечем право побідносців...)

— І ще є тут одне, може і більш цікаве, — сказав мій приятель, — це Дана...

— Яка Дана?

— Сьогодні ти її побачиш. Вона завжди у п'ятницю приходиться між п'ятою і шостою пополудні під цю каплицю і молиться. Клякає перед дверми і, схрестивши руки на грудях, триває так непорушно цілу годину.

— Хто вона, ця Дана і чого приходиться аж сюди молитися? — хотілося мені чимскоріш довідатися.

— Еге ж, це довга і складна історія, — почав мені розказувати Карло, коли ми повільною ходою підіймалися на горбок до каплиці.

— Вона приїхала до цього села три роки тому. Її чоловік — старшина летун, що втратив очі. Ти її побачиш і скажеш те саме, що я: для такої жінки не місце тут, а десь в іншому світі... Знаєш, як я її прозвав? — “Чорний янгол”... А знаєш чому? — Тому, що в неї янгольське обличчя і завжди одита в чорне. Місцеві селяни розказували мені, що вона вирішила одіватися так з моменту, як її чоловік втратив очі. “Як я можу одіватися в ясне, коли мій коханий і нещасний чоловік потонує своїм життям у темряві?..” — казала.

— Людська цікавість пішла ще далі. Дехто підслухав навіть, що вони говорять одне з одним, як ідуть на проходи за село, або до лісу на гірці. Ну, все одно, як діти. Візьмуться за руки і щебечуть, як пташенята. А як посідають, то Дана прихилиться до нього і намагається все-всеньке переповісти.

— “Роберте, — каже вона до нього, — оце високо-високо над нами кружляє орел. А тепер він полетів вниз над озеро, а оце піднявся так під хмари, що виглядає на цяточку. Не видно навіть чи ворухить крилами... А ось перед нами поля. У збіжжю маки, як порозкиданий вогонь. Конюшина з фіольними затінням і сині жита. Оце вітер обернувся і біжить до нас. Чувш, мій коханий, як пахнуть духм'яно жито і конюшина?..”

А він і відказує: “Чую, мій янголе, — і руку простягає, ніби хоче цього всього доторкнутися. — І ти будеш так завжди коло мене?..”

— Так, — відповідає Дана, — Хочу бути твоїми очима. Хочу виводити тебе з тієї вічної темряви на сонце. Хочу бути для тебе такою...

— А ось і вона, мій чорний янгол, — майже скрикнув мій приятель. І я побачив, як він легко поблід від хвилювання. Його права рука тремтіла, коли він підніс її до губ з цигаркою.

Дана була одіта в чорну матову суконку, що м'яко отулювала її струнку постать. Русяві кучері, що ними грався вітер, прикрили, немов серпанком, великі темні очі. Високе чоло було злегка засмаглене вітром, а з губ і щічок пашіла рожева свіжість.

Дана йшла просто до нас, і хоч ми знехотя стали їй майже на дорозі, вона навіть не глянула в наш бік. Наче нас там і не було.

Я особливо добре приглянувся до Дани, коли вона зрівнялася з нами. Від неї біла якась дивно чарівна гордість. Мені здавалося, що придорожні кущі й дерева теж поверталися слідом за нею. Я хотів щось сказати моєму другові, але почув, що в мене теж дрижать губи. А потім я заволодів собою і замість сказати щось підхлібне про Дану, я пробубнів ніби самий до себе:

— Порцелянова цяця і бездушна гарна статуя...

Але в душі я почув, що протирічу своїм власним думкам. Що воно неправда. Бо й мої почування зворушилися і потягнулися за Даною так, як відкриті навесні бруньки повертаються за сонцем...

Дана відійшла від нас, стала на коліна і, схиливши скорбно голову, почала молитися. Здалека її постать відбивалася на тлі білої стіни наче ажурова сильвета якоїсь святої або янгола.

Ми довго з Карлом дивилися на неї, а коли вона встала і повернулася йти до села, я запримітив, що ми обидва відпроваджували Дану очима аж до того закруту над балкою, де вона згубилася у чагарниках, які росли обабіч дороги.

Ми простояли мовчки досить довго. Мій приятель, що був завжди такий балакучий, не промовив до мене ні слова. Так, я відчував усією своєю суттю, що між нас стала Дана. Вона казала нам мовчати і не думати більш нічого, тільки про неї...

Чергового дня я від'їхав. Для мене стало зовсім ясним, — я зрозумів, чому мій приятель, якого робота в монастирі мала бути скінчена півтора року тому, залишився у далекому відлюдному селі на довше. Причиною була не різьба, а Дана. І хоч він не сказав мені про це ні словечка, я бачив, що мій приятель залюблений у ній до безтями.

Прошло може з півтора року, коли я знову зустрів свого старого приятеля Карла. Я може був би і пройшов мимо, якби він не крикнув услід за мною. Так, це був його голос, але не його обличчя. Я звик був, що Карло завжди був вершком елегантности. Дбайливо побритий, у чистій одежі й білій сорочці та з черпурно в'язаною краваткою. А оце? Небритий, з мутними запалими очима — невже це він?..

Не бажаючи діткнути його дивним виглядом, я за старою звичкою обняв його й поцілував в обидві щоки. Це ми так завжди віталися з Карлом, коли, бувало, довше не бачилися. Але я почув, що він немов хотів мене відіпхнути від себе. Я намагався перейти на веселу розмову і жартівливим тоном спитав:

— Ну, що ж там поробляє наша славна Дана?

Мій приятель стягнув брови, поблід і йому задрижали кутики вуст. Він відвернув обличчя, щоб я цього не зазримітив і почав нервово шукати по кишнях за куривом.

— Дана? Ні, ти і так не повіриш. У господаря, де вона жила, вернувся був з війни син. Типічний сільський авантюристик. Дебела постать, великі руки майже по коліна й широке бездушне обличчя з низьким чолом, як у горили. І Дана з його намови втроїла свого чоловіка. Позаминулого тижня була розправа перед наглим судом. Обох засудили на смертну кару.

— Цікаво, неймовірно цікаво. Розкажи ж, будь-ласка, у подробицях, як це все сталося?

Карло відступився трохи від мене й подивився так злющо, що я збоявся, щоб він не кинувся на мене. Він не заговорив, а засичав в'їдливо крізь зуби:

— І ти вимагаєш, щоб я розказував тобі у подробицях? Ти — мій приятель, якого я вважав за найбільш шляхетну людину у світі? Я маю розказувати тобі в подробицях всю трагедію, щоб задоволити звичайну, плитку й дурну цікавість? Ти вимагаєш, щоб я розказував всі гидкі подробиці про жінку, якої я ніколи не перестану кохати?...

— Навіть і тепер, коли вона пішла на такий жахливий злочин?..

— Навіть тепер! — сказав він з твердістю й рішучістю в голосі.

Я глянув йому в очі. Так. Він говорив правду.

РОЗМОВА ЗІ СМЕРТЮ

Це було в ніч під самий Новий рік. Який може бути Новий рік у вояка, що третю зиму чергою переводив серед постійної напруги на фронті? Нашу розвідну частину перекидали під час останнього відвороту з місця на місце, й тому ми дістали пошту від родини і приятелів відразу за повних три місяці. Трохи робилося смішно, коли доводилося читати про те, що діялося у наших близьких пізно вліті, або ранньою осінню, але, незважаючи на це, були між листами й такі, що їх доводилося перечитувати кілька разів, щоб насолоджуватися їхнім змістом. Бо що може бути кращим і більш зворушливим, як не ніжне слово, записане чиясь любою рукою на клаптикові паперу?

Мої думки розполошила поява хазяйки, в якій я квартирував, що вбігла в мою кімнату з вираченими й поширеними зі страху очима й залебеділа, чіпляючись корчево за мою одягу:

— Ходіть мерщій і вговоріть якогось-там вояка, який впросився до хати, бо казав, що загиває з холоду (а мороз тоді був такий, що птиці у повітрі замерзали), а тепер підняв крик і каже, що постріляє всіх нас підряд — мене і дітей. Ідіть, — настоювала перелякана жінка, — а то він говорить якоюсь ламаною мовою, і я більш з його рухів, як з говорення зрозуміла, що він не жартує.

Ще не докінчила вона останніх слів, як на порозі в мене появилася не людина, а скоріш марево-чортяка. Грізна, широка, заросла темнорудою щетиною пика, а на

чоло насунена глибоко пом'ята вояцька шапка. Замість шинелі був одітий у заяложений і подертій темнобрунатний кожух-полушубок. На нього впало світло з електричної стінної лампи, яку я підвів був на висоту своїх грудей. Я був старий вояк і миттю зорієнтувався, що у правій руці він тримав автомат-фінку, а в лівій — великого “Мавзера”.

— Ти хто такий? — спитав мене той дивогляд, трясучись від холоду чи може лихоманки.

Я підвівся з-за столу, щоби сказати, хто я такий.

— Сядь і не пробувай навіть ворухнутися! — гаркнуло злющо на мене розбишацьке обличчя. — Бо ось натисну два спуски і дістанеш усі 84 кулі в груди і в живіт. Ти знаєш, скільки набоїв має в собі большевицький барабан і німецький “Мавзер”, ти ж військовик і ще надобавок старшина, — лепетав, підсміхаючись злобно та іронічно.

Я запримітив, як по мені ковзали п'яні чи божевільні очі. Він підійшов трохи ближче. Підніс бороду, і я завважив тоді в його зіницях глибокі зловіщі вогники, які я колись бачив у людей, поміщених у божевільнях. В мене мигнула думка, що з людьми, в яких мерехтливо-зелені вогники в очах, важко по-мудрому і логічно до будь-чого домовитися. Я пробував у своїй мові перейти на жартівливий тон:

— Сідайте, будь-ласка, й під Новий рік вип'ємо. Є в мене добрий коньяк, а самому пити ніяково. Зрештою, хто буде пити самий, коли я маю такого милого й несподіваного гостя?..

— Мовчи, — просичало заросле обличчя, — а то...

Він підняв дуло автомата вгору, не здіймаючи пальця зі спуску. Чорний і глибокий отвір цівки зупинився мені точно на висоті рота. Я знав, що мінімальний натиск вказуючого пальця, і він не тільки вб'є мене, але виліпить моїм мозком всю стіну, що була за моєю головою.

— Ти знаєш, чому я прийшов до тебе? — почав жахливий гість. Він поступився трохи убік і порухом голови показав моїй хазяйці, щоб вона вийшла з кімнати.

— Ні, не знаю, — відповів я до нього і почув, що мій голос був наче здушений, виходив якимось беззвучно і трохи хрипко.

— Я прийшов, щоб тебе застрілити!..

— За віщо? — спитав я і почув, що в мене вступила терпкість і холод. Я не боявся нічого, але чи ви вже переживали будь-коли такий момент, що ось, здається, ділишся надвоє? Свідомість і теплота з тіла відходять і стають по один бік людини, а отупіння й обайдужіння — по другий. Говориш, ворушишся, але воно здається тобі, що це ти і не ти. Ось так просто — застрелить і більш нічого. Ну, що ти можеш зробити, чи вгадати, коли проти тебе стоїть твоє призначення. Твоя смерть, що завжди приходить у такі моменти, коли про неї не думаєш.

— Я хочу сьогодні зустріти оригінально Новий рік і вбити яку-небудь зустрічну людину. Це байдуже, хто вона і звідки. Думаю, що цій людині, яка лежатиме на землі і стікатиме кров'ю, теж буде байдуже, чому її вбили якраз на Новий рік.

Я чув, як мої думки почали вривано й недокінчено працювати, заходили одна за одну й плутали логіку. Мені жахливо і якимось божевільно цікаво було пережити цей момент. Подразнені думки хапалися за стряпки управління... Він натисне спуск — це уривок секунди... Я звалюся зі стільця... З мене стікатиме кров, і з нею впливатиме моє існування... Моя мала кімната буде повна м'ясної задухи зо спаленого стрільного пороху ... Моя старенька мати... брати... знайомі... Всі вони не знатимуть, що з їхніми новорічними бажаннями... з кількома розкритими листами кінчиться моє життя...

— Ти помреш дуже оригінально. На самий початок Нового року. Твоя родина, кохана чи знайомі ніколи не забудуть, коли прийти до тебе з китичкою квітів і покласти їх на твоєму гробі... Гі-гі-гі... — хихотала наїжена, широка пика.

Я дивився безсильно й безрадно як ця потвора, ні, як

ця звірюка, ні, як цей найгідкіший злочинець, що мав на собі крім тіла ще людську одягу, підглумлювався з усякого вияву людської гідності й достоїнності. Я хотів щось спитати й коли тільки ворухнув губами, він нахмарив люто брови:

— Ти забув, що один порух, або одне слово, і ти зісунешся на долівку, як навантажений мішок. Я дозволяю тобі відповідати тільки на мої запитання.

Тобто, він ще збирається зі мною говорити. Від цієї думки в мене вступила прожогом дивна радість, що п'яним теплом розлилася по голові, обличчю і грудях. Я намагався схопити й перевести у мою свідомість цей момент. Я почав розуміти, цінити й втішатися до зворушеності цими кількома хвилинами, що мали продовжити моє існування. Мене лютило тільки, що десь біля горлянки мене почало щось корчево скоботати. Це був легкий спазм. Людина у таких моментах перестає собою володіти. Найбільшою натужністю волі я намагався кликати свідомість, щоб нею побороти почуття слабості і заломання... Я пробував картати самого себе — соромся... Починаєш відступати... І мені пригадалися слова мого покійного батька: “Справжній мужчина знає тільки одне слово — вперед! Коли зупинишся — це початок відступу...”

— Маєш велику родину? — пробурмотіла моя смерть, — знайомих, приятелів?.. Багато їх?..

— Є, багато. Навіть дуже багато...

— І не хотів би ти до них написати останнього передсмертного листа? Зробити заповіта?.. Висловити свою останню волю?.. Гм...

У тому моменті я намагався до нього ближче приглянутися. Це був велетень. Голова на рівні з горішнім одвірком у кімнаті. Великі ведмежі руки оброслі рудим волоссям. Він міг легко й без труду вдушити кожну людину цими незугарними й костистими лапищами.

— Ти не думай, що я ось такий собі звичайний дурак, або неук, — торочила моя смерть, — і що я не знаю, як

повинна людина жити і як вмирати... Життя... Живеш, як можеш і як розумієш. Безладне й безтолкове воно своїм змістом. Тому-то дехто намагається його поглибити беззмістовним філософуванням... Або штучно прикрашувати, заплітаючи його в поетичні слова, чи мистецькі картини... А насправді, що воно життя?.. Існування повне непорозумінь і суміші малої радості з неперевершеним смутком. Нецікаве воно. Монотонне й банальне. Але зате згинуті повинна людина оригінально. Небуденно й цікаво... Ось так, як це ти нині згинеш...

Мене знову струснула судорога жаху й холоду.

— Ти знаєш, — тягнув велетень-опришок, — що мені починає оmlівати права рука. Большевицький автомат важкуватий. І хоч я силач, але тримати в руках таке доробало непорушно більш як півгодини таки важко. Але я не відложу його, бо знаю, що від самої пістолі гинути не цікаво... Що? Ні?.. Як ти думаєш?.. Його треба натискати аж дванадцять разів. А автомат — натисну, і ти проковтуєш з місця цілу довшу серійку... Хе-хе-хе, — ідіотично, насильно й глузливо ця потвора намагалася витиснути зі себе щось таке, що не було подібне до сміху, а до голосного сичання гадюки.

— Мені байдуже, — відповів я холодно.

Він викривив вередливо губи.

— Ти, — старий вояк і напевно перестріляв уже чимало людей. А як ти стріляв — у потилицю чи в груди?

— Ні, не доводилося.

— А воно цікаво, — бовтала тварюка, — Особливо цікаво, коли людину стріляти спереду в груди, або в живіт. Кожна людина підносить тоді брови, вибалушує очі і розкриває рот. Так проявляється у людини спазм страху. Після першого пострілу вона кривить обличчя, очі стягуються і гаснуть. Як дві маленькі свічечки... Ні, але краще таки стріляти у груди. Знаєш, у живіт не цікаво. Іноді пустиш цілої пів серії з автомата, і в ньому, ніби в подушці, все затримується. В голову теж по дурному. Знаєш, вже

від десяти–п'ятнадцяти куль вона розскакується, як слабкий гарбуз.

Він на хвилину замовк. Змружив праве око і намагався прицілювати мені в груди.

— Ось так буде найцікавіше... А ти знаєш, навіщо в мене ще крім автомата є пістоля?.. Це, як виходитиму від тебе з хати, а хтось поважиться заступити мені дорогу, то цих дванадцять цукерків вистане для того, щоб когось нагодувати і післати солодко на той світ. Ти сам побачиш, як воно солодко вмирати...

— А ви вже вбивали людей? — спитав я.

— Еге ж, — промимрив неохоче опришок.

— Багато? І за віщо?

— Це не твоє діло, — гаркнув він злісно.

— Так дозвольте написати мені останні прощальні листи. До моєї матері. Бо оце я не встиг навіть дочитати від неї листа.

— Чому?

— Бо ви перебили мені своїми справді оригінальними відвідинами.

— Так дочитуй його, — сказав опришок з якоюсь м'якістю в голосі, — бо я знаю, що лист від матері, то святе діло...

— То і в вас є місце на такі сантименти? У вас, що ходите і з оригінальної примхи стріляєте людей?..

— Так, є у мене мати, жінка, діти і ціла купа знайомих. Усі вони далеко звідсіля й не знають, що на світі йде війна і що на ній вбивають людей, ось так просто за ніщо. По глупому за ніщо. А зрештою, яке тобі до цього діло, хто я такий, і чи в мене є рідні? Ось я натисну спуск в автоматі, й у тебе того всього не буде. Пиши листи! — гримнув він різким приказуючим тоном. — Але тільки два. У мене немає терпіння й часу, щоб тобі дозволити на широку кореспонденцію. Згустив стиль листів до мінімуму. А до кого хочеш писати?

— До матері й до одного з моїх найкращих друзів.

Це перший раз, що ця потвора дозволила мені ворухнутися. Я взяв до рук листа від матері й почав читати. Такі знайомі мені, дрижачою рукою писані слова. Це від старости та від важкої праці зробилася в неї така важка рука, що могла писати літери лише з великими недоліками. А почав я від стрічки:

“Дорогий сину! Ще раз бажаю Тобі щасливого Нового року від усього серця, щиро, так, як тільки вміє твоя стара мати. Не знаю, мій сину, чи доживу ще до тієї хвилини, щоб ще притиснути тебе до материнських грудей. Я тепер так вибилася з сил, що цього листа пишу, лежачи в ліжку, вже третій день. Кожного дня по кілька рядків...”

Недолюд дозволив мені витягнути з шухляди олівець і папір. У хвилині, коли я витягав папір, я зазримітив, що в мене тремтіли руки. Я почав до матері листа такими словами:

“Дорога матусю!

Оце приходить хвилина, щоб з Тобою востаннє попрощатися. Напроти мене стоїть моя смерть. Мені залишилося ще тільки часу, щоб написати до Тебе цих кілька прощальних рядків. Ще одного листа напишу до Осипа Польового. Все, що залишиться по мені, мої друзі перешлють Тобі. Не плач і не горюй. Така, мабуть, була воля Того, що всім нам дає життя і його теж забирає. Цілую Твої дорогі руки. Твій син Микола. “

Весь час, коли я писав листа, мій кат нервово й глухо покашлював.

— Ти поспішайся з твоїми листами і не бався ні в поета, ні в редактора. Напиши тільки те, що найважливіше. Тобі залишилося ще тільки кілька хвилин часу. Надихайся глибоко, щоб ти відчув, що живеш. Передумай усе, що тобі наймиліше і пиши мерщій цього другого проклятого листа. Спішися, чуєш! — верескнув він, як мегафоном.

Я ропростер чотирикутний клаптик паперу. Він був неначе відбиткою мого життя. На ньому мала написати доля мого призначення. Мені було щойно тридцять років.

Ото ж ця картка була записана навіть ще не до половини... І тут приходять хтось, віддирає цей незаписаний шматок паперу — твоє життя — зімне його рукою і кине у кіш для сміття. Ось тобі і вся філософія існування.

— А другого листа я продиктую тобі самий, зрозумів? Зрозумів?! — вигукнув він, стільки в нього було сили, і я побачив, як цій потворі налилися з люті кров'ю очі.

— Отже, дозвольте написати мені листа ще до мого найкращого побратима?

— А кого ти називаєш своїм найкращим побратимом?

— Осипа Польового.

— Дурна вигадка. Найкращим твоїм побратимом являюся я, — просичав нелюд і підступив до мене на півкроку ближче.

Я підвів очі й побачив грізне дуло автомата, по якому сковзнулося світло й ніби підсміхнулося до мене: — оце, бачиш, тобі твій Новий рік.... Сійся, родися... Але сталевим горохом тобі в груди...

Я намагався проковтнути слину, але почув, що замість неї я порухав тільки ствердим і сухим язиком.

— Ну, пиши, — “Дорогий Осипе! Оцим заявляю тобі в останній хвилині мого життя і моєї свідомості, що я в цій хвилині відрікаюся тебе. Ти перестаєш бути моїм найкращим побратимом.”

В тому моменті я зупинився, підвів голову і заявив рішуче:

— Навіщо цієї безглуздої комедії? Чому ви намагаєтеся зробити з мене безхарактерну людину й хочете позбавити мене особистої гідності?

— Гідності!? — верескнув цей чортище, підступив до мене ще ближче і штовхнув мене дулом автомата в чоло так сильно, що від удару трісла шкіра, й на білий папір і на руки покапала кров. І щойно тепер пройняло мене це все повною огидою. Я почув, як смердів його розмочений і лихо вичинений кожух, і коли він кричав, з його великого слинявого рота порскала мені в обличчя слина. А він кричав:

— Візьми якусь ганчірку і перев'яжи собі чоло!

Я витягнув хусточку з кишені і почав обмотувати чоло, але при цьому мені робилося смішно.

— Хіба це не чергова комедія і наруга над живою людиною? Бо насправді, навіщо тамувати цих кілька крапель крові, коли за кільканадцять хвилин вона і так стече з мене аж до останньої краплі?

— Ге, — це хто знає, як воно ще може бути. Ось я вирішив у цьому моменті стріляти в тебе не цілою серією, а так, помаленько, одиночкою, щоб ти мучився і стікав кров'ю хоч зо дві-три години. Буду вибирати і стріляти в такі місця, від яких людина не гине. Так, поволий без поспіху буду стріляти. Чергою, щоб це тривало якнайдовше. О, а я маю в цьому напрямі великий досвід!

І хоч мене почала боліти рана на чолі і після неї мали послідувати чергою інші, я радів усією своєю свідомістю, що переді мною буде ще довший час мого існування. Я почув, як у суміжній кімнаті моєї хазяйки гримнуло вікно, і я був певний, що вона, боячись вийти дверима, вискочила вікном і побігла покликати когось на поміч, щоб вирвати мене з рук цього божевільного.

— Отже, бери листа і пиши самий. Чорт з тобою, — сказав він жорстко. — Я хочу тобі показати, що я теж маю деякі товариські почуття і зумію бути ввічливим та великодушним.

Я почав знову писати, намагаючись при цьому якнайдовше надумуватися над кожним словом, щоб таким чином продовжити своє життя.

“Дорогий Осипе! Оце стоїть проти мене моя смерть. Так, станула у дверях і націлилася на мене автоматом. Дуло якраз на висоті мого чола. Ти подумасш, що я під кінець мого життя з'їхав з глузду. Але ж ні, це факт. Це дійсність, про яку ти, напевно, довідаєшся вже може й завтра... Поїдь і підтримай на душі мою бідну стареньку маму. Не розкажуй їй правди. Скажи їй, що я лежу хворий в лікарні“.

Тут я зупинився і не знав, що почати даліше. Я намагався з усієї сили пустити в хід логіку моїх думок, але всі вони бігли й розбивалися немов до грубої і прозорої скляної стіни. За нею видніло у хаотичних фрагментах ціле життя всяких мудрощів і багатства — й ось тобі цілий бездумний вислід з цього... Приходить до тебе якийсь диявольський післанець, який одним натиском пальця перерве тобі струмок цього життя і переверне тобі його в мерзотну наругу одної людської істоти над другою...

— Тобі, я бачу, не достає концепту, щоб склеїти коротенького листа до якогось там друга-півголовка. Чекай, я тебе пробуджу з твоєї мрійної задуми. Я вліплю тобі одну кульку. Але я хочу бути на цей раз знову ввічливим — дозволяю тобі самому вибрати добре й вартісне місце.

— В чоло. Щоб чимскоріш скінчилася ця наруга! — просичав я.

Тепер він попав у якийсь шал. Обернув пістолу в лівій руці і верескнув з усієї сили:

— На таких, як ти, шкода кулі! Таким цинікам, як ти, треба розбивати череп прикладом пістолі! Пиши! — просичав він, — бо якщо ні, то...

Він повернувся, підійшов до мене з лівого боку й приложив дуло автомата до скроні. Воно, хоч було холодне, але здавалося — пече...

В цю мить проскочила в мені думка: все одно прийдеться згинути. Ризикну. Відіб'ю рукою автомат і тоді з цілою силою кинуся на цього потворного садиста, що вмів висотувати з людини по одному нервові.

— Пиши. — гримнув він, — Пиши так: Пращай, Осипе. Я сьогодні вирікаюся не лишень тебе, але взагалі всіх, кого я знав...

— Не розумію, — повторить ще раз.

Він з люті не закричав, але заревів:

— Стріляю! Пиши! Осипе, сьогодні Новий рік.

Я вирішив оригінально закінчити старий рік. Хочу, щоб мене застрелили...

— Не буду писати таких нісенітниць.

— Ні?! Знову це чортове “ні“?!

Я почув гук, і мій мозок перестав працювати.

* * *

— Пане поручнику, ви проспали зміну! Вставайте! — бив чоботом у двері черговий підстаршина. — Вас уже двічі викликали до телефону!..

ДОРУЧИТЬ ЦЬОГО ЛИСТА...

(П. С. Якщо хтось з Шановних Читачів зволить ласкаво доручити цього листа моїй Дорогій Матері, я буду йому вдячний за це більш, як за що-будь інше в моєму житті...)

Оце я, Дорога Матусю, після довгої чорирьохлітньої мовчанки пишу знову до Тебе листа. Шмат часу й, напевне, Тобі сприкрилося чекати, але повір, що за останніх чотири роки не було в мене змоги. Замотало мене химерне життя так у свої тенети, що навіть до Тебе не було змоги звернутись з відданим синівським словом. Я певний, що Ти мене розумієш і повіриш у моє виправдання, бо Ти ж Мама. Мені робиться у цій хвилині соромно, що я намагаюся виправдуватися. Бо перед матір'ю не потрібні виправдування. Вона ніколи не сердиться на дітей і приймає все за щирю і вірну правду, щоб вони їй не казали.

Я соромлюся може не так своїх докірливих думок, як рядків, що випливають з писальної машинки чорними жучками. Вони стягують й насуплюють брови, дивляться на мене маленькими, покрученими й пронизливими очима. Й очі ці повні глибоких докорів і глуму:

— Скажи, як назвати такого сина, що забуває про маму?..

Всіх людей можна обманювати й говорити їм неправду. За виїмком мами. І Ти про це знаєш. У всіх моїх листах до Тебе я писав Тобі тільки щирю правду. Писав те, що підказувало мені серце й нашіптувала кров. А що вони є й

частинкою Твоєї істоти, тому й не дивно, що залишаться завжди незмінні у відношенні до Тебе. Почавши з того часу, як я почав писати перші незугарні літери. Вони були такі хиткі й непевні, як мої перші дитячі кроки, коли я почав маціцькими ногами ступати по землі...

Уявляю собі, як Ти тоді гордилася, що Твій син стоїть уже на малих кволіх ніжках, холітаючись, ніби п'яний і, як маленьке пухке каченя, перехилюючись з боку на бік, ішов до Тебе. Ти розкривала заздальгідь мені на зустріч руки, щоб я не впав і зумисне сміялася вголос, щоб своїм сміхом звернути увагу всіх прохожих у міському парку, примусити їх глянути на мене й теж радіти Твоїм материнським щастям...

Я ще добре й точнісінько пригадую собі, як Ти була свіжа й молода. Не раз, як ми ішли вулицею, за Тобою поверталися люди й говорили:

— Хіба таке можливе, щоби в такої молодої дівчини був такий великий син? Взяла чужу дитину і пишається нею...

— Мамо, чому вони так говорять? Чому не вірять, що я Твій син?

Ти не відповідала нічого. Твої щоки рожевіли від зворушення, і Ти наче з якоюсь торжественністю та гордістю підсміхалася. В Тебе була чарівна й приманлива посмішка. Рівні, білі зуби, свіжі, у маленьке серце викросні, губи, а на щоках видніли легкі рум'янці, в яких зарисовувалися дві маленькі ямочки, коли Ти підсміхалася.

Оце я пишу, й до мене замість Тебе промовляють тиша і самотність. Часами говорять ще вітер, дощ і далека синя глибина. Така темно-синя, як Твої добрі очі, що більшу частину Твого віку не досипляли й плакали. Що раділи кожним моїм успіхом і страждали кожною мою невдачею, чи скорботою...

Роки пройшли і кожний з них неначе виборознив і вичеканив на Твоїх руках і обличчі нову морщину. Тепер по цих морщинах можна почислити й відгадати Твої роки...

Твої пальці скорчилися й немов чіпляються корчево за рештки життя, яке виковзується з Твоїх німічних рук...

І, хоч Ти сьогодні похила й німічна, але до мене пишеш дрижучою рукою поривно і бадьоро:

— Сину, іди завжди з незломною вірою вперед. Не оглядайся, коли хтось, що маршував коло тебе, обезсилився і впав. Іди вперед, закусивши в натузі губи й тям, що кожний крок, яким ти поступиши далі від інших — це твій успіх. Це вияв твоєї сили. Це доказ твоєї животности й снаги, щоб добитися й досягнути врешті обрану мету..."

І ці слова я чую завжди. На кожному кроці. Вони срібним намистом дзвонять мені в вухах, бряжчать у думках, відгомонюються в серці. Вони так підривають мене, коли згадаю про них, як підривають веселі тони маршової музики охлялі м'язи стомленого вояка і заставляють його маршувати бадьоро далі.

А знаєш, моя Дорога Матусю, що мене заставило написати цього листа? Ось що тільки я вернувся з похоронів мого друга. Я помагав хоронити мого побратима, з яким я пройшов разом у боях усю нашу Батьківщину. Ми боролися проти двох окупантів аж до того моменту, поки з цілої нашої сотні залишилася горстка важкопоранених вояків без муніції. Мій друг залишився тоді без ніг. Його зреклися всі. Бо й кому ж він був тепер потрібний? Він був німічний каліка. Вже по закінченні війни він ще терпів і мучився майже три роки.

Тепер, по смерті, з нього робили героя. Але ніхто не спитався, де його похоронити. І Ти знаєш, Дорога Матусю, що вмираючи, він кликав:

— Мамо моя, якби ти була біля мене, я не мусів би вмирати. Бо я був би хоч тобі потрібний. А так, бачиш, я відходжу з цього світу, бо мене більш ніхто не любить. Ти далеко, моя мамо. Може вже давно не живеш, і тоді я піду до тебе. І ти мене напевно приймеш, бо тут мене всі відщуралися...

Це були жахливі слова вояцької скарги. Вони були як

ремінний батіг, що шмагав нас їдко по обличчі. Цих, що чули ці слова й тих, які читатимуть ці останні слова його докорів. Я зумисне занотовую ці слова, щоби пригадати всім, у кого є мати й усім матерям, у яких є сини, що на світі є два великі й вічні кохання — це материнське й синівське...

Була викопана вузька глибока чорно-жовта яма. Жовта глина перемішана з чорноземом лежала обабіч і парувала черствим ціликом. Земля пахла цвіллю, вологістю і смертю. На поверхні цієї землі ми стояли твердими ногами. Ми мали в обличчях гнітучий смуток, а в душах млосну нудь і порожнечу... Довкола нас тріпотіло крилами життя... Воно шаруділо зеленим сочистим листям, похитувало колосками жита і ячменю та головками рубінних куколів. Вони горіли разками свіжої рани. Як кров, що стекла з тебе, мій вірний друже, і тому ти мусів вмерти...

В землі жили і множилися тільки кроти й корені. Корені обмотували своїми тонкими шупальцями небіжчиків, що лежали рядами і тепер очікували нетерпляче й жадно на тебе, мій побратиме... Вони хотіли виссати твої соки й перекинути їх у гілки і листя, щоб вони своїм тріпотінням складали сонети з вітру й пісні про сонце. Над землею майоріла віддаль й мовчки гукала:

— Йому не місце тут, а в рядах між вояками. Між лицарями, такими ж, як він!

А осокори, що зеленими плечами підперли небо, шелестіли розлючено:

— Якби тепер тут була його мама, вона закричала б: “Не ховайте мого сина у тому ряді, де поруч нього лежатимуть злочинці, вбивці, богохули, продавці ідеалів і торгівці честю...”

І я в цій хвилині ніби побачив маму свого друга. Її обличчя було наповнене грозою і обидою. Воно було змочене сльозами й до нього поприлипало волосся і сонце. Вона піднесла до неба худі скороблені руки, намагаючись стягнути прокльони на тих усіх, що хотіли скривдити її

дитину. Я відчув, що коли з її уст впаде одне слово скарги, воно пропалить нас вогняним одчаєм...

Пишу Тобі, Дорога Матусю, про все у подробицях, бо хочу, як це бувало й досі, написати саму щирю правду.

Коли ми прийшли до друга й зняли його з причі та загорнули у рядно, він ніби підсміхався. Домовини не було. Він сміявся з того всього, що залишилося тепер позаду нього. З болю, слави, розкоші і з усіх наших людських ідеалів. Може сміявся він і з усіх нас, що залишалися ще тут, а він був щасливий, бо відходив кудись далеко, щоб там, на гранях нових світів, зустрінутися зі своєю мамою...

Почав накрапати дощ, і з півночі подув холодний вітер. Хмари, ніби табуни диких звірів, прибігли й зупинилися над цвинтарищем. Хтось з гурту говорив прощальне слово. Розказував про його життя — і все, що він говорив, були пусті, красномовні слова. Одну тільки правду сказав промовець: що покійний був хоробрим вояком, і що найбільш прикро — тут не було його матері. Якби вона була кинула грудку землі на тіло свого сина, йому було б легше лежати у цій чужій землі. Так, це була правда. Проста. І промовиста...

І ще одна правда. Що кожна мати вміє говорити мовчки. Ось дивишся на її закритий рот. Зубів у ньому не багато — вона давно віддала їх своїм дітям, щоб у них були тугі й тверді кости. Долішня її щока підноситься високо вгору, але коли вона цілує в чоло, відчуваєш, що в тім поцілунку вся її відданість. Це не поцілунок коханої, від якого п'янка млість полонить серце. Такий поцілунок забувається миттю. Материнський — ніколи. Його забираєш і носиш всюди. Все життя. Про такий цілунок мало хто згадує, ще менше пише. Це велика святість. А на те, щоб висловити святощі, не піднайшла людина ще ні думок, ні слів...

Кінчаючи цього листа, Моя Матусю, я наче відчуваю, як Ти нахилиєшся наді мною. Твої сухі уста мовчать.

Але я розумію, про що Ти до мене говориш. Ми ж більшу частину нашого життя розмовляли одне з одним мовчки...

Ти знаєш, Кохана Матусю, як і коли це було?..

У ці жорстокі дні непевності, в яких усі відвернулися від мене. Ти одна приходила до мене, підносила на мене свої добрі очі, і я чув, як вони говорили:

— Сину, не заломлюйся, бо я з тобою...

Тоді, коли я сидів у тюрмі, й Тебе не хотіли туди впустити. Ти сідала тоді напроти тюремної брами і довгими годинами вдивлялася у заграбовані вікна. І я знаю, чому Ти це робила. Ти хотіла мені сказати:

— Сину, я тут сиджу, щоб поділяти твою тюремну самотність.

І тоді, коли мене звільнили з лікарні, бо всі відмовилися з огидою мене обходити, Ти одинока прийшла й обцілювала мене, як мале немовля, а Твої очі сяли від віри, що зможеш мені повернути здоров'я...

І тоді, коли я був на вершинах слави, і коли всі галасливо запевняли, що мене будуть підтримувати лиш на те, щоб чергового дня вже забути — Ти одинока залишилася незмінним і вірним другом.

У моєму горі і радощах...

ЧОРНА КИЦЬКА

(З записок маляра М.)

— Послухайте! — заговорив низьким голосом Де Кальво й поклав свого медвежого п'ястук на стіл. І попробуйте його не послухати, коли п'ястук у нього завбільшки дитячої голови.

Де Кальво мішанець. Його батько був італієць, а мати німка. Він кремезний велет. Його смагляве обличчя наче трохи замале до всієї замашистої постаті. Очі глибоко посаджені й під густими чорними та стріпихатими бровами навіть не видно, якого вони кольору.

Ми слухали млосно-нудного оповідання з його минушини. Минуле Де Кальви — це минуле пройдисвіта з душею. Він почав був студіювати в Академії Мистецтв різьбу, але потім потягнуло його у світ...

Зрештою, хто з нас, маючи двадцять років, не мріяв про те, щоби покинути батьківщину й перейти на обходисвіта? Де Кальво був чергою дроворубом, моряком, шофером власної "таксі" і забійщиком у копальні міді. Ще потім мав з двома спільниками кіно, але одного дня вони забрали кіноапарат і втекли, а Де Кальво мусів три роки важко працювати, щоб посплачувати за них борги.

А тепер був Де Кальво власником невеличкого бару в гірському курортному містечку. Його життя було б пливло нормальною і спокійною течією, і він доживав спокійно віку, якби не "Чорна Кицька"... Не та, що перебігає забобонним людям дорогоу й приносить нещастя, ні!

“Чорна Кицька” — було придачне ймення його жінки-красуні. Справжнє її ім’я було Розіта. Хоч їй було 34 роки, вона була химерна, мов дитина. Ніколи не хотіла всидіти на одному місці, й це була ота тиха трагедія Де Кальви, що він не міг за ніяку ціну вдержати її біля себе в барі.

Вона ходила м’ярко, майже безшелесно. Свіжа, запашна, ядерна й повногруда. Чорні очі як два куски яспісу, горіли на блідому обличчі. Кололи, коли було в них довше вдивлятися. Тільки вії не пускали. Були довгі і гострота її очей ніби замотувалася в них. Бо, якби не те — очі Розіти могли були б ранити людей...

* * *

Всі велетні мають одне слабке й чутке місце — це їхнє серце. Коли бити по ньому, хоч би й найважчим молотом, воно витримує. Не витримує, однак, тріскає і кришиться на порох, коли до нього несподівано підійде жінка й постукає малим рожевим пальчиком. Байдуже, чи вона буде, як малий гротесковий янголик, чи висока й ажурна, як постать русалки...

Вона може мати гарні руки, груди, постать, або очі. У кожної жінки знайдуться завжди, якщо не губи, що мають запах медоспілих груш, то волосся, що має м’якість і холод дикого винограду. Знайдеться завжди оте невимовне жіноче “щось”, яке закрутить чоловічій голові й переверне душу...

Де Кальву, наприклад, покорили і вбили очі. Великі чорні очі “Дикої Киці”.

Коли вона дивилася на Де Кальву, цього велетня з душею голуба, він бентежився як дівчак. Він віддавав Розіті всі важко зароблені гроші. Затягнув борги, сидів і нікуди не виходив з бару. Працював від ночі до ночі як кінь, що йому заложили шлею, і якої він самий не був у спроможності скинути.

Де Кальво був щасливий, коли “Чорна Кицька” хоч раз у день появлялася біля нього. Коли блискала білістю зубів, засувала пальці поміж темногніде волосся Де Кальви і повертала до себе його обличчя: “Подивися на мене!”

Невилікована чоловіча слабкість, і хто цього не пережив, той боягуз, не лицар, і тільки соромиться до того признатися.

І велет Де Кальво, який прирікав і відгрожувався під час її неприязности, що готовий був її вбити, топнів, ставав ніби безвольний та покорений. Сміявся і собі до Розіти, забуваючи про все на світі...

* * *

Містечко, де жили Де Кальво і Розіта, невеличке. Затишний куток між високими Альпами. Зі своїми чудовими краєвидами, так і немов створене на те, щоб його подивляти й малювати. Я приїхав туди, щоби втекти від гнітучого великоміського гамору і нудьги. Моя душа була сповнена, здавалося, по вінця творчою снагою, і я відчував, що під час побуту в цій гірській закутині я намалюю щось небуденне й розмашне...

У цьому містечку всі знають одне одного. Кожен знав бар Геракля Де Кальви. Знали, що в нього найкраща жінка в місті і що гуляла потайки з іншими. Знав про це і Де Кальво. Але мовчав. Страждав і терпів, бо знав, що така гарна жінка як Розіта, не для нього, буйвола-неповорота.

Мій друг, Петро Розгін, запропонував мені зразу:

— Ти мусиш пізнати ближче Де Кальву. Як-не-як, а він цікава богемська постать. Минулого року позував скульпторові Вайнерові до його загальновідомої монументальної різьби “Переможець”. Правду сказавши, то ідея самої різьби була повністю Де Кальви. Бо на дні душі в нього горів потайки вогник різьбаря-мрійника. Ти міг завжди побачити в нього за прилавком мистецькі журнали, в які він іноді заглиблювався так думками, що й не заперімічував, коли хтось із нових гостей заходив до нього.

І коли він іноді починає розказувати про скульптуру, його цікаво послухати...“

Одного вечора ми зайшли до бару Де Кальви й замовили зробити нам літру бургунського “Глійвайну“. Вже була пізня ніч, гості порозходилися, і Де Кальво сидів та пив з нами. Вино розгарячило його, і він розповідав нам у простих нескладних словах свою трагедію, в яку попав через “Чорну Кицьку“. Хто переживає глибоко своє терпіння і ділиться ним з іншими, тому здається, що з кожним словом ніби відпадає частинка його болю. Таке було і з Де Кальвом.

— Я сто разів вирішив був уже, — тягнув Де Кальво, — вбити Розіту. Розтерти її на порошок, роздути на вітрі й забути. Але я так говорив, коли її не було біля мене, і я знав, що вона десь сидить, і до когось іншого сміється і говорить. А як Розіта приходила й ставала на порозі в барі, я почував, що не я її, а вона мене була всилі розчавити своєю принадністю...

* * *

Потім мене познайомлено з Розітою. Ми зустріли Розіту на порозі її невеличкого дому. “Чорна Кицька“ привітала нас наче з якоюсь легковажністю. Мала в собі щось гордовите, як малий китайський божок. Всмійнулася трохи вимушено, показала рукою на вхід до кімнати й попросила:

— Заходьте.

Ми сіли за маленьким високим столиком. Сідаючи, Розіта торкнула мене коліном.

— Може навмисне? — блиснула думка...

Я обережно відсунувся, але вона зустріла мене очима, й мені здавалося, наче мовчки спитала мене: “Боїшся?“

Щойно у тому моменті я запримітив, що її очі мали гострі вогники й щось невимовно хижацьке, як драпіжні дикі коти. І ніби посміхнулася, якось тріюмфально й

переможно. З усмішки я вичитав: “Не втечеш!... Велетневі Де Кальві зуміла наложити поводи, а що ж тобі, такому маленькому звіркові?..”

Розмова звелася на малі незначні речі. В одному моменті Розіта перервала розмову й спитала ляконічно:

— Чого ви, панове, насправді зайшли до мене?

Розгін показав на мене:

— Мій друг маляр хотів попросити вас ввічливо позувати йому до портрету-студії.

Розіта, потакуючи, склонила голову. Їй це сподобалося. Я почув, як її ніжка пошукала моєї і знову легко торкнулася під столом.

А може мені так тільки здавалося? Може я був ошоломлений красою Розіти?..

* * *

Знайомство з Розітою було б, мабуть, так і залишилося в моїх спогадах незамітним епізодом, якби я, малюючи її портрета, не задурився був у цій справжній “Чорній Киці”.

А було це так. Я поклав вуглем майже останні риски на папір, як вона встала з фотелю і підійшла до мольберту. Дивилася мовчки досить довго на портрет і на мене. Розмова зійшла на мистецтво, враз я довідався, що Розіта не була собі така “дика краса” без душі й глибшого змісту, а навпаки. Вона тонко розбиралася з запутаних мистецьких лабіринтах, позувала кільком видним портретистам і сама потайки малювала.

— Пейзажі в мене у кімнаті і голю — бачили? Це мої, — і її щоки налилися кров’ю.

— Ні, я не повірю.

— Так, вони всі мої. І я, повірте, розумію вас, — знизила голос Розіта. — Наші душі зложені з тієї самої химерної і вразливої матерії. Я типова богемістка, тільки ніхто мене не розуміє, а злоба тих, від яких я часто відсовуюся, говорить і вигадує про мене ріжне.

Розіта підійшла й поклала на щоку м’яку й теплу

руку. Потім перейшла за спинку стільця, на якому я сидів, вхопила мою голову в долоні, і я почув на чолі, очах і губах пристрасні поцілунки Розіти. Не знаю чому я хотів піднятися зі стільця, щоб перервати цей стан, але почув, що моє тіло попало в якусь головокружну й солодку безвільність.

— Будь мужчиною відважним, — сказала Розіта, — обніми мене!..

Я встав, ми пішли до софи і сіли.

— Люблю агресивних мужчин, а не боягузів. Тонких, з ніжною душею, але з відвагою лева. Відкрий ще друге вікно, бо мені душно.

Я пішов відкрити вікно, а Розіта поклатася на софу й закрила руками обличчя. Усе тіло щеміло в мене від зворушення, якби в ньому крутилися сотні мініатюрних коліщаток.

— Чи ти міг би покохати Розіту, так справді, цілою широкою душею мистця?

— Так, Розіто... — я почув, що в тому моменті я говорив щирю правду.

— Принеси мені води, бо я вся горю...

Я вийшов до кухні й там довго забарився. Мені здавалося, що я відійшов від дійсності й переставився в якийсь солодкий сон. На губах, на чолі і на щоках я відчував ще свіжі поцілунки Розіти. Вони, ніби невидні метелики, тріпотіли крильцями, відлітали й наповнювали всю кімнату тихим шелестом і пахощами. У висках стукотіла молоточками кров. Склянка на підставці легенько дзвеніла — в мене тремтіли руки.

Я підшукав успішно в пам'яті якусь солодку фразу, що підходила б до моменту. Хотів був, коли відкрию двері, сказати Розіті в найкоротших словах, щоб вона кинула Де Кальву і стала моєю. Це була хвилина болісного безраджя. Я не знав, що сказати такого, щоб від першого слова перетягнути Розіту на свій бік.

Розкрив двері. Розіти не було в кімнаті. На софі, де

вона лежала, залишилися дві великі ромашки, які були в її чорних кучерях по лівому боці голови. Портрет, що був майже викінчений, щез теж, і на стеляжі видно було тільки жовту порожню дошку.

Я подумав, що Розіта зробила жарт, взяла портрет й перейшла до сусідньої кімнати або в коридор. А може вискочила в вікно, — блиснула у мене думка, — бо воно в партері й не дуже високо...

Підбіг до вікна. Так... На пухкій, вогкій землі овальної клямби видніли виразно глибокі вирізи з каблучків і невеличких жіночих стіп. Якраз у моменті, коли я висунув голову, щоб якнайдалі з вікна заглянути в сад, — почув, як Розіта з лоскотом зачинила хвірточку, що виходила на вулицю. Мені здалося, що з лоскотом цих дверцят ніби тріснуло в мене серце...

Я був розторощений і не знав з чого далі починати день. Увесь був немов одна велика рана, і водночас мені було ніяково, прикро та соромно. Перед самим собою. Бо ж того, що сталося, — ніхто більше, крім мене не бачив.

Прикре положення міг врятувати тільки виїзд з містечка. А прискорив його, може, ще лист від Розіти, якого принесла мені пізно ввечері якась старша жінка.

Лист був короткий і без заголовку:

“Не хочу, щоби Ви пережили були зі мною те, що Ви, не сумніваюся, думаете, пережило вже зі мною багато мужчин. Та Вам стане неймовірним і дивним, після того, що Ви наслухалися про мене у плітках у нашому містечку.

Заявляю Вам під словом чести, що я ще досі вірна моєму чоловікові, Романові Де Кальві. Першим моїм проступком у відношенні до нього було те, що я Вас поцілувала. Не повірите, як я глибоко жалію і переживаю цей проступок. Не знаю й не можу собі пояснити нічим моменту такого мого заломлення й слабости... Я відчувала, коли Ви мене малювали, як я все більше і більше до Вас зближувалася. Прийшло до того, що не Ви мене, а я Вас була б притягнула у гріх і зраду.

Я вирішила втекти від того. Вірю, що Ви джентелмен і про це, що було між нами, ніхто ніколи не довідається. Бо перша прикмета джентелмена — це вміти мовчати.

П.С. Я забрала портрет, щоб мати на все життя спогад про чоловіка, який був мене до глибини душі зворушив. Хай моя щирість у цих кількох стрічках буде для Вас рівноважником, що я, може — за Вашою розцінкою і скривдила Вас.

Р...“

СВІТЛАНА

Мені важко було зрозуміти мого друга Миколу Бутенка, чому він дружить з суддею Мироном Чирським. Вони ж дві протилежності і віком і званням. Бутенко молодший від Чирського на двадцять років, письменник, і людина, що своїми думками ширяла у країнах уяви, щоб там віддатися розкішній принадності творчості, а Чирський — суддя, людина-реаліст, при цьому всі вважали його за скриту вдачу, за байдужого до всього, що вкладалося в поняття мистецтва. Він був маломовний, сухий і немов без душі та будь-якого сантименту. У поведінці з людьми був дуже повздержливий і, здавалося, без щирости та ввічливости. Я самий не раз бачив його в суді і пригадую собі, як він, завжди блідий на лиці, випитував низьким різким баритоном про різні подробиці тих винуватців, що порушили право і закон. Під час тих допитів він, здавалося, не вглиблювався в ніякі деталі й нетрі людської душі, чи спонуки до поступків, а ось так, немов механічно, випитував людину на те, щоб її покарати й засудити.

А виправдування людей?.. Які можуть бути виправдання перед судом за вчинений злочин? Зрештою, кожний, хоч і найбільший злочинець намагатиметься знаходити виправдання, або софістичний викрут на свій злочин.

Але вчора, після того, як мені розповів про нього Бутенко, мені видалося, що я пізнав суддю Чирського із зовсім іншого боку. Я відкрив, що в нього за, здавалося б, непорушною маскою судді було інше обличчя. Глибока душа, сантимент і така райдужність думок та спостережли-

вість, що всім цим шляхетним прикметам могла б позаздрити йому кожна високовартісна людина. А Бутенкові треба признати, що він умів не тільки писати, але й розказувати.

— Ми ішли, оба з суддею Чирським, бульваром понад сонною рікою. Під ногами шаруділо лапасте мідне листя, а каштани, що лежали порозколювані, дивилися задумливими очима в білі рідкі хмари. Сонце чіплялося обезлистенних гілок, щоб подивитися згори на соковиту зелень, яку почали гасити довгі холодні ночі й перші приморозки. І ось, не знаю чому, Чирський почав говорити:

— Мені здається, пане Бутенко, що майже всі люди, які дивляться на суддю, думають, що він, відчитуючи присуд, робить це машинально, за звиклим шаблоном і без будь-якого людського переживання чи зворушення. А я вам признаюся, що я такий момент дуже глибоко переживаю. Ось ви постарайтеся на хвилину уявити собі, що я в такому моменті стаю наче втіленням долі якоїсь приговорної людини. Від моїх кількох слів, у яких міститься мотивація і присуд, залежить даліше життя-буття людини. Я кажу їй іти надовше до тюрми, або навіть посилаю її на смерть. З того моменту для неї все немов би завмирає, пропадає і гине. Її виривають з середовища, навіть іноді дуже культурного, вона втрачає приятелів, добру славу, суспільний стаж, життєву кар'єру і в одному моменті переходить за рубіж, до зовсім іншого світу. Її відгороджують від усіх людей з клеймом злочинця, відводять за залізні ґрати. З тієї хвилини, як за нею грюкнуть і зачиняться важкі тюремні двері, розпочинається найбільша її кара — загамування життя... Вона починає відчувати, що значить число днів, годин, хвилин і секунд, які вони важкі і повільні, аж до фізичного болю. Раз на шість місяців може вас хтось на коротко відвідати, або раз на місяць написати на п'ятдесят слів листа...

Суддя Чирський затримався. Він ухопив мене легко за рамя, поглянув мені проймаюче в очі і спитав:

— Ось, для прикладу, приймім, що ви є людина з добрим серцем, уявою і фантазією. Ну, скажіть, будь-ласка, про що ви будете засудженому писати? Людині, яка сидить за грубезними залізними дверима в малій келії, що вузькістю і холодом нагадує живий кам'яний гріб... Про те, що ви радієте природою, насолоджуєтеся музикою, захоплюєтеся заходом сонця, ласкаєте любу вам дружину і дітей, або кохану дівчину, якщо вона у вас є? Призадумайтесь на хвилину і скажіть, чи будете писати йому про це все для того, щоб до його тупого відчаю додати ще один відтінок страждання? Чи може писатимете листа для того, щоб повернути його думку до того світу, до якого він теж колись належав, з якого його вирвали і цим відкриєте в його свідомості ще одну рану, — що десь там є світ широкий, вільний, без ґрат і замків, у яких скрегіт ключа намотує на себе його нерви і всю його свідомість? Дасте йому відчутти, що він є поза бортом життя, і що в тому житті все таке цікаве і розкішно мінливе, тільки в нього ніби затрималося і закам'яніло?..

Ми досить довго ішли мовчки і, мабуть, обидва були однаково схвильовані, бо я запримітив, як ми нервово і глибоко затягалися димом з цигарок. А потім Чирський почав знову говорити зворушливо:

— Я вже тридцять років працюю суддею. За цей час доводилося переводити чимало розправ, але ось такий один випадок, як вчора, мене зовсім розторощив. Я повідомив головну канцелярію, що я нагло захворів і не прийду до суду. Випадок був небуденний змістом, але зладжений і навітлений поліцією, виглядав виразно, чітко і лаконічно, як намагане вбивство. Молодий чоловік, років 36, зранив свою наречену в груди два рази з важкого військового “мавзера”. Справа була тим спорщена, що обвинувачений самий зголосився на поліцію, віддав дижурному поліцистові пістолу і в подробицях розказав про цей випадок. Наслідки поранення виявилися дуже прикрі. Після двох важких операцій цій молодій дівчині грозить постійне каліцтво.

Вона може віддихати тільки одною половиною легенів, і лікарі не можуть надивуватися, як вона могла все це перенести і залишитися живою. Справа з юридичного боку дуже прозора і зводиться до самої процедурної формальності — переведення розправи і засуду.

Очевидно, що справу буде відложено на довший час, аж до такого видужання потерпілої, щоб вона могла з'явитися на розправі і зізнавати, як потерпіла та в ролі коронного свідка.

Починається розправа. Тому, що справа в намаганому вбивстві, розправа відбувається перед присяглими суддями. По одному боці засіли заприсяжені, і проти них — троє суддів, прокуратор та двос оборонців. Обвинувачений — інженер-архітектор Ростислав К., потерпіла — Світлана З., яка закінчила в минулому році музичний інститут. Отож обидвоє людей освічені. З переглянутих шкільних свідоцтв виходить, що обидвоє були понад пересіч здібні, бо освіту закінчили з відзначенням. Матеріально забезпечені, як рідко хто на такий молодий вік. Знайомі від чотирьох років, заручені і цієї осені мали одружитися.

І нагло оця трагічна подія. Ви є суддею і маєте проаналізувати основне, — причини, чому саме скоїлося між цими двома закоханими людьми нещастя.

Ставите короткий запит до підсудного:

— Чи почувається підсудний до вини тим, що стрелив двічі з пістолі до пошкодованої Світлани З. з наміром убивства?

— Так, почуваюся. І прошу світлий суд мене за це належно покарати.

А потім увійшла потерпіла, Світлана З. Середнього росту, елегантний темний костюм, білий шарф і чорнобілий капелюх. Очі великі, сталевого кольору, з таким поглядом, що кожному наказував цікавитися ними.

Коли станули одне проти одного, важко було повірити, щоб Ростислав К., інтелігентний і освічений, який кохав цю жінку чотири роки і вибрав її собі за дружину, поважився

стріляти у цю ніжну і таку гарну жіночу постать. А якщо і наважився, — то чому і з якої причини?

У порівнянні з звинуваченим вона виглядала проти його кремезної постаті якимось дуже пестливо і по-дитячому. Як тільки увійшла на залю розправ, цілий час плакала, а потім почала глибоко схлипувати. Потривало достить довго, заки я спромігся втихомирити її настільки, щоб добитися від неї першої відповіді.

* * *

— Чи уважаєте, як потерпіла, Світлано З., що звинувачений, інженер Ростислав К., винний у тому, що стріляв у вас з наміром вбивства?

— Ні! — була відповідь. — Ні, ні!.. Він в нічому не винен. У всьому тому винна тільки я. І нікого хай світлий суд не винусь, тільки мене одну...

Вона так зворушилася в тому моменті і послабла, що судейський послугач підскочив до неї і вхопив її в половину, щоб вона не впала на долівку. Хтось підсунув їй стілець, і вона сіла, опустивши голову. На залі і між суддями зчинився рух і замішання. Як передсідник розправи я наказав перерву і дальше продовження переніс на черговий день. Ранком, перед самою розправою, хтось постукав до мого судейського кабінету. Я запросив увійти. І не повірите: на порозі проти мене стояла Світлана.

— Пане передсіднику, — почала вона лебедіти зі сльозами на очах. — Не карайте його. Змилюйтеся не над ним, а наді мною. Цими пострілами він поранив не тільки мене, але й себе. Я терпіла, і ще терплю, але мій біль фізичний, і я його виявляю, може й надто відверто по-жіночому, у сльозах. Але повірте, що він терпить більш за мене. Він цього не виявляє назовні, а ви ж мужчина і знаєте, як воно... Виправдайте його так, як я це намагаюся зробити...

Вона підійшла до мене так близько, що я почув її палкий віддих.

— Заспокійтеся, пані, — сказав я до неї. — Постараюся взяти до уваги вами висловлені думки.

Коли вона вийшла, я подзвонив на секретаря протоколу і зарядив однотижневу перерву. За причину я подав поглиблення слідства.

— І до якого заключення ви остаточно дійшли? — спитав я суддю Чирського.

— О, я дуже глибоко почав з того часу аналізувати цю проблему, що складається на єднання двох людських душ і їхніх істот... Я почав вдумуватися, що любов — це немов маленьке джерело, яке пливе спочатку непомітно поміж ріння, моху і квітів... Згодом воно перемінюється у потік, опісля ж у ріку, та раз у раз міняє свій вид і свою силу, аж поки не вливається у безмежне море. Деякі малі і мілкі душі бачать у цьому буденщину і одноманітність, але великі душі поринають у таке захоплення, що у своєму щасті здатні на всякі найбільші посвяти. Мені здається, — продовжував суддя, — що на великому коханню, так само, як і на кожній великій речі, мусять бути позначки великого терпіння, сліз і крові... У цій моїй останній розмові це якраз було. І скажіть, — спитав мене суддя, — чи ви не добачаєте у тому всьому якогось наче вищого призначення? Чиєсь вищої руки й думки, які поставили оцих двох людей перед таку пробу, що коли вони її перебудуть, то це буде закон вищої логіки і призначення, що вони, ці двох людей, повинні справді належати одне до одного?

* * *

Згодом я зовсім забув про цей випадок, аж ожив і немов поставив його знову перед очі Бутенків лист. Бутенко був закордонним кореспондентом “Київської Думки“, і я з насолодою перечитував його статті та репортажі про Італію з її безперебійною політичною пливкістю й прецікавою архаїчною й аж легендарною минувиною. Його останній лист не починався погідною безтурботною живістю, що була така притаманна його

письменницькому жанрові, а на зміну з “важкокаліберної філософії”:

“Скільки то подибуємо, — писав він, — у світі цього, так би мовити, буденного трафарету в оцінці й підході до жінки. “Е, що там жінка, — кажуть літературні мальконтенти і їхні занудливі епігони, — слабша стать, полохлива сарна, не з’ясована ніким істота, яка сама не знає, чого їй точно забагнеться, або в яку перегородку в житті вона скочить.” А сам інколи думасш: “Ех, які ж бо ви всі короткозорі, що не поцікавитесь жінкою з її ореолом і не бачите, якою великою зуміє бути жінка своєю відданістю і посвятою.” А пригадую собі при цьому Світлану — пережили б ви те, що вона, а тоді ви побачили б, на який п’єдестал може себе піднести й поставити жінка...

“Так, любий друже, ми тут мусимо, як мужчини, поступитися і відійти в тінь. Є, бачиш, на світі незбагнені та нез’ясовані речі і поняття, які і для найбільших умів залишаються ніколи не розгаданою тасмницею... Бо і справді, хіба ж хто коли довершив того, щоб прослідкувати жіночу диявольсько-загадкову химерність, або їхню божественну посвяту?.. Я переконуюся не всоте, а в тисячне, що ніхто не повинен підходити до цього заманливого вузла, зложеного з мільйонів питань, без одної належної і задовільної відповіді...

“Ось подумай, кого я зустрів тут на славному острові закоханих, на Капрі?.. Найщасливішу пару на світі. Суддю Чирського з дружиною. Він одружився з Світланою З...”

СЕРЕЖКИ ГРАФІНІ ДЕ ПАЛЄРМО

На Криму рідко коли бувають більші морози, але в грудні таки треба тепло одіватися. Коли я відкрив двері ювілірної крамниці при головній вулиці в Симферополі, нас увійшло до середини двоє — у теплому полушубку я, а за мною вкотився клубком пари пронизливий холод. У яскраво освіленій невеличкій продажній залі я зразу не побачив нікого, аж поки з-поза синьої куртини не висунувся маленький чоловічок з неприродньо великою головою, що нагадувала мені круживо пармезанського сиру. Він дуже ввічливо привітався і крикнув, скільки було в нього сили:

— Чим добрим можу вам прислужитися у такий передмиколаївський вечір?

— Оце я і шукаю подарунку для мосі дівчини під це гарне свято.

— Є, — сказав піднесеним з радощів голосом і кляснув пальцями. — Не сережки, а чудо. А найцікавіше, що вони мають свою історію.

Головач схилився за прилавок і з-під склянної прикриви витягнув невеличку білу коробку. Він засвітив ще одну бічну лямпу, щоб надати своєму захвалюваному крамові ще більше принадности і відкрив вічко. До прямокутника з синього оксамиту прип'яті були сережки, що формою нагадували стилізоване серце. Посередині кожної блистіли два брилянти, обрамовані шляхетними хризолітами.

— Правда паризька робота і вірна копія сережок Мадам Помпадур. Так, це ковтки, що мають крім вартости ще свою історію, романс і кохання...

— Так, але я не хотів би за цю історію окремо доплачувати...

— Ні, — сказав виправдовуючись головач, — я тільки хотів підкреслити їхню непересічність і вартість. Це був подарунок Графині де Палермо від чоловіка за те, що привела на світ нащадка-сина, бо цей рід мав самих жінок у його поколінні і був на загибку. Графиня померла тому п'ятдесят років і залишила була крім сина ще дві дочки. Але прийшла старість, а потім прокотилася революція, і люди, хоч і мали самоцвіти чи золото, боялися з ним десь виявити, бо цього вистачало, що попасти до “млина смерті”, який розчавлював усіх тих, що були чимось, або мали будь-яку вартісну річ. Обидві старухи померли з голоду. Вже десь накоротко перед смертю молодша з них заміняла їх за пів-пуда муки і літру олії. А потім вони пішли по руках і аж тепер за пристойну ціну опинилися в мене...

Я тримав в руках коробку. Я приглядався ї, коли ворушив нею, по сережках сковзувалося світло, і вони, немов ясні й розкриті очі, підморгували заманливо: “Якби ти знав наше минуле...”

Про ціну я дуже не розпитував, бо знав, що вона зависока для мене, але цікавість нуртувала в мені, розворушувала думки й ніби нашіптувала: “Ану попитай, хто була оця Графиня де Палермо.”

Продавець потер рукою велику лисину, що посиніла була трохи від холоду і продовжував:

— Мені розказував мій покійний дідо, що графиня була небуденна красуня. В мене є її портрет-мініатюра. І він пішов до стіни, а я слідом за ним. Так, справді гарне, майже янгольське обличчя цієї жінки крило в кутиках горючих очей якесь мовби глибоке зіпсуття і затаєну розпусту. І хоч високе чоло мало підкреслювати її шляхетність і ніжність, розхилені легко губи прозраджували, що вона встигла висказати ними вже не одне слово людської нікчемності...

Вона була дочкою адмірала Олексія Богуна Ширського з Анапи. Молодий Граф де Палермо, що служив у французькому воєнному фльоті, заїхав раз до Анапи і залюбився в ній, як то кажуть, з першого погляду. Він дав їй і майно і графський титул, але подружжя не було щасливе. Було в них троє дітей, але вони були ще підлітками, як їх матір витягли з моря. Її виловили вже мертвою з моря тоді, коли риби пообгризли на ній все так, що тільки по золотому браслеті й по рештках одержі розпізнали хто це.

Ходили ріжні слухи, що вона сама кинулася з “ластів’ячої скелі“ в Ялті у море, а були і такі, що то її граф кинув насильно в море, у пімсті за зраду. Але чоґо люди не вигадують.

Одно було незаперечною правдою — графиня не вела себе надто примірно, коли чоловік був іноді й місяцями у далеких морських рейсах. А був у графині кучер-візник, пристійний рослий парубок, якого всі у цілій Ялті так і прозвали “Потьомкін“... Поїде, бувало, з ним графиня екіпажем на прогулянку і цілий день пропадають десь у лісі. Романс був там такий розвинувся, що всі про це тільки й балакали.

А вона хитра була. Для пристойності бувало і дітей зі собою забирає. І оце виходило таке, що гувернантка гуля з дітьми, а графиня розважається з “Потьомкіним“...

Граф, кажуть, любив її дуже. Коли довідався про цей романс своєї жінки, перейнявся був тим так, що аж розхворівся. Занепав на здоров’ю і так похудів, що подобав на кістяк, на який накинули одержу. На початках граф намагався по-доброму і по-людяному підходити до неї. Любив її дуже. А у правдивому коханню то і смуток, і горе стає солодке. Так було і в цього нещасного.

Або підслухала була служба, як граф одного разу під час суперечки питав:

— Слухай, жінко, чим він так припав тобі до вподоби, оцей червонощокий кучер? Я не раз приглядаюся йому і

стверджую, що в нього немає ні розуму, ні ніжності, ані нічого лицарського, щоб він міг тебе так до самообману заворожити. Звичайний неотеса і неграмотний джигун-задавайло. Про що ти можеш з ним говорити на всіх тих твоїх зустрічах, що тягнуться вже кілька років?..

А вона не відповідає нічого, тільки сидить мовчки і схлипує вголос. О, мій пане, — є жінки що хоч і переносять на совісті пекельні тортури за те, що скривдили мужчин, які кохалися в них, за зломані присяги, за радощі, окуплені чиймсь терпінням, але при тому всьому вони намагаються побудувати й виробити переконання, що чейже вони в тому невинні. А коли й поплачуть трохи, що дуже часто тільки для того, щоби сльозами промити дорогу для нової чергової зрадливої перипетії...

Граф був дуже ніжний і дуже любив дітей. Бувало, пристане до неї і вмовляє та просить:

— Заради дітей не роби такого сорому. Чейже вони колись підростуть і довідаються про твій брудний і негідний романс графині з кучером. Як вони будуть тебе оцінювати і як будуть відноситися до тієї, яка оплюгавлювала ім'я їх і їхнього батька?

— Бо ось ти сядеш коло мене, чи пригорнеш мене до себе, і я не чую, щоб від тебе променіла й пашіла мужеськість, яка притямарювала б мені свідомість і давала почуття п'яніння, переживати моменти, що не знаєш, де насолода стає болем, а біль розкішшю. Розумієш? Те, що кожную жінку, як самочку, розніжнює, приказує коритися і розводити крильця в тріпотінню, як це робить синичка чи горлиця, очікуючи на коханого, на мужчину-лицаря, якому скоряєшся всією своєю жіночою відданістю. А ти що? Легкий, як пір'я... Мені іноді здається, що якби подула трохи сильніше, з тебе злетіла б мужеська одежа, і ти станув би переді мною голий і безпомічний, як зяблик. Або як слимак, що його можна розчавити притиском одного пальця. А він, — кричить графиня, мов навіжена далі, — ти назви його, як хочеш, розпусником, парубком-неотесою, але я готова для нього зробити...

В тому моменті відкрилися двері й до крамниці увійшли якісь дві дуже гарно одіті старші дами. З розмови виходило, що вони чужинки.

— Ми чули, що у вас є портрет і сережки Графині де Палермо, і ми хотіли б їх купити...

Продавець забрав мені з рук сережки й так і не докінчив мені повністю, чим завершилася напівдика й романтична любов графині з її кучером.

СУКА

Ви були коли-небудь на старому гуцульському цвинтарі?

Він, мабуть, найбільш оригінальний з усіх цвинтарів наших українських земель. На гробах вкопані грубезні хрести, і що грубший хрест — то й замітніший був той покійник, який лежить зараз під ним і якого соки висмоктус вічна та невмируща мати-земля. Влітку цвинтар потопас в духмяних соснових пахощах, а гірське птаство перекликується так голосно й весело, що аж не віриться, що це має бути місце вічного спочинку й тиші.

На такому невеликому цвинтарі в селі Поляна, в одному куті, посеред свіжих і старих спорохнявілих дерев'яних хрестів, видніс високий пам'ятник з білого мармору. На його широкий підбудові з сіро-білого пісковика зображена молода жінка, яка тримає у правій руці хрест і в лівій маленьку овечку. Пам'ятник високий на 4-5 метрів, і коли приглянутися зблизька, видно на ньому руку непересічного скульптора. Праворуч пам'ятника є могила з грубою гранітновою плитою і під викутим на ній хрестом стоїть латинкою напис:

“Тут спочиває майор гусарів — Де Остоя Печинський — родився у 1800 р. — помер — у 1875 р.“

На гробі з високим пам'ятником є теж напис:

“Тут спочиває Міра Бранка Де Остоя Печинська, — згинула трагічною смертю у 1860 р. Моліться за її спокій.“

У гробі під низьким гранітовим пам'ятником лежить колишній майор, який поселився тут, був вельми багатий і помер як відлюдок у самотності. Його в усій околиці прозвали були довкільні гуцули “Сука“...

У високому гробі спочиває його молода дружина, і про обох почуєте переказ, що своєю понурою оригінальністю не має собі рівного.

Це було в ті часи, коли хоробрим і заслуженим старшинам приділяв тодішній цісар не лише відзначення-медалі, але й землю, якої особливо в горах було достатком. Вдостоївся і майор Де Остоя Печинський тієї заслуги, та дістав коло тисячі гектарів підгірської землі і гроші на побудову житла. І побудував старий вояка не хату, а віллу-замок. Приїхав він до села М. “з тріскотом“. Крім чудових вісьмох коней були ще в нього гончі ловецькі пси. Обставив старий свій замок високим частоколом і привіз звідкілясь таких злющих великих псів-вовчурів, що тільки служба, яку ці пси знали, могла дістатися за браму.

А було що захищати старому в цій відлюдній віллі. Була в майора молода жінка, що нагадувала його внучку. Це вже служба розказувала, що гарна була, як божище. Чорне волосся й личко біле як алябастр. На зріст була невеличка, але станок у неї був, як веретенце. Не говорила по-нашому, а по-сербськи. До служби ставилася так щиро й по-доброму, якби вони були їй не служба, а брати й сестри.

Служив колись, за давніх часів, Де Остоя Печинський в австрійському війську в ті роки, як Австрія підбивала Боснію й Герцеговину. Він був тоді командиром батальйону і звідтіля привіз він з собою свою молоду дружину Бранку. Хоч і з дуже бідного дому була Бранка і прийшла до старого на велике багатство, нізащо не хотіла жити на відлюдді в чужому краю, до того ж з мужчиною, що до її 19 років був старий, беззубий і покороблений на обличчі від якоїсь жахливої недуги. А люди розказували, що старий був такий страшний з обличчя, що хто не знав його і зустрівач на полюванні в лісі — хрестився, бо думав, що зустрів в лісі чорта.

А Бранка біля нього якраз розцвіталася й подібною була на ту польову квітку, яку замкнули в оранжереї і

казали їй жити без свіжого подуву вітру й без сонця. Запрячеться, бувало, від людей, сяде, повернеться до півдня й дивиться мовчки, а сльози самі котяться бульбочками по щоках. Або співає пісень по-своєму, а вони такі тужні, що служба слухала й теж плакала з Бранкою.

Кілька разів тікала Бранка від старого відлюдка, але він завжди її віднаходив. Побивав він її за те дуже тяжко, або тримав її тижнями під замком.

А найгірше було воно під весну. Коли повіяв перший вітер з півдня з-за гір, з того боку, де була її батьківщина — тоді Бранка не жила, а страждала, і з маленької іскорки туги розгарялося таке вогнище терпіння, що для нього не було ліку.

Бо для людини, що виросла в горах, не заступить їй ніщо інше. Вони для неї те, що чагарник з диким пахучим зіллям для дикої птиці. З-за тисячі миль летить туди з вирію, щоб там звити гніздо, там жити, може і згинути.

В зоряну ніч на саму Провідну Неділю, як старий виїхав до міста, Бранка знову втекла від нього. Над ранок, як вернувся старий, кинувся шукати молодої дружини, але на цей раз не знайшов. Замкнувся старий самотній у хаті, навіть службу повиганяв з двору, бо підозрівав, що хтось зі служби помагав Бранці при втечі від нього.

Щойно тиждень пізніше знайшли Бранку на кілька миль віддалі від хати, в гірських хащах, з відрубаною головою. Слідство мало виявити, що Бранка познайомилася з якимось молодим старшиною, і що він з ревності убив її.

Привіз старий тіло Бранки й похоронив у срібній домовині, потім казав вибудувати на її могилі той високий пам'ятник. З того часу старий зовсім з розуму зійшов. Не впускав нікого до себе до хати, і за останні роки свого життя не промовив ні до кого й слова. Як його й питалися іноді про щось, — він відповідав знаками рук, або голови. Онімів, — казали.

Поля біля двору, де жив колишній вояка, позаростали

високими бур'янами, бо ніхто їх не орав і не сів. Худобу і коней трохи попродав, а решту вовки позаїдали. Тільки по диму, що підносився з комина, люди знали, що старий дивак ще живе. Він так і домовився був, що коли в нього перестане димитися з комина, то буде знак, щоб люди прийшли його похоронити, бо він уже помер. Одинокі, хто залишився з ним у хаті, — були його собаки і, зокрема, сука-вовчиця, з якою він ніколи не розставався. Вона, бувало, крок у крок за ним ходить. Люди казали, що він навіть їв з нею з тієї самої посудини, та що вона спала в його постелі в ногах. Звідсіля то й пішла поголоска, що старий майор живе зі сукою як з жінкою, — згодом і прозвали старого всі довколишні гуцули “Сука”.

Одного дня взимку не було з комина диму, й люди з поблизького села зібралися, щоб старого самітника похоронити. Ледве-ледве змогли досягнути до небіжчика, бо злюща сука не допускала нікого до постелі. Та не вбили її люди. Пожаліли за таку собачу вірність, якомсь заговкали. Потім, коли старого похоронили, вона вигребла собі нору біля його гробу і вила з жалю, немов плакала за ним. Люди милосердилися над нею і навіть носили їй їсти. Боялися тільки, щоб не сказала і не почала кусати людей. Пізніше її застрелив лісничий із сусіднього села.

Завіщання не залишив старий майор ніякого, тільки, мабуть, вже перед смертю написав листа і залишив у своїй підручній шухляді. Правду кажучи, це був не лист, а його остання сповідь. І писав він таке:

“Добрі люди, мої любі сусіди!

Я знаю, що я дуже знеміг, і що моє життя вже недовге. Ви бачили, що від смерти моєї дорогої Бранки я тікав від усіх людей, і вам буде дивно, чому я це робив. Це тому, що я мав на душі великий злочин, і я не міг нікому з вас поглянути з чистою совістю в очі. І навіть тепер, коли пишу цього листа, не можу позбутися того сорому, болю, що томив мене стільки літ. Я намагався його спокутувати, й ви бачили, що я останніх шістнадцять років

не жив як людина. Я ходив брудний, опущений і хоч у мене були гроші, я помирав з голоду. Я жив зимою в нетопленій хаті і палив тільки тому, щоб собакам, самотнім моїм приятелям, зготовити їжу. Я не промовив за той час ні слова не тому, що онімів — ні, а тому, що мовчанка і самотність найбільше мені дошкулювали, а я хотів терпіти за свій злочин.

Бранку, цю бідну й нещасну дівчину, яка була моєю жінкою, я вивіз підступно, проти її волі, з її батьківщини Боснії. Її батько був провідником однієї групи повстанців, яка роками воювала проти Австрії. Він вславився і тим, що з горсткою босняків і чорногорців перебив за чотири роки тисячі австрійських наїздників. Мене самого поранили його повстанці майже смертельно, і з цього залишилося в мене здеформоване обличчя. За це я накипів такою люття до нього. Дівчина, з якою я мав оженитися, відмовилася вийти за мене заміж, бо казала, що я не подібний на людину, а на якогось нелюдського монстра...

Хоч мене звільнили були з війська за мою інвалідністю, я зголосився добровільцем під умовою, що я буду приділений до цієї частини, яка оперувала в околиці, де діяв батько Бранки. Серед одної битви, в якій вигинув тоді майже цілий наш курінь, ми нарешті його впіймали. У двобою, коли ми опинилися віч-на-віч, він хоч і зранив мене важко, але і самий загинув від моєї руки. У тих боях знищено було ціле його родинне село. Його родина вся згинула й залишилася живою тільки найстарша дочка Бранка.

І тоді зродився в мене найбільш жахливий плян пімсти — забрати її підступом і насильно, у відплату за моє зруйноване подружнє щастя, примусити жити зі мною. Я обдурив її і сказав, що її батьки в тюрмі та хочуть її доконче побачити. Так підступно я посадив її в тюрму, а потім привіз в ці гори, щоб вони хоч дечим нагадували їй Боснію.

Признаюся, що з часом я вельми звик до Бранки і

навіть полюбив її. Не знаю, може й робив я це, щоб заглушити викиди совісті, які ніколи не переставали мене мучити... Я намагався забезпечити її всім можливим добробутом. Але все це було їй байдуже, і я відчував, як вона з кожним днем все більше мене зненавиджувала. Бранка тікала від мене кілька разів. Останній раз під час її втечі я попав на її слід завдяки моїй суці-вовчиці, яка занюхала слід. Я казав Бранці, щоб вона верталася додому, що я їй все прощу. Вона погодилася. В поворотній дорозі Бранка наскочила на мене ззаду і хотіла мене пробити ножом. Це привело мене до такої люті, що я одним замахом моєї кавалерійської гострої шаблі, яку я взяв з собою, відрубав Бранці голову.

Що далі слідувало ви знаєте. Осуджуйте мене за це, як хочете.“

ТЕЩА МИКОЛИ М.

Маляра Маковського ви знаєте? Мабуть, кожний, хто познайомився з цим першокласним портретистом, мусів признати, що Маковський — справжній талант. Ви пригляньтеся до кожної його студії, чи до його портретів. Усі вони сочисто живі, і з них пробиває неперевершена й майстерна вищість. Мистецтво являє собою вислів його особистости. Воно замикає в собі поезію кольорів, які Микола використовує, щоб не тільки переповісти, як ось у його портретах, вираз і подібність свого об'єкту, але він і є тим мистцем, що намагається намалювати в людині не її подібність у фізичному й пристрасному вияві, але оте істотно чуттєве, що володарить у кожній людині.

І так портрет доктора Б. — це глибоке одуховлення й розум, студія “Пані Ада” — це безмежна й невисловна тасмничість, а “Дві дитячі голови” — янгольсько приваблива ніжність й окрилена непорочність. Це нюанси у його видавах, які можна схопити скоріш інтуїційсько, як самим тільки баченням.

Маковський замітний був своєю бистроумністю й імпульсивним типом людини, яка вельми тонко реагувала на своє довкілля та зворушувалась аж до спонтанности, але цікаве було при цьому одне: намагався при тому всьому бути немов у тіні, а не, — як це бува у багатьох позерів-нахаб, — висувати настирливо свою надуту особовість, за якою скривається лубочна плиткість. У відношенні до таких людей він був безцеремонно з'їдливий і казав, що вони — фосфоричні балони, які блистять з віддалі, але, коли їх продіравити пальцем, з них виходить повітря, і вони

скорчуються до такої непомітної форми, що їх мало хто й помічає...

— Та воно правда, — сказав недбало крізь зуби скульптор Паливода, — що ніхто не важиться ставити в сумнів найкращі прикмети Маковського, ані береться їх оспорювати, чи зменшувати, а тільки ота його справа з тещою — це, що не кажіть, а таки скандал в порядній хаті. І що Маковський самий не наведе в цьому ладу — то таки дивне...

— А хто, скажіть, будь-ласка, не скандалить з тещою? — запитав журналіст Довженко. — Чому тоді Маковський мав би бути вийнятком, і хто має йому забороняти, щоб він лаявся з тещою?..

— Та воно тут не діло в лянні, — промовив, немов, знехотя Паливода, — а в грубому романсуванні Маковського з тещою, он що...

— Цікаво стає, їй богу, цікаво, — завважив Довженко. — І як це воно так вийшло, що зять з тещою любові відводять? Кумедно стає, ха-ха-ха! Рідкісне й непересічне кохання, — додав, намагаючись вдавати поважність. — Бо досі про всі тещі було таке поняття, що, мовляв, як ти женишся з дочкою і хочеш мати спокійне сімейне життя — то втікай за сотню миль і звідтіля тільки раз до року, під Новий Рік, пішли їй побажання, щоб вона якнайшвидше змінилася в янгола і ширяла в хмарах. Або... — додав Довженко з притиском в голосі, — або вже таки від шлюбного порога починай з нею драчку “за бузу і собачі чоботи”.

— Ви не смійтеся з того, що я вам зараз розкажу, — вмшався у розмову піяніст Чуйко, — але я сам попав був під вплив чарівності тещі Маковського. І про це заявляю вам усім поважно. Вона має в собі щось особливе. Як би вам це охарактеризувати? Щось таке, що вас приковує до неї...

Всі пробували навипередки сміятися з Чуйка, а Паливода завважив з досадою в голосі:

— Ще чого доброго і Чуйко готовий визвати

Маковського на двобій за його красуню тещу. Бо, як воно стоїть у народній словесності, любов — це вам не сіно-солома, а таке діло, що зрушило Пархома і Наполеона...

Тямлю, що того вечора ще довго жартували собі мої приятелі з Маковського і його тещі, але й признаюся, що мене вся ця справа вдарила одним — загадковістю. Я вважав це все за патентовану й натягнену нісенітницю і здавна прийняв у загальному, що зять з тещою, як каже східня мудрість, живуть тоді дуже добре, коли одне лежить під землею...

А потім, через деякий час, мені довелося познайомитися з усією сім'єю Миколи Маковського. Це була, перш за все, його вельми гарна й молода дружина Галя. Струнка русявка, в якій на матово-блідому обличчі пробивалися легкі рум'янці, що розливалися, ніби в молоці капля крові. Великі, трохи полохливі очі. Свіжі, великі червоні уста нагадували пучок вогкої троянди, яка ще не встигла розцвісти. Ясне й погідне чоло, як цвіт великого ромену. Якби не те, що біля неї був малий, може трилітній, син, різко подібний на неї, можна було взяти її за підлітка. Була весела й говірлива, підсміхалася частенько, і тоді лискали її зуби, мов у малого гризуна — дрібні і рівні, як виточені.

З черги я познайомився з тещою Маковського. Враховуючи те, що в неї вже заміжня дочка і ще молодших четверо синів, вона мала десь коло сорок років. У тому віці важко знайти в жінці ще стільки краси, щоб нею можна було ошоломлювати мужчин.

Так, але в тому віці жінки розвивають привабливість, якою вміють володіти як співак, що вміє володіти своїм голосом, знаючи де і в якому місці треба ним підреслити значення фрази у пісні. Є чимало жінок, які збагнули в тому віці таємницю, як притормозити своє життя в серці, що найскоріше в людини старіється. Але й уміють виявляти його у глибоких душевних почуваннях та цим залишаються назавжди свіжі й молоді, як гірський ручай.

І ця заманлива пані, яку пізніше я довші роки називав

“Пані Аня“, мала в собі якусь таку доброту та ніжність, що ними вона впокорювала кожного, хто тільки з нею познайомився. Я обсервував її зчерги при різних нагодах і просто не міг зрозуміти, як ця жінка, що повдовіла замолоду, добула зі себе силу вести, залишену їй чоловіком досить об’ємисту фабрику хліборобних машин, виховувати п’ятеро дітей, а при цьому всьому залишитися і ввічливою, і симпатичною для кожного без огляду на вік і звання.

Я був невимовно присмно вражений і заскочений, коли раз, на якійсь вечеринці, вона сіла за рояль і, граючи, заспівала таким чарівним голосом прощальний фрагмент з “Травіати“, що професор музики, гість цього вечора, вбіг до кімнати, й коли вона закінчила співати, сказав поважно до приявних: “Пані Аня зробила нам усім кривду, що не стала співачкою“.

Пані Аня випромінювала довкола себе якоюсь невлливою добротою і кожного вводила у подив своїм умінням тонко і глибоко відчувати. Важко схопити у прості слова, як це вона робила й чому.

Перш за все вона була наче джерелом невігасної і щедрої любови, знала однаково, як любити і розуміти світ, красу, людей, і це все виходило в неї якимось так самозрозуміло, як те, що людина мусить віддихати...

Коли я згодом заприятнив з Миколою на добре, я почав розуміти, чим була для нього ця янгольська добра жінка, чи в очах пересічних людей — жажлива і злюща теща...

Маковський був на вершинах свого мистецького розголосу і, здавалося, мав усе, щоб зробити людину повністю щасливою. Мав чарівну дружину й сина, яких кохав і якими тішився, гарну хату за містом, що потопала в зелені, розмашне ателіс — а найважливіше, мав богемсько-мистецьке оточення, яке кожному маляреві в його творчості таке ж необхідне, як кисті, фарби і стеляж...

А потім вибухнула війна, і ми з Миколою розійшлися. Мене покликано до війська, а мій друг виемігрував у

Західню Європу. Минуло більш як два роки, поки я випадково довідався про нього. Не везло моєму приятелеві. Війна, хоч він і не був на фронті, не щадила йому горя. Листи, які я діставав вельми рідко від нього, були не письмами, а фрагментами трагедії, викладеної великим стрільчастим почерком на клаптиках паперу. Часто бувало й так, що від Миколи приходив лист, і я, не відкриваючи, відкладав його, бо боявся, що в ньому знову довідаюся про якийсь його нещастя та журу.

В одному з перших листів, які я отримав, Микола повідомляв мене, що під час бомбового налету його дружина втратила обидві ноги. Він описував мені у кошмарних подробицях, як вона мучилася три тижні, поки не відійшла з цього світу.

“...Найбільш болить мене спогад, — писав він, — коли пригадую, як моя дружина з повною свідомістю покидала мене, сина і дочку, що на два тижні до цього нещастя привела на світ. Спочатку вона плакала, а пізніше у неї вже і сліз не було. Кривила тільки з болю лице і схлипувала. Може тому й під кінець їй, нещасній, так було важко, бо кажуть, що зі сльозами біль неначе сходить, і від цього стає людині трохи легше... Не десятки, а сотні разів повторяла моя бідна Галя: “Рятуй мене, Миколо, я ще так хочу жити... Для наших діточок, для тебе... Для моєї доброї матері...”

Десять через кілька тижнів прийшов знову лист. І знову з гробовою вісткою. Син, такий гарний і мудрий хлопець, грався на вулиці, і на нього наїхало військове авто. Натерпівся так само, як його матір, аж поки Бог не змилювався і не вкоротив йому смертю невиносимі муки.

“...Погоджуюся з тим усім своїм горем, — писав Микола, — з вірою, що така, мабуть, воля Всевишнього. А Він ніколи не дає людині терпіння більш, як вона може перенести й перетерпіти. У всьому тому невиразимому болю рятує й морально підтримує мене мама. Називаю цю шляхетну жінку матір'ю, а не тещою, бо виявити стільки

посвяти, як виявляє ця предобра жінка, може тільки найрідніша мати...“

Якось незабаром після того закінчилася війна, що у своїй ненависті казала півбожевільним людям винищувати в жадобі крові безборонних матерей, невинних дітей, калічити одним одних так, щоб вони якнайбільш затратили людську подобу. Замоккли постріли, але над цілим світом, здавалося, повисла була гроза якогось важкого непростимого злочину, за якого треба було покутувати, відновляючи кару кожного дня наново. Притьмарена свідомість намагалася, аж до болю, втекти від того безладного очікування й дошкульної туги. Від того пекла, яке описував Данте, не знаючи, що ми його бачили й переживали... Розмила ця неугавна війна та рознесла людей на всі сторони світу, як пісок по великій міліні, і мій зв'язок з Миколою знову припинився.

Аж на еміграції в одному підгірському німецькому місті стрінулися ми з Миколою. В дуже прикрих обставинах. Я зайшов до лікарні, щоб відвідати знайомого лікаря, з яким перебували ми разом у полоні. На коридорі зустрів я паню Аню.

— Боже, яка ж мила й нежданна зустріч! — кличу, вітаюся і з радощів не знаю, з чого починати розмову. — Як ви сюди попали, дорога пані Аню?

— Якраз вийшла від Миколи.

— А що, він тут? Хворий?

— Два тижні тому перебув важку операцію легенів. Це була його остання надія і, на щастя, вдалася.

Ми негайно вернулися й увійшли у малу затишну кімнату. На постелі переді мною лежала жовта шкаралупа з людини, що колись була здоровим і життєрадісним моїм другом Миколою. Він попробував навіть мені на зустріч посміхнутися, але скоробив тільки потріскані сині губи й ледве вяничав:

— Яка несподіванка — Орест знову коло мене...

З того часу я заходив до Миколи дуже часто, і завжди

я заставав там паню Аню. Процес виздоровлювання був повільний і протягнувся на довгі тижні. Щоб бути постійно коло нього, пані Аня зголосилася до тієї санаторії за медсестру. І тоді я довідався від Миколи, що вона просиджувала коло нього майже увесь час вільний від праці.

Микола змінювався на виду на моїх очах. Немов з кожним днем поповнювалося його обличчя і наливалось живістю і свіжістю. Я бачив не раз, як пані Аня поправляла подушку, вирівнювала накривало, брала його вихуділу костисту руку і ніжно, по-материнськи випитувала:

— Може тебе пересунути, може обернути подушку, щоб була холодніша?

Вона завжди придумувала щось веселе, щоб його розважити, прочитувала про новості, що приходили в мистецтві й потішала:

— Не можна зневір'юватися, Миколо!.. — брала його за руку, наче хотіла впевнити, що вона біля нього, і що немов передає йому віру й силу.

— Мистці мусять бути сильні вірою, коли хочуть залишитися великими й вічними. А перед тобою, Миколо, щойно початок твоєї мистецької дороги. І дочка ще в тебе є. Хай буде гордою з того, що мала доброго і працьовитого батька... — чув я одного разу.

Я з найбільши признанням подивляв доброту і посвяту тієї жінки.

* * *

Минулого тижня я був на великій персональній виставці Миколи Маковського.

Враження з неї у всіх — монументальне. Микола не звужувався й не йшов за вельми модним тепер у малярстві модерним напрямком. Він своєю виставкою наче хотів засвідчити, що всі напрямки без талантів минаються, й ніхто не дошукується в них більш, як тільки того, що вони помітного по собі залишать.

Зате, справжні й великі таланти входять своїми творами-шедеврами у віки та немов дороговкази показують у мистецтві його вікопомну доцільність і непроминальну красу, яку кожний змушений подивляти.

Одна з найращих картин Миколи — це “Мати”. На ній — постать жінки з янгольсько-добрим лицем, яка сплячому синові поправляє накривало. Я знаю, де й чому зродилася в Миколи ця думка.

Жінка на цьому видиві має обличчя пані Ані.

Його закупили до мистецької галереї в Мюнхені.

АДАЛІЯ

На станції Е. Орест Сосновський всів до поїзду, що був майже порожній. Ніч всунулася за ним до переділу й намагалася темносірими тіннями заповнити всі кути й загиби. При маленькій матовій лампі, що дивилася зі стелі прижмуреним оком якогось велетня, Сосновський запримітив три постаті — двох старших чоловіків й ексцентрично зодіту та визивно розмальовану літню жінку. Поїзд почав глухо котитися далі, й він почув, як відізвався різкий альт жінки:

— А Лілі ви пригадуєте?

— Дуже мало, — відповів вищий мужчина з худощавим обличчям у широкому чорному капелюсі й чорних рогових окулярах.

— Еге ж, пригадую собі дуже добре цю ослицю з чудовою жіночою голівкою, — докинув другий пасажир.

— Пхе-е-е, Лілі... — намагалася порскнути сміхом його розмальована сусідка. — І як вона могла прибрати собі ім'я, що зображує назву ніжної пахучої квітки?.. Голова капусти, кирпата диня, кормовий буряк — он що підходило б краще до цієї грубахи! — продовжувала далі сусідка. — Я завжди казала моїм знайомим: “Якби так відрубати тулуб від тієї чудової шиї, рук і голови — то погруддя цієї жінки могло б прикрашати найбільш вибагливе мистецьке фойє. Так, але це було так, як хтось дивився на Лілі згори, а не знизу. Та горе було тому нещасному, що почав би дивитися на неї навпаки. Тоді, напевне, міг ствердити, що з кожної “ніжки” цієї красуні можна було зварити по сорок фунтів холодцю, а з решти — два, або три центнери мила...”

— Але ж бо й злобні та в'їдливі ви, Адаліє, до цієї

Лілі. Чим вона вам так надоїла, що ви з неї хотіли б варити холодець та мило?

— Ех, ви може й не повірите, але ця “грубобока” перевела мені й ще кільком заміжнім жінкам все наше родинне життя. Еге ж, така була оця наша Лілі, — додала зі смутком у голосі Адалія. — Вона, оця повік клята Лілі, розділила мене з моїм покійним Ернестом.

— Хто? Вона? — підхопив з ноткою зацікавлення у голосі чоловік у чорному капелюсі. — Я чув, що твій Ернест ніби був влюбився в Лілі, але мені якось важко повірити, щоб він, такий у кожному відношенні естет і справжній критик мистецтва, був у своєму найбільш інтимному зацікавленні й відношенні такий маловибагливий. Ні, таки не віриться, щоб він, той корифей та універсальний знавець мистецтва, мав смак пересічного профана і влюбився в жінку, що в нічому не дорівнювала тобі, Адаліє.

— Це вже справа давно минулого, і ми вже всі сьогодні літні люди, — змінивши дещо тон голосу, торочила Адалія, — Оце минулого липня минуло якраз 30 років від дня його трагічної смерті. Всі знають, як я любила й боготворила мого Ернеста. Завжди, і навіть після його смерті. Я не виходила другий раз заміж, бо я знала, що такого, як був він, я ніколи більш не знайду, і що його мені ніколи ніхто не заступить.

— Але ось кілька тижнів тому принесла мені моя знайома листи від служниці, що піклувалася Лілею перед від'їздом за море до дочки. Все це були листи, які писав мій Ернест власною рукою до неї. Еге ж, до тієї — хай їй Бог не простить гріха — Лілі... І в цих листах я відкрила не лиш їхнє затаєне переді мною кохання, але і всю їхню гидоту і підлість.

— Ви знаєте, що я читала ці листи і два тижні безперерійно плакала. Ні, це мабуть не плакали мої очі, тільки заливалася сльозами моя ображена жіноча гідність. Збезчещене й потоптане людське достоїнство, яке не хоче ні перед ким скоритися, хіба одиноко перед тим, кого безмежно й віддано кохаєш. Я читала їх, але кожного дня

я почувала, що слабну й підупадаю на силах. Крім глибокого та прикрого душевного болю, я почувала й фізичний біль. Мене почали боліти голова й серце. Мене взяли до лікарні, але ніхто крім мене самої не знав, що причиною мого заломання були ті жахливі листи...

Орест Сосновський почув і помітив, як голос Адалії змінювався, глибшав й ніби поволі почав наповнюватися сльозами. Він звучав так, як шляхетна хрустальна амбра, в якій відбивався глухо відгомін війолі або флейти...

Адалія заворушилася, витягнула носову хусточку і притулила до очей. Ми проїхали дві чи три яскраво освітлені станції, а вона далі голосно похлипувала й плакала. Накінець виплакалася, мабуть, досхочу, бо повитирала очі й почала розказувати далі.

— Це дуже підло й погано, коли доводиться говорити про ганьбу тих, що лежать мертві в могилі. Вони лежать мовчазні й не всилі сказати ні одного слова у своїй власній обороні. Але...

— Що ти хочеш тим сказати, Адаліє? — почав настоювати другий сусід.

— Воно, мої дорогі, легше, коли своє горе, що розчавлює тебе безжалісно, перекажеш комусь іншому... Тоді цей біль мовби ділиться надвоє і здається, стає наполовину менший та не такий дошкульний...

— Еге ж, це правда, — притакнув чоловік у чорному капелюсі.

— Ви не повірите, що романс мого Ернеста з Лілею почався точнісінько від дня мого весілля... Подумайте тільки, що в одному листі він дослівно пише таке: "Лілечко, коли із своєю матір'ю ти появилася на порозі салону в синій довгій сукні, — Лілі, назви це як хочеш: божевіллям, ненормальністю чи навіженістю, — але я тоді таки зразу прилип усією моєю душею до тебе... Ти можеш уявити собі дивне й болісне роздвосня в людині, що рукою тримає свою суджену, з якою має за півгодини повинчатися, — а душею і всією людською свідомістю відчуває, що воно неправда... Що це вона, — оця, що ввійшла щойно, станула

на порозі і якої ти ще навіть не знаєш на ім'я, — вона має бути твоя суджена і твоя кохана дружина...” А в іншому листі він писав знову: “У тебе на грудях прип'ята була тоді біла лілія. Ось з чого зродилася в мене думка, щоб наділити тебе таким ім'ям, яке нагадувало б завжди цю чарівну квітку — Лілі...”

— Якесь неймовірно дивне виглядає мені це все, — докинув менший опецькуватий сусід. — Я ніколи не повірив би, що Ернест був таким дволичним. Невже ж, Адаліс, твоє подружжя, яке здавалося нам усім одним із тих, що рідко коли подибуються, — повне змісту, ідеалізму й відданості — неville ж воно мало бути звичайною комедією? Фарсом? — докинув він.

— Весь час з нашої пошлюбної подорожі, — з Італії, з острова Капрі та з Балеарів, — Ернест писав потайки переді мною короткі, але і які ж повні кохання листи... А вернувшись тільки додому, він таки першого дня пішов до неї і заявив: “Лілі, рішай як хочеш про моє майбутнє життя, але мені без тебе немає що діяти...” І як виходить з чергових листів, ця падлюга й вирішила, що вони будуть жити одне з одним, але в найбільшій тайні, щоб не викликати публічного видовища, бо і він, і Лілі були вже тоді одружені й широко відомі.

— І ось таким то чином розпочався цей роман підлості, що протривав повних десять років, аж до його трагічної смерті. І все в найбільшій тасмниці від мене... А чи ви повірите, що обидві дочки, які були в Лілі, були від Ернеста?..

— Невже ж? — аж підскочили обидва чоловіки. — Та в Лілі був чоловік, полковник Гофман! — скрикнув опецькуватий.

— Еге ж, був, — відповіла з обуренням Адалія, — Той худощавий панок з тонкими й кривими, як у рахітника ногами, був потрібний тій грубасі, щоб мати вивіску заміжньої жінки і титул. А втім, він тільки раз у рік приїздив з Далекого Сходу додому на двотижневу відпустку й, мабуть, йому самому було дуже дивно, коли його двічі

повідомлено було, що він став батьком... З листів ви можете точно довідатися, чий то були діти, й чому Ернест у своєму завіщанні записав їм більшу частину свого майна... Для викруту й замилення він подав, мовляв, що я бездітний, записую четвертину майна моїй похресниці Еммі, а двадцять тисяч на те, щоб зужила їх, як стане повнолітньою... Так, це відносно старшої, Емми. А молодша – Зита – хіба вона не була викапаний батько, мій дорогий Ернест?.. Хіба її клясичний профіль, чорні очі й затиснені кріпко губи не нагадували мефістофелівського обличчя мого Ернеста?...

– А в останньому листі за кілька тижнів перед своєю неочікуваною смертю він написав до Лілі ще й про свій найжахливіший злочин: “...Лілечко, щойно тепер, коли моїм людям вдалося отруїти твого полковника, я мов позбувся тієї жахливої тіні, що постійно захмарювала моє щастя. Я зробив це без будь-яких викидів совісті, бо ти не повіриш, але він був там, на Далекому Сході, одружений з якоюсь муляtkою. На доказ пересилаю тобі знімки, на яких побачиш...”

В тому моменті гальма загарчали і поїзд зупинився, як вкопаний.

– Пляуен! – крикнув кондуктор.

– Виходь, Адаліс! – сказав до неї чоловік у чорному капелюсі.

Вона хутко забрала невеличку валізу, яку подав їй з полиці той нижчий, наділа плащ і, попрощавшись, спустилася східнями на перон.

Тоді мужчина у чорному капелюсі звернувся й кинув до свого сусіда:

– Оцих історій з її Ернестом я чув уже може з десять, і кожна з них щораз цікавіша. Нещасна жінка. Збожеволіла з жалю за Ернестом. Вона веде себе дуже спокійно, і оце вже більш, як п’ятнадцять років, як її на моє прохання й поруку звільнили з лікарні. Одинокий її прогріх – це хіба оці її вигадки про його невірність...

2+2=5

Мені було тоді шістнадцять років, і я саме закінчив шосту класу гімназії. Я приїхав до свого друга на ферії до міста С., бо в нього були дві особливі речі гідні уваги — його матір ладила смачні-пресмачні обіди, і я міг, як завжди голодний бурсак, наїстися до розкішної ситости. Друге, що цікавило мене, була його далека своячка. Вона була сирота. Мати мого друга, хоч і мала семеро своїх власних дітей, взяла її на виховання. На ім'я вона була Людмила. Гарна, добре збудована чорнявка. Віком Людмила була старша від мене на три роки. Вона мала закінчену початкову народну школу і трирічну школу домохазяйства, а в домі мого друга Людмила була, так сказати б, на межі між рівнорядним членом родини й домашньою помічницею.

Це був другий день Великодня, і вся рідня мого приятеля вибралася на два дні в гостину до діда священника, що жив за сімдесят кілометрів в горах. Я мав залишитися на господарці й бути тим самотнім чоловіком, який мав уночі бути символом запевнення, що до Людмили, яка спала в кімнаті, відокремленій від мосі лише вузьким коридором, не пробрався крізь вікно улан, що їх на той час було повно в нашому невеличкому місті. Мій друг з матір'ю і братами від'їхали. День пройшов сяк-так. Людмила наводила порядки в хаті і варила, а я читав, висиджував на сонці й заїдався великодніми ласощами.

Особливо ж цікаві були розмови з Людмилою на тему кохання, відношення чоловіка до жінки та джентельменства, яким я намагався блиснути перед Людмилою. Признаюся,

що хоч мені під носом засіявся чорний мох, який міг відзначувати, що в тому місці виростуть колись вуса, і хоч я вважав себе за дорослого, — мушу стведити, що Людмила була далеко більш освідомлена за мене в цій пресимпатичній царині.

Увечорі Людмила зварила чаю (мене мучила чомусь спрага), і я випив його чотири, а може й більше склянок. До кожної склянки Людмила долила була стільки старого міцного вишняку, що не знаю, як це воно сталося, але пам'ятаю — мені закрутилася голова, а потім ми двічі з Людмилою поцілувалися. Після другого поцілунку Людмила вдала засоромлену й вибігла в коридор. А потім я почув, як двері її кімнати зачинилися з лоскотом.

Коли я, півзапоморочений вишняком, поклався в постіль, хтось постукав у мої двері. Це була Людмила. Вона всунула голову в наполовину розкриті двері й сказала з дивною м'якістю в голосі:

— Любку, якби я побоялася й крикнула вночі, біжи мені з допомогою, — і додала: — Я дуже боюся уланів, що їх так повно зараз у місті.

І, побажавши мені доброї ночі, Людмила пішла спати. Я згасив світло й пролежав десь поза північ з широко розкритими очима. З думок не сходили мені ці два поцілунки, від яких, коли я про них думав, щось ніжно й млосно стискало моє серце, і по грудях розходився дрижучий, солодкий струмок... З постелі я весь час дивився, як з Людмилиного вікна на вулицю падав сніп жовтого світла.

Потім, не знаю звідкіля, зродилася в мене охота піти й подивитися, що Людмила робить. Чому в неї у таку пору світилося світло? “Може це якийсь улан пробрався до неї за її ж таки згодою?” — докучала мені настирливо думка. І я тоді вперше в житті відчув тупий біль ревнощів. Вони холодом струснули мною так, що я підвівся, сів спершу на постелі, а потім вистрибнув і почав нервово переступати з ноги на ногу.

Я згадав знову про два поцілунки при часві й подумав,

що може Людмила теж комусь підливає вишняку, а потім... Ні, це страхіття — пережити щось таке вперше в житті. Згодом звикаєте, помножуєте ці поцілунки з двох до багатьох тисяч, але переконуєтесь, що перші з них — це щось особливе. Це солодкість, перемішана зі заклопотаністю, загадковістю й полохливістю.

Думка про ці два поцілунки й ревності роздратували мене до такої міри, що я, накинувши прихапцем халат, почав босоніж підкрадатися під двері Людмилиної кімнати. Обережно, як тільки було можна, я перейшов коридор. Затаївши дух, я підкрався під її двері і притулив до них вухо. Було тихо. Я не чув ніяких розмов, а рівний віддих Людмили вказував на те, що вона запала у глибокий сон. Я спробував відкрити двері. Вони були відчинені.

Еге, — майнула в мене думка, — то це вона навмисне не закривала, щоб я міг прибігти до неї, якби скоїлося якесь нещастя. А може вона очікувала на мене, а я дурак-нездогада й не додумався? Може вона чекала, лежачи, так самісінько як і я, з широко відкритими очима й виглядала, коли я прийду, і ще зо два або й більше поцілунків покладу на її свіжі, вогкі й теплі губи...

Дверей до її кімнати я не відкривав. Їх відкривало моє серце, яке билосся так сильно, що я чув його приглушений стукіт: — Бут-бут... Бут-бут...

Я переступив ногою через поріг, але потім знову подався назад. Я почув свою злочинність і відчув, що мене зупиняє ніби якась невідома, велика рука.

Так, це була моя молода совість, моя молодеча соромливість. А передо мною, у віддалі двох метрів, на білій подушці, лежала чорна голівка Людмили, затулена по саму шию яносинім накривалом. Чорне її волосся розсипалося широко по подушці, й на ньому та на білому тлі подушки її профіль виглядав, як живий рельєф найбільшого мистця. На нічному столику стояла лампа з рожевим абажуром. Притуплена гострота світла облила всю голову Людмили й м'яко прилипла до неї.

Я поступив ще один крок і з тим рухом ніби завмер. Зовсім перестав віддихати й тільки серце било у грудну клітку, як маленьке звірятко, що не може вирватися з пастки. Людмила загомонила щось крізь сон й повернула голову в мій бік. Мені здавалося, що вона відкрила очі і з докором подивилася на мене. Я повернувся і хотів відійти, але якась сила відвернула мене знову, щоб ще раз подивитися на неї. Тоді я запримітив, що Людмила спала глибоким сном далі й тільки, розкривши губи, втягнула глибоко повітря, як це буває у людей, що западають у все глибший сон.

Я простояв отак ще може хвилин з десять, а потім мені закортіло піти й поцілувати Людмилу ще третій раз. Я підійшов зовсім уже близько й хотів навіть нахилитися, але й нахилитися глибоко без того, щоб не спертися на постіль було неможливо. Думки перескакували хаотично одна за одну. Одна принагляувала, щоб припасти чимскоріш до її губ, які розхилившись легко, ніби напрошувались під поцілунок, а друга — щоб відійти, бо ж сором, коли вона пробудиться, підійме крик і бучу, а там може й почне обкладати мене п'ястками.

Не знаю, як це воно сталося — якось дивно й відрухово я витягнув праву руку й пощупав волосся, що було розсипалось по всій подушці. Воно було вогке й м'яко-ховське. Потім моя рука пересунулася до накривала. Воно було легесеньке, пухове, і я без труду відсунув його від ший. З-під нього висунулося м'яко закруглене голе рамя.

Я почув, як кров вдарила мені в обличчя. Може від зворушення й від того, що я нагнувся. Я читав колись, що жіноче тіло пахне. Я нахилився і втягнув повітря. І справді, тіло Людмили пахло. Отже?.. Мабуть вона хотіла заманити мене тим запахом — бо кого ж більше? Я ж був одинокий мужчина в хаті, якого можна було заманювати..

Ця думка додала мені якоїсь самопевности й відваги. Хотілося подивитися, що ще має Людмила, крім голого рамени. Обережно, як тільки міг, я відхилив накривало

далі й побачив високий пружний залім грудей, що був до половини закритий мережкою рожевої нічної сорочки. Муслінова мережа обрмовувала їх. Таке симпатичне видовище я побачив перший раз у своєму житті. Мені здавалося, що очі вилазять мені далеко з орбіт і висовуються вперед, як це буває у слимака. Я хотів голосно крикнути, але в останньому моменті здержався.

А Людмила спала, не передчуваючи навіть, що біля неї стояв чорт-спокусник, тільки не з рогами, а босий і в халаті. Навіть почала легко всміхатися крізь сон. Я згадав чомусь, як Людмила сміялася вголос, коли я признався їй щиро, що я ще нікого в житті не цілував.

— Любку, ви... Ти... — сказала Людмила, підійшла до мене, обняла голову. — Дурнику! — прошепотіла, і поки я встиг подумати щось, почув, як її губи прилипили до моїх. Сочисті, теплі, майже гарячі. Коли Людмила піднесла голову й подивилася мені в очі, я запримітив, що її очі помутніли, немов хто до ясности долив трохи води... Чому якраз у тому моменті я пригадав собі до подробиць цю сцену — важко мені тепер це з'ясувати.

Але тепер я був рішений на щось жахливе — хотів нагнутися й поцілувати в долинку, що розмежовувала їй груди. Коли ж Людмила не соромилася поцілувати мене першою — то чому ж не зробити мені тепер цього?.. (Це не була моя власна думка, але засвоєна десь з якогось прочитаного роману, що чоловіки цілують жінок у груди, і жінки у захваті від такого поцілунку).

А потім я вжахнувся цієї думки й почув десь глибоко в душі тихий голос:

— Любку, це ж гріх, і треба буде з нього сповідатися. Як ти не будеш мати сорому розказувати комусь іншому про такий поганій вчинок?..

Але цікавість, чи може пристрасть, перемогли. Я відсунув покривало ще далі і...

Ні, я не хотів повірити власним очам. Людмила тримала, затиснений обидвома руками, великий лискучий сікач до м'яса...

Я так перелякався цієї картини, що миттю відвернувся і ще тихіше, як увійшов, вийшов з її кімнати. Я не спав до ранку. А вранці, коли ми з Людмилою зустрілися, перше, що я зробив — подивився на її руки, чи вона не тримає, бува, лискучого гострого сікача.

Коли ми сіли за стіл, щоб поснідати, Людмила спитала мене кокетливо:

— А може нап'ємося чаю з вишняком?..

— Ні, дякую, — пробурмотів я нечемно під носом.

Вона це, мабуть, запримітила. Простягнула свою руку через стіл, щоб досягнути мою, і запитала, немов, хотіла виправдатися:

— Як тобі спалося, мій маленький Любчику?..

— Дякую, добре. Без сікача завжди краще спиться. Не заважас, коли повертаєшся у сні з боку на бік... — сказав я із злобою в голосі.

— Любку — ти?..

— Так, я...

— І ти дуже перелякався?

— Ні, є куди страшніші речі, як сікач до м'яса...

— Це я... я... — тягнула Людмила, — думала, що, якби так якийсь улан наважився, то я б була боронилася. Але я вже більше такого не робитиму. Не будеш сміятися, Любку? — казала до мене Людмила з ніжністю і досадою. — Ти хоч ніби й мужчина, тільки ж у тебе немає тієї відваги й нахабності, що... Але я тебе і таким люблю.

І Людмила сіла на поруччя мого фотелю, взяла мою голову в руки, повернулася так, щоб їй було вигідно й почала цілувати. В губи, щоки, очі...

Я був цим збентежений і ошоломлений.

— Дурник мій, дурник!.. — чув я тільки між поцілунками. — Дурник мій любий, дурник... Сікача злякався...

ДЯДЬКО ЦВЯШОК

Кожна сім'я має свого родинного героя. Якогось предка, що до нього всі відкликуються, бо він був колись "темою часу". Був мрією жінок у жаботах і кринолінах та пострахом чоловічого роду у двобоях. Був героєм на різних плацдармах минулих воєн, багато разів ранений, і почерез його обличчя виднів червоний широкий шрам. При цьому показують вам десяток військових відзначень з розкритими орлами, булавами, бунчуками й мечами. Виполовілий, пожовклий портрет такого героя висить десь у темному куткові салону й стає якось трохи весело, коли дивитися на плекану підстрижену бороду й закручені чепурно довгі вуса, що кінчиками сягають аж під самі очі...

Слухаєш цих легенд, що їх переповідають наші бабки з торжественністю в голосі й думаєш:

— А може воно і справді так було?..

Я особисто не можу нічим таким почванитися. В моїй родині таких замітних постатей не було. Дідів і прадідів по батьковій вітці ще добре пригадую собі. Всі доживали глибокого віку. Вони були багаті й заможні селяни.

Ось так і стоять перед моїми очима. Трохи похилені, кремезні постаті на сильних і дебелих ногах. Здавалося, вони виростили з чорнозему й тримались його цупко, як сильні дуби жилистим корінням. Розчавлені важкою працею руки, набрякли й потріскані долоні ніби підкреслювали й підтверджували походження моїх предків. Руки ці являли собою наче символ і герб, що вони відвічні сини землі...

По материненій лінії рід був трохи відколовся. Були в ньому священники, високі державні урядовці, судді,

директори банків і вищі військовики. Але почванитися котримсь з них таки годі. Вони жили, виконували скромно свою роль і так же ж непомітно відходили на той світ... Ніхто з них не говорив з музами, на Парнас не посягав й про лаврові вінки не мріяв...

Одинокий хіба тільки далекий родич моєї матері, якого всі в родині прозивали “Дядьком Цвяшком“, вартий того, щоби про нього згадати.

Коли я вперше його відвідав, йому було тоді шістдесят чотири, а мені — двадцять сім років. Ніколи не забуду, як на порозі невеликої одноповерхової старої вілли, що обросла була високим живоплотом, жасміном і жоржиною, з’явився “Дядько Цвяшок“. Мініятюрка мужчини на висоту не цілого півтори метра. Його чорні, живі очі просверлювали мене наскрізь, а своєю повороткістю і рухливістю він нагадував мені малу, звинну ящірку.

— А, вітаю! — сказав “Цвяшок“ дзвінким дискантом, — Чув про тебе від твоєї матері, — й простягнув мені на привітання свою дрібну й тендітну руку. Я обняв її й почув, що вона, навіть разом з великим пальцем, втопилася в моїй долоні.

“Цвяшок“ поглянув на мене, задираючи високо, ніби на третій поверх голову.

— Ну й вигнався ти, як Айфлева вежа, — пробував “Цвяшок“ жартувати з мого росту.

— Волів би бути таким, як ви, нижчим і більш поворотким, — відповів я, не задумуючись довго, “Цвяшкови“.

У відповідь він захекав весело, а я відчув, що цією фразою я ніби вирівняв його фізичний недолік. Від сердечного зворушення він хотів мене поклепати по плечі, але закортка його рука хляснула мене десь заледве нижче лопатки. З того моменту я почув, що ми будемо друзями, що теж пізніш на ділі підтвердилося.

По зелено мальованих східцях ми піднялися й увійшли у хату, краще може, антикваріят, або малий занедбаний музей.

Всі в родині говорили, що “цвяшок” — дивак. Відлюдок, неохая, самолюб, скупар і ще може з півдесятка інших “придачок” прилатано було цьому самітникові. Трохи в цьому було правди, але більше таки переборщення, нетерпимости і злоби.

В усіх трьох кімнатах, крізь які ми проходили, панував своєрідний безпорядок і безлад. На столі у прийомній кімнаті лежали комірець і дві старомодні краватки, поруч велике біле горня, з якого господар пив каву, що стікаючи залишила була чорні пружки. На столі були ще шматки засохлого хліба й кексів та кільканадцять різноколірних олівців. У великій чорнильниці з сірого мармору лежали заржавілі пера, спинки й запинки до рукавів, у кутах кімнати видніли книжки й часописи, що пожовкли від старости. “Цвяшок” виправдовувався:

— Вибачаюся за такий парубоцький балаган, але знаєш, я самий і не встигаю наводити порядків. Прибиральниці, що приходить мити долівку, не дозволяю доторкнутися до моїх речей. Знаєш — переставить чи перенесе що-небудь, а я потім пів дня потрачу, поки знайду. Я люблю таку богемську святая-святих і настроєний на безпорядок, — цокотіла в мене за плечима мініятюрка...

Мене його богемський безпорядок ні не захоплював, ні не переконував. Зокрема ж — павутиння, що звисало із стелі та затягнуло кутики вікон. Воно похитувалося й ніби оживало на хвилину у своїй мертвеччині, коли ми відкрили двері й сколихнули трохи повітря. Пилюга лежала грубо на меблях, як неторкальне “табу”, і їй було може стільки років, як було тоді мені... Мені і здавалося, що якби цієї пилюги або павутиння торкнулася якась жива рука й зрушила їх з місця, увесь чар “Дядька Цвяшка” був би пропав безповоротно. Бо й він самий на тлі того павутиння виглядав на маленького павучка, але всупереч до пилюги й павутиння “Цвяшок” був, на подив, охайний і чистенько та елегантно зодітий.

У сусідній кімнаті стояло незастелене ліжко, а на нічному столикові, що був колись сніжнобілий і тепер

порудів, стояла нічна лямпка з рожевими лапастими квітами на абажурі. Тут же на комоді з часів барокко стояла велика бронзова знімка якоїсь молодої жінки з грубою косою. Її великі очі дивилися з тугою десь у далечінь, а губи в неї були легко розхилені у приманливій ніжній усмішці, і з них прозирали рівні дрібні зуби. Широкий білий комір, застібнутий високо аж до підборіддя, робив голівку цієї жінки подібну до голівки малого янголика з картини Рафаеля або Мікеланджело. Обабіч знімки стояли дві маленькі китайські вази з засохлими квітами та добрий десяток черепашин, різьб, слонів, тигрів і левів з різними написами, які, наче малі свідки, доказували, що “Цвяшок” проїхав був велетенський шмат світу.

— А це чия така чудова знімка?

— Чудова, кажеш? — спитав “Цвяшок”, підійшов до неї і нахилився до неї так близько, що я не бачив при цьому виразу його обличчя. Він взяв знімку в руки й промовив півголосом, ніби самий до себе:

— Ой, сину мій, коли б ти побачив був її живою... Це співачка, яка померла дуже молодою, і з нею померло немало надій тих, що кохалися колись у цій красуні. Такого голосу, як був у неї, я не чув більше ніколи у своєму житті.

Під протилежною стіною стояла велика бібліотечна шафа, й коли я підійшов до скляних дверей, до мене всміхнулися золотими літерами грубезні хребти синіх книжок. Вольтер, Шопенгавер, Кант, Гете, Бодлер, Гюго, Флобер. На нижчій полиці, виструнчені рядами, стояли: Велика Енциклопедія Брокгауза й вибрані твори українських, польських та російських клясиків.

Коли цей маленький чоловічок прочитав це все — майнула в мене думка — тоді цікаво буде з ним поговорити і тим паче — ближче жити.

Я частенько після цього заходив до нього й мушу сказати, що “Цвяшок” був непересічною людиною. Він по-своєму сприймав світ і всі його явища, а те, що багатьом смертним виглядало на складне і нерозгадане, “Цвяшок” своїми думками, ніби гострим вістрям, розтинав з небувалою

легкістю. Він без труднощів, здавалося, входив у скомпліковані проблеми й, наче розсаджував їх знутри, справлявся з ними, був тонким і вдумливим психологом, і я тоді подивляв, як він вдало й бистроумно характеризував людей.

І тоді я щойно збагнув, чому він тримався осторонь родини. Він був високоосвічений і начитаний, а що не знаходив собі нікого рівного, з ким можна й варто було б йому ближче жити, то вибрав життя аскета-самітника. Але про дійсну причину його осамітнення я довідався щойно по його смерті.

А смерть “Цвяшка” була моторшна. Хтось вліз до нього крізь вікно у підвалі, пробрався на перший поверх, вбив його і пограбував. Злочин трапився зараз після Різдва, а що до нього ніхто не навідувався, то думали, що він на зиму виїхав до Італії, як це було його звичкою, і про вбивство ми довідалися лише ранньою весною. Вбитий пролежав посередині хати майже чотири місяці. Щурі пообгризли були йому тіло, а медична комісія, що відбулася на місці злочину, не дуже завдавала собі труда, щоб ствердити справжню причину смерті. Здогад був, що його вдушили, і що у вбивстві брали участь більше осіб, але час затер усі їхні провини...

Згодом родина порозбирала все більш-менш вартісне, а я взяв частину бібліотеки, знимку дівчини з косою, що стояла в “Дядька Цвяшка” на комоді, особисті записки і цілу велику скриньку листів. З листів і записок я встиг довідатися, ким оцей маленький чоловічок був насправді.

“Цвяшок” був свідомий того, що своїм ростом і скромною сільветкою не міг подобатися, ні привабити до себе ніяку жінку. Й тому, як це виходило з його листів і записок, вів дуже широку переписку з жінками, яких він ніколи не бачив. Особливо його листування з цією дівчиною, знимка-портрет якої стояла в нього на почесному місці, було непересічним і мало справді мистецьку вартість.

Вона була голяндкою і жила з батьками-колоністами у столиці Індонезії Джакарті. Звалася Річарда Борнгольм

і померла, маючи заледве двадцять три роки, від тропічної лихоманки. Після смерти Річарди батьки її, з якими “Цвяшок” ще коротко листувався, переслали йому всі його листи, писані до неї впродовж шістьох років.

Читаючи листи “Дядька Цвяшка” й Річарди, я часто був зворушений їхнім змістом, глибиною думки та оригінальністю тематики. Це не були листи, з яких пробивало задушливістю малих почувань, пренудної туги й самолюбним гребанням у плитких та виполовілих порівняннях і фразах. Я наважився б твердити, що покійний мій родич мав фантазію і уяву письменника, й ось для прикладу фрагмент з його листа, що мав дату 16 червня 1906 року:

“...Сьогодні я приїхав до Генуї. Живу в готелі “Франчатта”, вікна якого виходять на площу, що врізується обмурованим білим півколесом у селединове море. Пізна тепла ніч. Дивлюся з вікон на місто й бачу, як тисячі світел, немов доспілі жовті абрикоси, звисають з вікон високих і струнких будинків. Підвужка червоного місяця, як скибка свіжого кавуна, лежить на темносиній тарілці неба. Водопадом шумить місто, а хвили на морю колишуть малі човни, що в задумі монотонно хитаються. Надворі так ясно, що здалеку видно білі ковтки диму, який залишають кораблі. А над усім тим з якоюсь торжественністю, розсипаною золотою пшеницею тремтять зорі. Вони розсипані широко-широко й сягають аж до Тебе, моя Кохана Річардо... Перше, з чого починаю мій нинішній день — пишу Тобі листа...

“...Світла цього чарівного міста нагадують мені Твої листи, які Ти рік тому писала до мене з Неаполю. Тямиш, я був тоді в Льозанні, отже відносно дуже близько одне від одного, але не довелося нам зустрітися. Залізна логіка дійсності переставляє кожній людині її уявне щастя. Але й щасливий кожний, хто розуміє, як посеред сусти і буденщини жити ще іншим життям — життям уявним... Кажуть, що після гарного життя приходить приємне його

закінчення, та що воно стоїть завжди у пропорційному й ідеальному відношенні.

“...На столі у мене Твоя знімка, неоцінена моя Річардо. Мені чомусь здається завжди, що краска твого голосу мусить бути так само гарна, як Ти і Твої завжди замріяні очі... Я щасливий вже з самого листування й тому ніяк не можу собі уявити того щастя, якби ми зустрілися колись й перебули разом, хоч один рік, місяць, тиждень. Я вдоволився б і одною годиною, щоби побачити Тебе живою і почути врешті від Тебе хоч одне словечко...”

Фрагмент з листа Річарди:

Неаполь, 7-го червня 1906 року.

“Мій Платоне!

Останні Твої листи, можна сказати, досягли мистецького рівня. Думаю, що те, що складається на цілість мистецького твору, це крім самого таланту, ще хотіння, воля, розмах і туга. І коли мистцеві вдається часто переповісти у простих, нескладних словах те, що ніби найкраща пластика середньовіччя — та що немов чудо оживає, підходить та говорить силою нечуваної мови — то тоді ми стоїмо, без сумніву, перед поняттям краси, яка ніколи не дасться вкласти ані у звуки, ані в живе слово. Цю невимовність можна тільки відчутти. Так, мій дорогий Платоне... Таке буває у мене часто після читання твоїх листів...”

І ще фрагмент з листа батька Річарди до “Дядька Цвяшка”:

“Джаракта, 7-го листопада 1907 року.

...Ми знаємо, що Ви болісте, тужите й глибоко переживаєте смерть Річарди не менше від нас. Від цього, що Ви поділяєте цю найбільшу нашу трагедію, вона ніби не така боляча й жахлива для нас.

... Та ми вирішили Вам написати правду ще про одне — що Річарда, поминаючи всю її щирість до Вас, промовчала одне перед Вами. Наша покійна доня, дуже гарна, ніжна і освічена, була від народження глухонімою...”

БАБУНЯ ДЕ КОРНІЄ

Моя прабабка була з княжого роду, — розказував мені П. В. Її дівоче прізвище було Веліс де Корніє. Померла, як їй було понад 90 років. Дехто казав, що їй було точнісько сто. Але цього, скільки бабуні було років, ніхто не знав, хіба вона сама. А коли її запитували скільки в неї років, вона з ноткою сарказму відпалювала:

— Завтра буде мені два рази по вісімнадцять...

Аж до самої смерти вона трималася подивогідно бадьоро. Висока, худа і костиста, мов сухе дерево, нагадувала всім, що вона простояла всі життєві труднощі, і які гурагани не вдаряли в неї, — не змогли зрушити її з кореня.

Вона пережила всіх своїх п'ятеро дітей і десятиох з-поміж одинадцяти внуків. Правнуків було в неї майже півсотні, і вона кожне з них знала по імені. Майже половині з них вона була хресною матір'ю. Вона любила, коли її просили на христини чи весілля і нікому не відмовляла. Околичні селяни вірили, що “панунця“, як її популярно називали, мала щасливу руку, і кого вона нею поблагословила, тому в усьому везло.

“Панунцю“ любили не тільки за її сердечність до кожного, але і за її допомогу хворим. Лікування бабуні зводилося до форми терапії, строгих дієт, нагрівань та до славного сиропу, якого тайну виготовлювання вона нікому не зрадила і забрала її з собою. Люди так сугестивно вірили в її допоміжну силу, що й казали:

— Коли вам “Панунця“ не допоможе, то тоді вам крапка і відпочинок під чорними соснами...

Був це натяк на великий старий цвинтар на горбі за селом, який з трьох сторін обмуровували високі столітні кедри і сосни.

Як попала ця колишня княжна у закутане галицьке підгірне село, я довідався вже від її правнука, мого приятеля.

Бабуня, розказував він мені, залюбилася у моєму прадідові, коли він побував на студіях у Парижі. Подробиць цієї зустрічі ніхто не знав, але з того, що вона збудувала своїм власним коштом дві захоронки і кілька каплиць, а кожному з похресників давала на “щастя” по чотири золоті дукати, виходило, що вона була не тільки багата, а й щедра.

Все своє життя бабуня Де Корніс говорила по-українськи з питомим їй французьким акцентом. Але таких жінок — українських патріоток, як була бабуня, було небагато. Вона залюбки повторювала:

— Україна буде тільки тоді вільною, коли її народ зруйнує Бастилію. Бастилію в Москві, якою є Кремль. Мої прадіди теж згинули на гільотині. Але народ, який не проявить героїства і не має народних мучеників, застоїться на місці і живучи, вмирає. Револуції потрібно українцям. Духа Хмельницького, Мазепи, Кривоноса і Залізняка!

— Ось така то була ця бабуня. Така завзята і непохитна у своїй вірі, — хвалився її правнук.

Мала прабабуня ще одну мрію — написати автобіографічну повість-спогади. Хотіла, щоб її згадували, а з її довгого життєвого досвіду навчилися всього того, чого вона не встигла була виконати.

— Життя таке коротке і так мало є в ньому нагод, щоб зробити щось вартісного і доброго, — говорила ця старуха.

А біографія бабуні Де Корніс була б цікава. Охоплювала б два півсторіччя. Перше півсторіччя було б ваговите народнім відродженням, зусиллями і сподіваннями, а друге породило Першу світову війну і диявольський большевизм.

Померла бабуня так, як і пропагувала ціле своє життя

— по революційному. Прийшли большевики. Всім заможнім селянам причепили призирливий ярлик “куркулі” і повиганяли з їхніх садіб і хат. Тільки “Панунці” ще не поважувалися займати. За нею вставилися всі ці найбільшніші, що вона їх кормила, лікувала і обдаровувала серцем.

— Хай доживає віку у своїй власній хаті, — казали.
— Скільки їй столітній старусі залишилося побувати на цьому світі...

Зразу бабуня не говорила нічого. Обличчя, що на ньому завжди просвітлювалися доброта і ласкавість, тепер немов закам'яніло. Сірі очі, обведені морщинами і стрипіхатими бровами, кидали мовчазні громи. І тільки довіреним висказувала бабуня, що вона думала про цих “визволителів”.

— Брудні вони і відразливі у всьому. Нагадують мені собою гнійних жуків, що лазять по гарних білих квітах і опоганюють їх своєю гиддю. Поведінкою, неохайним одностроями, своєю ненормальною і божевільною ідеологією. Заставляють людей ходити коміть головою, ріками плисти проти течії і думають... Га, коли б то вони думали... Побачили б, що самі вони підпилюють ту гілляку, на якій вони сіли і дурною буютою розперлися...

Коли заарештували останнього ще живого її унука Павла Ломницького, бабуні не казали нічогіського. Не хотіли розранювати старущі душу. А бабуня, хоч знемічніла вже старістю, переживала дуже глибоко все зло, що тягнулося слідом за цією змодернізованою ордою, яка замість на конях, приїхала була на підбій Європи на тракторах і автомобілях...

Гайовий Микола Кархут, що жив далеко під лісом за селом, здивувався дуже, коли бабуня постукала у двері і з'явилася на порозі. Була зодіта у старомодну чорну сукню з білим жаботом довкола шії. У лівій руці тримала велику шкір'яну торбу, а в правій палицю, срібна виполірована рукоятка якої кидалася ввічі. Бабуня поздоровилася, а потім пів-проханням і пів-вимогою сказала:

— Пане Кархут, ви мусите завести мене до

Станиславова. Але точнісько аж під саму тюрму. Там, де сидить мій унука, Павлик.

— Пані, не те що не хочу вам послужити, але далєбі боюся. І мене там готові заарештувати, посадити в тюрму, а може і розстріляти.

— То ви боягуз, а не чоловік. Якщо ви мене не завезете, то я піду пішки. Підвезіть мене непомітно хоч недалеко під місто, а там я вже дам собі раду...

Як добилася до енкаведівської тюрми у Станиславові бабуня Де Корніс — це так і залишилося тасмницею. Але правдою є, що вона там була, і що там вона згинула.

Коли бабуня почала настирливо домагатися в тюремною сторожі, щоб їй дали особисте побачення з командантом тюрми, сторожа відмовилася. Старенька зняла з того приводу таку бучу, що її почув аж сам командант тюрми, комісар Сєрін. Він відкрив двері від строжівки при головній брамі і з пересердям та глумом вигукнув:

— Чому ви впустили сюди це старе опудало, та ще і возитесь з ним?..

— Хто старе опудало? — спитала бабуня Де Корніс.

— Замовчи, — ти божевільна дура!..

У відповідь розлюченому комісарові бабуня підступила і з усієї сили вдарила його палицею впоперек, через обличчя.

Гримнув постріл. Куля попала бабуні в шию і пробила артерію.

Вже коли лежала на долівці і кривава слина випливала з її губ, вона з трудом встигла видобути з грудей:

— А щоб ти, простаку, пам'ятав на все життя, що не можна ображати дами!..

І плюнула йому кривавою слиною на чоботи.

Зміст

Зарис життєпису Ярослава Курдидика	1
Слово до четвертої книжки	5
Чорноморський капітан.....	11
Дві неділі	16
Ідеалістки	28
Джипсі	37
Коханням знищила місто	47
Мопс	53
Помилка	59
Пансіон “Троя”	65
Рецензія на Ольгу Сокіл	73
Дана	79
Розмова зі смертю.....	84
Доручіть цього листа... ..	95
Чорна кицька	101
Світлана	109
Сережки Графині де Палєрмо	116
Сука	121
Теща Миколи М.	127
Адалія	135
2+2=5.....	140
Дядько Цвяшок	146
Бабуня де Корніє	153

